

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ* SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

IRAK- KERKÜK İLİ ALTUNKÖPRÜ İLÇESİ HALK BİLİMİ MONOGRAFİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Borak QADER OMAR

MAYIS-2021

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ* SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

IRAK- KERKÜK İLİ ALTUNKÖPRÜ İLÇESİ HALK BİLİMİ MONOGRAFİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Borak QADER OMAR

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ

MAYIS-2021

TRABZON

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğu, ayrıca KTÜ- Sosyal bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu çalışmada yararlanılan kaynakların tümüne eksiksiz atıf yapıldığını aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Borak QADER OMAR

26.05.2021

ÖNSÖZ

Irak'ta yaşayan Türklerin kökeni, Orta Asya'ya dayanır. Kerkük İli Irak Türkleri'nin merkezi ve en büyük şehridir. Bu Topluluk asırlar önce Orta Asya'dan göç ederek sözü edilen bölgeye yerleşmiş ve bu toprakları kendilerine vatan seçmiştir. Irak Türkleri'nin yerleşim bölgesi Irak'ın kuzey batısında bulunan ve büyük bir Türk merkezini teşkil eden Telafer'den başlayarak, Irak'ın ortasına kadar uzanmaktadır. Bu yerleşim bölgesinin içine başta Kerkük ve Erbil illeri olmak üzere, yüzlerce iller ve ilçeler girmektedir.

Irak Türkleri yazı dilinde Türkiye Türkçesi'ni konuşma dili ise Türkçe- Azeri (Doğu Oğuzca) ağızı kullanılmaktadır. Bu ağıza "Türkmence" denir. Türkmence ağızında, çevrenin ve diğer birçok şartların etkisiyle, Arapça ve Farsça kelimeler bariz bir şekilde görülür. Yine aynı şartların etkisiyle konuşma ve yazı dilinde Türkçede kullanılmayan ancak Arapça ve Farsça'da bulunan harf ve telaffuzların kullanıldığı görülür.

Araştırmada kullanılan "Türkmence" harfler Türkiye Türkçesinde kullanılmamakla birlikte bu harflerin kullanımı Türk Dil Kurumuna uygun olarak hazırlanmıştır. Derleme yapılan yerlerde Kerkük ağız özelliklerine göre yazılmıştır. Kullanılan harfler şu şekildedir " a uzun a, ' bulanık a ǵ, x hırıltılı ځ , q art damak k'si ښ ve w çift dudak v'si ".

Kerkük yöresi bir Türk İli'dir. Fakat günümüze kadar Kerkük yöresine ait Altunköprü ilçesi üzerine hiçbir monografik ve kapsamlı çalışmaların yapılmamasından dolayı ilçenin tarihi kültür değerlerini açığa çıkarmak nedeniyle bu çalışmaya yönelmiştir.

Bu Çalışma'nın her aşamasında kıymetli bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım danışmanım Sayın Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ'ye, Sayın Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR'a ve Sayın Şemsettin TÜRKMENOĞLU'na teşekkür ederim.

Mayıs, 2021

Borak QADER OMAR

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET	X
ABSTRACT	XI
ŞEKİLLER LİSTESİ	XII
GİRİŞ	1-4

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ARAŞTIRMA SAHASININ TARİHİ- COĞRAFI VE SOSYO- EKONOMİK

ÖZELLİKLERİ.....	5-20
1.1. Irak Türkmenleri ve Irak'ta Türkmen varlığı	5
1.2. Irak Türkmenlerinin Sosyal Yapısı	6
1.2.1. Nüfus ve Etnik Yapısı	6
1.2.2. Dini Yapısı	8
1.2.3. Türk Yerleşim Bölgeleri	8
1.2.3.1. Kerkük İli ve Tarihi	8
1.3. Irak Türkmenleri'nin Siyasi Yapıları.....	9
1.3.1. Irak Türkmen Cephesi (ITC)	11
1.3.2. Irak Türkmen Kardeşlik Ocağı	12
1.3.3. Irak Türkmen Şehitler ve Siyasi Mahpuslar Derneği.....	13
1.3.4. Irak Türkmen İslam Birliği	13
1.3.5. Irak Türkmen Milli Partisi	13
1.3.6. Türkmen Bağımsızlar Hareketi	14
1.3.7. Türkmen Bağımsızlar Hareketi	14
1.3.8. Türkmen Vefa Hareketi	14
1.4. Irak Türkmen Sözlüğü.....	14
1.4.1. Yazı Dili	14
1.4.2. Konuşma Dili	15
1.5. Kerkük İli'ne Bağlı Altunköprü İlçesi	16
1.5.1. Altunköprü İlçesi'nin Adının Kökeni.....	16
1.5.2. Altunköprü İlçesi'nin Tarihçesi ve Tarihi Köprüsü.....	16
1.5.3. Altunköprü İlçesi'nin Coğrafi Yapısı- Konumu	17
1.5.4. Altunköprü İlçesi'nin Nüfus ve Sosyal Yapısı	17

1.5.5. Altunköprü İlçesi'nin Beşeri Durumu ve Ekonomisi	18
1.5.5.1. İlçe'nin Beşeri Durumu	18
1.5.5.2. İlçe'nin Ekonomik Durumu	19

İKİNCİ BÖLÜM

2. SÖZLÜ EDEBİYAT ÜRÜNLERİ	21- 74
2.1. Dualar ve Beddualar (Dö'eler ve Beddü'eler)	22
2.1.1. Altunköprü Yöresinde Derlenen Dualar	22
2.1.2. Altunköprü Yöresinde Derlenen Beddualar	23
2.2. Tekerlemeler	25
2.2.1. Altunköprü Yöresinde Derlenen Tekerlemeler	25
2.2.1.1. Çocuklarla İlgili Tekerlemeler	25
2.2.1.2. Ramazan, Bayram, Haftanın günleri ve Parmak Adları ile İlgili Tekerlemeler	28
2.2.1.3. Hava ve Yağmur ile İlgili Tekerlemeler	29
2.3. Atasözleri ve Deyimler (Eskiler sözü, Dedeler sözü)	29
2.3.1. Altunköprü Yöresinde Derlenen Atasözleri	30
2.3.2. Altunköprü Yöresinden Derlenen Deyimler	34
2.4. Bilmece (Tapmacalar)	38
2.4.1. Altunköprü Yöresinden Derlenen Bilmece	38
2.5. Ninniler (Leyleler)	41
2.5.1. Altunköprü Yöresinden Derlenen Ninniler	42
2.6. Mânî ve Hoyratlar	43
2.6.1. Altunköprü Yöresinden Derlenen Mânîler	48
2.6.2. Altunköprü Yöresinden Derlenen Mânî Tarzında Türküler	51
2.6.3. Altunköprü Yöresinden Derlenen Hoyratlar (Xoryatlar)	54
2.7. Halk Şiiri	57
2.7.1. Altunköprü Yöresinden Derlenen Halk Şiirleri	57
2.8. Oxşamalar (Sevmeler)	64
2.8.1. Altunköprü Yöresinden Derlenen Oxşamalar	64
2.9. Masallar (Matallar)	65
2.9.1. Altunköprü Yöresinden Derlenen Masallar	67
2.10. Destan	72
2.10.1. Altunköprü Katliamı Destanı	72

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. HALK BİLGİSİ.....	75-169
3.1. Hayatın Geçiş Dönemleri.....	75
3.1.1. Doğum	76
3.1.2. Evlenme	87
3.1.3. Ölüm	102
3.2. Kutlama Törenleri	113
3.2.1. Bayramlar.....	113
3.2.1.1. Ramazan Ayı	113
3.2.1.2. Kadir Gecesi ve Arefe ('arafat) Günü.....	114
3.2.1.3. Ramazan Bayramı.....	114
3.2.1.4. Muharrem Ayı (Aşure Günü)	115
3.2.1.5. Kurban Bayramı.....	116
3.2.1.6. Kerkük'te Mevlit Töreni	117
3.3. Oyun Folkloru	118
3.3.1. Çocuk Oyunları.....	119
3.3.1.1. Hecci Laqlaq Havada Oyunu	119
3.3.1.2. Peş Peş Oyunu	119
3.3.1.3. 'Ete Bacı Oyunu	120
3.3.1.4. Duxtor Oyunu	120
3.3.1.5. Yedi Taş Oyunu.....	120
3.3.1.6. Gelin Oyunu	121
3.3.1.7. Ewelleme Dewelleme Oyunu	121
3.3.1.8. Adam Yazı Oyunu	121
3.3.1.9. Ayak Gömme Oyunu.....	122
3.3.1.10. Saxlan Bacı Oyunu	122
3.3.1.11. Göz Bağlama Oyunu.....	122
3.3.1.12. Muncuğ Muncuğ Oyunu.....	122
3.3.1.13. Hawada Ne War Oyunu.....	122
3.3.1.14. Deve Deveci Oyunu.....	123
3.3.1.15. Gülle (Misket) Oyunu.....	123
3.3.1.16. Şillik (Xana- Xana) Oyunu	123
3.3.1.17. Hellük Çubuk Oyunu	123
3.3.1.18. Pam Pilis Pos Oyunu	124
3.3.1.19. Axçi Buxçi Oyunu	124
3.3.1.20. Menen Sen Yoldaşığ Oyunu	124
3.3.1.21. Qonşu Qonşu Oyunu.....	124
3.3.1.22. He Qurtam Qaparam Oyunu	125
3.3.1.23. Uçtu Uçtu Oyunu.....	125

3.3.1.24. Yaşıma Quru Oyunu	125
3.3.1.25. Tuma Tuma Oyunu	126
3.3.1.26. Quran Quran Oyunu	126
3.3.1.27. Dongüz Tapma Oyunu	126
3.3.1.28. Mizrah Oyunu	126
3.3.1.29. Kağıt Kuşu Oyunu	126
3.3.2. Büyüklerin Oynadığı Oyun	126
3.3.2.1. Sini Zarf Oyunu	126
3.3.2.2. Babıç Qapma Oyunu	127
3.3.2.3. Domino Oyunu	128
3.4. Halk İnançları	128
3.4.1. Aylara Göre Halk İnançları	128
3.4.2. Yağmur Duası ve Yağmur ile İlgili Dinsel İnançları	129
3.4.2.1. Suyu Atma	129
3.4.2.2. Göse Geldi	129
3.4.2.3. Çemcele Qız (Çöllü Gelin)	130
3.4.2.4. Yağmur ile İlgili İnançlar	130
3.4.3. Cuma Taşı Atmak ile İlgili İnançlar	131
3.4.4. Yolculuk ve Yolcu Etmek ile İlgili İnançlar	131
3.4.5. Ocak ve Ateş ile İlgili İnançlar	131
3.4.6. Tarım ve Bitkiler ile İlgili İnançlar	132
3.4.7. Bereketle ile İlgili İnançlar	132
3.4.8. Karanlık ile İlgili İnançlar	132
3.4.9. Ev ile İlgili İnançlar	132
3.4.10. Ruh ve Mezarlık, Türbe ve ziyaret ile İlgili İnançlar	132
3.4.11. Evlenmek ile İlgili İnançlar	133
3.4.12. El, Göz, Tırnak, Saç ve Bazı Nesneler ile ilgili Halk İnançları	133
3.4.13. Zekeriya Sofrası ile İlgili İnançlar	134
3.4.14. Rüya ile İlgili İnançlar	135
3.4.15. Hayvan ile İlgili İnançlar	135
3.4.16. Farklı Nesneler ve Halk Arasında Yaygın Olan İnançlar	136
3.5. Halk Hekimleri	137
3.5.1. Altunköprü Yöresinden Halk Hekimliği Uygulamaları	137
3.5.1.1. Öksürük Hastalığı	137
3.5.1.2. Diş Ağrısı	137
3.5.1.3. Çocuklarda Kurt İlaçı	138
3.5.1.4. Uçuğ (Uçuk) Çıkarmak ve Tedavisi	138
3.5.1.5. Boğaz Ağrısı	138
3.5.1.6. Yanık Tedavisi	138

3.5.1.7. Çocuklarda Kırçılık (Göz Kaynması) Tadevisi	138
3.5.1.8. Baş ve Bel Hacemeti.....	139
3.5.1.9. Göbek Düşmesi.....	139
3.5.1.10. Singil Hastalığı	139
3.5.1.11. Duruğ (Dizanteri) Hastalığı	139
3.5.1.12. Çoban Hastalığı Tadevisi.....	140
3.5.1.13. Cin Çarpmasının Tedavisi	140
3.5.1.14. Sarılık Hastalığının Tedavisi	140
3.6. Geleneksel Mimari.....	140
3.6.1. Plan Özellikleri- Tipleri	145
3.6.2. Malzeme ve yapım Teknikleri	147
3.7. Geleneksel Mutfak ve Beslenme Kültürü	149
3.8. Giyim Kuşa	161
3.8.1. Erkek Giyimi	162
3.8.2. Kadın Giyimi	162
3.9. Halk Takvimi	163
3.10. Geleneksel El Sanatları	164
3.10.1. Demircilik (Demirciliğ)	165
3.10.2. Nacarcılık (Marangozluk).....	166
3.10.3. Cülha, Bezirgen (Dokumacılık).....	166
3.10.4. Konduracı.....	167
3.10.5. Yorgancılık	167
3.10.6. Kazancılık (Bakırcı).....	167
3.10.7. Lif Kabuğu (Life) İşlemi.....	168
3.10.8. Sepetçilik İşlemi	168
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	170
KAYNAKÇA	173
EKLER	179
ÖZGEÇMİŞ.....	198

ÖZET

Altunköprü ilçesi, Kerkük'ün 44 km kuzey batısında, Kerkük- Erbil karayolu ve demir yolu üzerinde önemli bir Türkmen bucağıdır. Çok kapsamlı bir yapıya ve tarihe sahip olan bu köprü Kerkük Türklerinin önemli yerlerinden biri sayılmaktadır. Bu nedenle ilçe halk bilimi açısından çok zengin bir yapıya sahiptir. Kültür bakımından incelenen " Kerkük İli Altunköprü İlçesi Halk Bilimi Monografisi" adlı çalışma üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, Irak'ta Türkmenlerin varlığı, Türkmen aşiretlerinin adları, Irak Türkmenlerinin sosyal yapısı, etnik ve nüfus dağılımı, dini yapısı, Türk yerleşim yerleri, Kerkük İlinin tarihi, Irak Türkmenlerine ait siyasal dernek ve cemiyetler. Kerkük iline bağlı Altunköprü ilçesinin tarihi- coğrafi, sosyal yapısı, ekonomisi, nüfus hareketi, beşeri durumu ve en sonunda da Irak'ta bulunan Türkmen Türkçesi, konuşma dili ve yazı dili.

İkinci bölümde, ilçenin sözlü kültür ürünleri incelenmiştir. Bu ürünler dualar beddualar, atasözü, deyimler, tekerleme, ninni, mani, türkü, okşama ve destan olmak üzere ayrı başlıklar altında toplanmıştır. Her sözlü ürünler derlenip ve incelendikten sonra Kerkük ağız özelliğine göre yazıya aktarılmıştır.

Üçüncü bölümde, ilçenin gündelik hayatı ve halk bilgisi başlığı altında toplanmıştır. Bu bölümde hayatın geçiş dönemlerine ait törenler, Kerkük'te bulunan mezarlık ve mezar taşı geleneği ve inançlar verilmiştir. Diğer başlıklar altında toplanan halk bilgisi çalışması, oyun ve eğlenceler, halk inançları, halk takvimi, halk hekimliği, geleneksel beslenme ve yemek kültürü, giyim kuşam, bayram törenleri, mevlüt törenleri, ilçenin geleneksel mimarisi ve el sanatları olarak ilçenin kültürel ve maddi değerleri olarak ortaya konulmuştur. Ayrıca incelenmiş olan bilgiler Türk kültürü alanları ile karşılaştırılmıştır. Sonuç kısmında ilçe üzerine yapılan araştırmanın önerileri yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Irak- Kerkük İli, Altunköprü, Monografi, Halk Bilimi, Sözlü Kültür.

ABSTRACT

Altunkopru district, is an important Turkmen subdistrict on the Kirkuk- Erbil highway and railway, 44 km North West of Kirkuk. This bridge, which has a very comprehensive structure and history, is considered one of the important places of Kirkuk Turks. For this reason, the district has a very rich structure named "Folklore Monograph of Altunkopru District of Kirkuk province", which is examined in terms of culture consists of three parts.

In the first part, the presence of Turkmen tribes, social structure of Iraqi Turkmen, ethnic and population distribution, religious structure, Turkish settlements, History of Kirkuk, political associations belonging to the Iraqi Turkmen. Historical- geographical, social structure, economy, population movement, human status of Altunkopru district of Kirkuk province and finally Turkmen Turkish, spoken and written language in Iraq.

In the second part, the region's oral cultural products are examined, these products are grouped under separate prayers, Curses, Proverbs, Idioms, Rhymes, Lullabies, Mani, Ballad, Caress and Epic. After compiling and examining each oral statement, it was written according to the characteristic of the Kirkuk dialect.

In the third part, it is collected under the heading daily life of the region and general knowledge. In this section, celebrations of the transitional periods of life, cemeteries in Kirkuk and the tradition of tombstones and beliefs were made. Folk studies, folk calendar, folk medicine, traditional nutrition and food culture, clothing, holiday celebrations, birth celebrations, traditional architecture and craftsmanship of the area are shown as cultural and material values of the region. In addition, the information examined was compared with the regions of Turkish culture. In the concluding section, recommendations for research on the district are included.

Keywords: Iraq- Kirkuk Province, Altunkopru, Monography, Folklore, Oral Culture.

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil Nr.	Şekil Adı	Sayfa Nr.
1	Kerkük Kalesin'de Restore Edilen Evlerden.....	141
2	Tak	141
3	Avluya Bakan Tarma Mekânı.....	142
4	Dörde TonoZ Örtüsü ve Karşısında Lokudan	143
5	Sağda Görülen Şiklat ve Karşıda Terece	143
6	Dörde Bulunan Terece	144
7	Yangöz ve Köşke Çıkan Merdiv.....	144
8	1. Tip Plan ve Aksonometrik Perspektif	146
9	2. Tip Olan Aksonometrik Perspektif	146
10	3. Tip.....	147
11	4. Tip.....	147

GİRİŞ

Türklerin Irak'taki yerleşim merkezleri arasında bulunan Tellafer kazası Irak'taki Türklerin başlangıç noktasıdır. Tellafer'den itibaren şerit halinde devam eden Türkmen sahası Kerkük civarında genişler. Bu şerit Bayat boyunu da içine almak suretiyle Bağdat'ın güney doğusunda Bedre'ye kadar uzanır. Türklerin bu bölgelere yerleşim tarihleri oldukça eskiye dayanmaktadır (Haydar, 1979: 4).

Türkmenler Irak'ın kuzeyinde dağlık bölge ile düzlük bölge arasında kuzey batıda Suriye sınırlarından itibaren güney doğuda İran sınırlarına kadar uzanan engebeli, verimli ve her yönüyle zengin olan arazilerde yaşamaktadırlar. Batı da Tellafer şehrinden başlayarak Musul, Erbil, Altunköprü, Kerkük, Dakuk, Tuzhurmatu, Kifri, Hanekin, doğuda Mendeli ve Aziziye'ye kadar şehir, kasabaları ve çevrelerindeki yüzlerce Türkmen köyleri Türkmenlerin yerleşim merkezlerini teşkil eden bölgelere Türkmen eli denilmektedir (Hürmüzlü, 2003: 13).

Irak'ın kuzeyinde Türkmen varlığı, Abbasi döneminde zirveye çıkmış ve bu varlık o tarihten beri daha da yoğun ve güçlü biçimde devam etmiştir. Türkmenler Irak'ın bu bölgesinde Osmanlı Döneminden önce birçok Türkmen Devleti ve Emirliği kurmuşlardır. Bunların en önemlilerini şöyle sıralayabiliriz: Irak Selçuklu Devleti, Musul Atabeyliği, Erbil Atabeyliği, Celayirli Devleti, Karakoyunlu Devleti ve Akkoyunlu Devleti (Hürmüzlü, 2020: 16). Olmak üzere Irak'ta bulunan Türkmenler yerleşim yerleri tespit edilmiştir. Bu saha içerisine giren Kerkük İli Altunköprü İlçesi ve çevresi tarih boyunca Türkmenlerin yaşadığı bölgelerden biridir.

Kerkük'ün 44 km. Kuzeybatısına düşen Altunköprü, Kerkük- Erbil karayolu ve demiryolu üzerinde önemli bir Türkmen bucağıdır. Kerkük ile Erbil arasında bulunan ve Küçük Zap adıyla tanınan ırmağın üzerinde kurulmuş olan bucağın Erbil'e olan uzaklığı ise 50 km. kadardır. Küçük Zap kasabanın yukarısında iki kola ayrılır. Kerkük şehri deniz seviyesinden yaklaşık 350 metre yüksekliktedir. Aşağı Zap suyu Altunköprüde iki kola ayrılır ve 1 km. aşağıdaki Kayabaşı mevkiinde tekrar birleşir. Günümüzde üç bölümden oluşan Altunköprü'nün asıl ilk çekirdeğini oluşturan adaya Ortayaka, güneybatı, yani Erbil yönüne düşen bölüme Tisin ve Kerkük yönünde kalan bölüme ise Selahiye denilmektedir. Altunköprü sur ile çevrili bir adada yer aldığı görülmektedir. Ada üzerindeki yerleşmenin Büyük Şora diye adlandırılan ikinci bir küçük sur olduğu ve bunlara ait doğuda Saray, kuzeyde Çay, batıda Kule ve güneyde Telekler adlarında dört kapı olduğu ileri sürülmektedir. 20. Yüzyılın başlarında Altunköprü'de, hane sayısı 798, nüfus ise 4000 olarak tespit edilmiştir. Bu tarihlerde Altunköprü de 4 han, 100 dükkan, 2 cami, 6 kahvehane,

10 değirmen, 1 hamam, 1 devlet ambarı, güney kısmında yeni bir hükümet konağı ile bir telgrafhane olduğu anlaşılmaktadır. 1957 nüfus sayımına göre Altunköprü'de 3832 kişi tespit edilmiştir, bu kişilerin hepsi Türkmenlerden oluşmaktadır. Ancak Saddam yönetimi boyunca Altunköprü çok ihmal edilmiştir. Saddam yönetiminden sonra 2003 yılından günümüze kadar Altunköprü bir Türkmen bucağı olduğu tespit edilmiştir. Fakat 2003 – 2016 yılları arasına kadar Altunköprü etrafında bulunan köylere Arapların ve Kürtlerin göçmen olarak yerleştikleri görülmektedir. Tamamen Türkmenlerin sayısı daha çok Altunköprü merkezinde tespit edilmiştir.

Altunköprü bucağı etrafındaki köyler ise: Kayabaşı, Kara beg, Kıtka, Karasalim, Glozi, Serbir, Küçük sarıçem, Büyük sarıçem, Şexi, Türki, Geyvani, Nebi awa, Şanaşin, Yarımca, Zerdek, Gad nefer, Deraman küçük, Deraman büyük, Mir Asfahan küçük, Mir Asfahan büyük, Bibani büyük, Bibani Küçük, Büyük hasar, Küçük hasar ve Gitgel köyleridir. Verimli topraklara sahip olan bucağın suyu da boldur. Küçük Zap'tan başka, tarımda İncesu denilen ırmaktan yararlanılır. Kasabanın batısındaki tarım arazileri ve bostanları İncesu sular. Altunköprü ve çevresindekiler Karabeg, Sarıçem, Kayabaşı ve Gitgel köylerinde hayvancılık yaygındır. Balıkçılık da önemli bir sektör olarak Altunköprü halkının geçiminde de rol oynar (Saatçi, 2018: 13-27).

Altunköprü halkının tamamı Türkmen'dir. Uzun yıllar Altunköprüye musallat olan ve kuzey bölgelerinden gelen militanlar halkı taciz etmişlerdir. Altunköprü'nün nüfusunun dengesini bozmağa yönelik siyasi amaçlı bu baskılar zaman zaman yerli halkın huzurunu kaçırmıştır. Nisan 2003 tarihindeki ABD işgalinden sonra, Altunköprü bu sefer kuzeyden gelen peşmergelerin işgaline ve baskısına maruz kalmıştır. 14 yıl süreyle baskı ve zulümlere, 20 Ekim 2017 tarihinde Merkezi yönetimin Bağdat'tan sevk ettiği Irak ordusu 20 Ekim 2017 tarihinde Altunköprü'ye gelerek bu kuvvetleri kovalamıştır. Böylece Altunköprü'yü işgalci militanlardan temizlemiş ve İlçe halkı büyük bir bayram sevinci yaşamış ve Altunköprü halkını huzura kavuşturmuştur.

Tarihi boyunca önemini kaybetmeyen Altunköprü'nün nüfusunu meydana getiren Türkmen Tayfa ve aile adları şöyledir: Acem, Ağalar, Ataş, Bağvan, Bakkaloğlu, Begler, Bulut, Cebre, Cine, Çapi, Çavuş, Çımşır, Dağıstan, Demirel, Dırnağlı, Doşap, Gözüyolda, Gümüş, Hanko, Haydara, Hoşnav, Kazı, Kehye, Kervancı, Tıqı, Topile, 'ümüş, Yeke, Yetim, Zava ve Zulum tayfasıdır.

Altunköprü'de konuşulan dil tamamen Türkmendir ve ağız özellikleri aynı Kerkük ağız özellikleri gibidir, ancak bazı ses ve şekil kalıpları yönünden Kerkük ağzına nazaran farklılıklar gösterir. Örnek olarak Kerkük ağzında "babaw, nenew, bacıw; babawız, nenewiz, bacıwız, Altunköprü'de şu şekilde söylenir: " babay, nened, bacy; babayız, nenediz, bacyız. Ayrıca kerkük ağzında "Gelmişem, durmuşam, qalmışsam, gelmişig, durmuşig, qalmışig", biçimini kullanırken; Altunköprü ağzında ise " Gelibem, durubam, qalıbam, gelibig, durubug, qalıbig" biçimini alır.

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, yörede bulunan halk kültürünü, Türkmen yurdu olan Altunköprü ilçesindeki kültürün Anadolu ve Azerbeycan kültürünün bir parçası olarak canlılığını ve özelliğini koruduğunu göstermek ve bilimsel bir bakış açısıyla halk bilimi ölçütleri ile inceleyerek değerlendirmektir.

Araştırma Sınırları

Araştırma sahası coğrafi bakımından Kerkük İline bağlı Altunköprü İlçesidir. Altunköprü ilçesinin sözlü halk kültürü bağlamında incelenmesi ve halk bilgisi başlığı altında bulunan Türk halk bilimi kadrosu ile sınırlanmıştır.

Yöntem ve Verilerin Toplanması

Altunköprü ilçesi ile yapılan monografi çalışması Türk kültürü bakımından incelenmiştir. Araştırmada elde edilen verileri toplam olarak 1 yıl süresi içinde toplanmıştır.

Araştırmanın zorluğu Irak ve Türkiye genelinde Irak Türkmenlerine ait bir kütüphanenin bulunmaması. Makale, dergi ve kitapların bulunması Kerkük Kardeşlik Ocağı, Türkmen eli Ocağı ve Araştırmacı- Yazar Şemsettin Türkmenoğlu'nun kitapları ile toplanmıştır.

Günümüze kadar Kerkük İline bağlı Altunköprü ilçesin de hiçbir akademik çalışmanın ve halk bilgisi bağlamında bir saha çalışmasının yapılmaması nedeniyle yapılan çalışma bir ilk olarak tespit edilmiştir. Araştırmada yapılan yöntem ve halk bilim alanı bakımından örnek olarak ortaya konulmuştur. Saha çalışması gerçekleştirmesi için sağlam ve güvenilir şekilde verilere ve kaynak kişilere ulaşmak gerekir. Sahaya çıkılmadan önce bir takım sorular hazırlanmıştır. Gidilen yerlere soruların cevaplarını ve sorulmayan bazı bilgilere de ulaşılmıştır.

Araştırmada her gidilen yerlerin fotoğrafları ve bilgileri sorulan sorular üzerinde cevaplanmıştır. Her bir kaynak kişi kendisine göre bilgileri ortaya koymuştur. Görüşme yapılan yerler bazen kalabalık mekânlar da veya düğünler de veya evler de, kahvehaneler de, dernekler de hatta pazarda bile dükkân sahipleri tarafından konuşulmuştur. Çalışmanın en zor kısmı derleme yapılan kısmı olmuştur, çünkü dünyayı sarsan virüs nedeniyle her gidilen ve görüşülen yerler sınırlı olmuştur. Dolayısıyla elde edilen veriler çok değer taşımaktadır.

Görüşme (mülakat) folklor derleyicilerin en çok kullandığı alan araştırması yöntemidir. Görüşmeyle derleyici, kaynak kişinin bildiği, yaptığı, yapmış olduğu şeyleri, bunların sebeplerini,

bu yolla kişinin iç dünyasını, kültürünü ve buna dair bilgisini öğrenir. Görüşme, ayrıca derleyiciye halk kültürü malzemesinin aslını verir (Çobanoğlu, 2019: 88).

Araştırma sahasıyla ilgili literatür taranması yapılmıştır. Kerkük ili Altunköprü ilçesi ile ilgili günümüze kadar yapılmamış çalışmalar bulunup fişlenmiştir. Yapılan araştırma da ilçe ile ilgili tarihi, coğrafi, kültür, ekonomik, sözlü tarih, folklor araştırması, derlemeler Türk halk biliminin temel değerlerini ve çalışmaları incelenmiştir. Araştırmada sahaya çıkılmadan önce Özkul Çobanoğlu'nun "*Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*", Halil Seyidoğlu'nun "*Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*" ve Suphi Saatçi'nin "Altunköprü" adlı kaynaklardan yararlanmıştır.

Verilerin Değerlendirilmesi

Üç bölümden oluşan çalışma kendi içerisinde ayrı bölümlere ayrılmaktadır. Saha çalışmasından sonra elde edilen sözlü kaynaklar önce deşifre edilmiş ve yazıya aktarılmıştır. Yazıya aktarılan sözlü kaynak kişilerin ağzından çıkan kelimeleri Kerkük ağız özelliklerine göre yazılmıştır. Bir kısım derleme yapıldıktan sonra eksik yerleri doldurmak amacıyla tekrardan görüşmeler yapılmıştır.

El de edilen veriler ister ses kayıtları olsun ister fotoğraf ve videolar olsun önce bilgisayara aktarılıp yedeklenmiştir. Ayrıca veriler Türk kültür tarihi üzerinde incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ARAŞTIRMA SAHASININ TARİHİ-COĞRAFİ ve SOSYO EKONOMİK ÖZELLİKLERİ

1.1. Irak Türkmenler'in Tanımı ve Irak'ta Türkmen varlığı

Türkmenlerin aslı, Orta Asya'dan göç eden Oğuzlardır. Çoğu tarihçilere göre İslamiyeti kabul ettikten sonra Türkmen ismini alan bu Türk kavmi İslam ülkelerine yayılmış, kurduğu devlet ve beyliklerle bu ülkelerin kaderini çizmiş ve tarihinde çok belirgin bir rol oynamıştır. Türkmenlerin, orta Asya'dan göç eden Oğuzların bir kısmı kırsal alanlarda, diğer kısmı ise şehirler de yaşamakta idi. Oğuz boylarının ana vatanlarından çıkarak, yakın doğu ülkelerine yayılmaları, bir hamlede meydana gelmemiş, birbirini takip eden göçler uzun yıllar sürmüştür. Oğuzların tarihi çok eskilere dayanır Orhun abidelerinin kitabelerine göre o dönemde Oğuzların Türk kavimleri arasında önemli yeri olduğu anlaşılmaktadır. Bu kitabeler gök Türk yurdunun Kuzeyinde yaşayan Oğuzlara temas etmektedir (Hürmüzlü, 2003: 11-12). Türkiye'nin Güney komşusu olan Irak'ta yaşayan soydaşlarımıza, genel olarak " Türk" demekle beraber, son yıllarda daha da sıklaştıkça kullanmaya başlanmıştır. 1918'de sona eren Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'den koparılıp, Irak adı ile kurulan devletin vatandaşları olarak varlıklarını sürdüren Türkmenler, uzun yıllar " Türkler" diye söz edilmiştir. 1959 yılından sonra Irak'ta yaşayan Türklerin Türkiye ile olan kan ve kültür bağlarını unutturmak için, devlet tarafından resmi olarak "Türkmen" denilmeğe başlanmıştır. Böylece Irak'ta yaşayan Türklerin kökenleri Anadolu'ya değil de, Orta Asya'ya uzandığını ispata çalışan Irak yönetimi, Türkmenler, Türklük dünyasının kalbi olan Türkiye'den koparmış ve Türkmen deyiimi ile Türklerin Türklüğünü silmiş olacaktı, bu uygulamada daha önce İngilizler tarafından da ele alınmış, ancak bundan bir sonuç alınmamıştı. 1959 yılından sonra Bağdat yönetimi tarafından "Türkmen" topluluğu diye isimlendiren Türkler, Lozan Konferansı sıralarında İngiliz heyeti tarafından da " Türkmenler" olarak ifade edilmişlerdi (Saatçi, 2003: 15- 18).

Irak'taki Türk varlığının daha çok öncelere dayanmaktadır. Hicri 54, Miladi 674 yılında Emevi Halifesi Muaviye'nin Horasan Valisi Ubeydullah bin Ziyad, savaşçılıklarına hayran kaldığı Türklerle dostluk kırmıştı. Onlardan seçme bir birlik oluşturarak Irak'a gönderdi. Türkler kısa zamanda ordu içinde yükselerek önemli mevkilere getirirdiler. Artık Türk boyları akın akın gelerek Irak- Suriye bölgelerinde yerleşiyorlardı. Bu coğrafyadaki Türk varlığı Abbasiler döneminde daha da arttı. Halife Ebu Cafer el- Mansur Hicri 145 yılında Bağdat şehri'ni kurup başkent yaptıktan sonra şehrin en önemli biri olan Harbiye Mahallesi'ne Türkleri yerleştirdi. Hatta bu mahallenin adı

bile orada oturan ve " Ubeydullah'ın oğlu Harp " diye tanınan Türk'ün adına izafeten verildi. Daha sonra Halife Me'mun ve annesi Türk olan Mu'tasım- Billâh dönemlerinde Türk varlığı iyice kendisini hissettirmeye başladı. Türkleri çok seven Halife, onlar için Irak'taki Semerra Şehri'ni kurdu. 836- 892 yılları arasında Hilafet Merkezi olarak kullanıldı. Daha sonra başkent yeniden Bağda'a taşındı. Böylece Bağdat hem Halifelik, hem de Selçuklu Türkleri'nin başkentleri oldu (Köprülü, 2009: 6). Kuzey Irak, biri 1393 diğeri 1401 olmak üzere iki defa Timur'un hücumuna uğramıştır. 1468 yılına kadar Karakoyunlular, 1534'e kadar da Akkoyunlular bu bölgede hüküm sürmüşlerdir. Akkoyunlulardan sonra Safevilerin hakimiyeti altına girmiştir. 1534 yılında Kanuni Sultan Süleyman Irak'ı Osmanlı İmparatorluğuna katmıştır. Gerçi Safeviler bir ara Irak'a hâkim olmuşlarsa da, IV, Murat 1638'de meşhur Bağdat Seferini hazırlamış ve Irak'ı tekrar Osmanlı ülkesine katmıştır. I. Dünya savaşına kadar Irak sürekli olarak Osmanlı hakimiyetin de kalmıştır (Hassan, 1979: 5).

Türkmen aşiretleri orta Doğudan gelenler, Ezerbeycan'dan gelenler Hanekin'de qalanlar büyük 'eşretler neftçiler idi, başalan 'eşreti idi, deloy 'eşretleri, bılar bir kısmı geldiler girdiler Hanekin'e, bir qısmıde celewle'ye, qere han da bir taxım qaldı bir taxım çıxtı xalis terefine getti olarda orada Türkmenler idi, Bayatlar, Emirliiler, Bostamlılar warıydı içinde, bıların bir qısmıleri himrin dağından geldi içeriye, oradan gelenler, Emirli'de, Qerenazdı, Bostamlıdı, Muradlı'dı, Quşçulardı, Bir awçıdı, Yengiçe idi oraya dağılıptı, ordan bele geliri tawuxa girri, orda da 'eşiretler war, demircidi, ılxanlılardı, bir qısmı İmam Zeynel Abdin'den, yağmur 'eşteti war, ordan bele gellix girrix Teze'ye orada olan aşreşler çoxtu, içinde Bayatlı war bir qısmıde Beşirlidi, bir qısmıde war Ezerbaycan'dan gelipti, Karakoyunlu, Akkoyunlu'dan gelen war ordan geliler Kerkük'te Tisin terefine, bırda da bir taxımı şii'di bir taxımı sünni idi, sünni olanların bir qısmı dağıldılar memleketin içine, çoğu Kerkük'lü oldular. Bayat ismi qalmadı sorsaw diyer men Kerkük'lüyem, kökünü bulsan çıkar Türk boylarından biridi. Oradan geçer Altunköprü terefine, Altunköprü Kerkük'ün içinde di (KK- 78).

1.2. Irak Türkmenleri'nin Sosyal Yapısı

1.2.1. Nüfus ve Etnik Yapısı

Irak'ın Sami kökenli haklarının, geçmiş yüzyıllarda birbirini izleyen göç dalgaları sonucunda, ülkeye giren yeni halklar arasında eridikleri kabul edilmektedir. Sonradan Araplaşmış toplulukları da içine alan Araplar Ülke nüfusunun beşte üçünü oluştururlar. Arapların büyük bölümü ülkenin Orta ve güney bölgelerinde yaşarlar. Ekonomik ve siyasi gücün Arapların elinde olması da ırkçı ve aşırı bir Arap şövenizmi güden siyasi iktidarın baskıları ve uygulamaları sonucunda sağlanmıştır. En büyük azınlık olan Kürtler, Kuzey ve Kuzeydoğudaki dağlık bölgede yaşarlar. Tahmini olarak ülke nüfusunun yüzde yirmisini oluştururlar. Irak'ın kuruluşundan beri merkezi yönetim ile çatışma içine giren Kürtlerin kursal hayat yaşadıkları ve çoğunlukla hayvancılıkla geçindikleri söylenebilir.

Irak'a önceleri yoğun olarak ve genelde 9-11 yüzyıllarda topluca yerleşerek bölgeyi yurt edinen Türkler, günümüzde Irak'ın Orta Kuzey ve Kuzeybatı bölgelerinde yaşarlar. Osmanlı dönemine kadar sürekli Türk göçleri ile beslenen Irak Türkleri, Kürtlerden sonra ikinci büyük azınlık olarak nüfusun yüzde onikisini teşkil ederler (Saatçi, 1996: 30- 31).

Bütün bu hususları göz önünde bulundurarak Irak'ta etnik yapının dağılımını şu şekilde vermek mümkündür. Ülke nüfusunun (2001) yılı tahminlerine göre 17. 742.000 kabul edilerek.

Etnik dağılım şöyledir:

Araplar %60 = 10.645.200	Kürtler %20 = 3.548.400
Türkler %12 = 2.129.040	Süryaniler %4 = 709.680
Diğer azınlıklar %4 = 709.680	Toplam 17.742.000

Türkmenlerin İl'lere Göre Dağılımı ise şöyle sıralayabiliriz:

Kerkük 400.000	Musul 450.000
Erbil 215.000	Bağdat 300.000
Duhok 150.000	Tikrit 300.000
Diyala 220.000	Süleymaniye hariç diğer bölgeler de 465.000
Toplam olarak: 2.500.000	

Irak'ta Türkmenlerin nüfusunu kesin olarak belirlemek çok zordur. Çünkü Türkmenlerin nüfusunu asimilasyon politikası doğrultusunda Irak hükümeti diğer gruplarla gerçekçi ve tarafsızca bir sayı ortaya koymamıştır.

Irak'ın resmi dilin Arapça Irak'ta Kürtlerin yaşadığı bölgelerde Kürtçe konuşurlar. Türkmenlerin yaşadığı, Musul çevresi, Erbil, Kerkük, Diyale iline bağlı Hanekin, Karatepe, Mendeli gibi kasabalar ve hatta Bağdat'ın içinde olan birkaç mahallede yaşayan 300. 000'e yakın Türk topluluğu Türkçe konuşur. Günümüzde kadar kendi kültürünü, gelenek ve göreneklerini koruyan Türkleryazılı edebiyat bakımından da Türk dünyasının ayrılmaz bir parçası sayılırlar. Bölge, ağızlarda yaşayan Türk halk edebiyatı ürünleri bakımından da Türk dünyası içinde günümüze kadar özelliğini kayıptemeyen zengin yörelerden biri durumundadır (Saatçi, 1996: 32).

Baas Saddam rejimi zamanında Türkmenler zorla Araplaştırma politikası altında kalmışlardır, o dönemler de Türkmen kimliği olan vatandaşlara hiç bir haka sahip değillerdi. Ev alan vatandaş bile Türkmen kimliği olduğu için evi adına olmazdı. Resmi belgelerde uyruğunu Araplaştırmayan öğrenciler bile Üniversiteye alınmazdı. Bu yüzden Türkmenler Irak'ta kalabilmek için resmi belgelerde milli kimliklerini değiştirmeye mecbur olmuşlardır. Birçok Türkmenler zorla resmi belgelerde nüfuslarını değiştirmişlerdir. Türkmen kökenli ticaret erbabı ve iş adamları ekonomik açıdan ambargo altına alınmış, 1990 sonrasındaki ambargolardan en fazla etkilenen etnik köken olmuşlardır. Bu Araplaştırma politikaları 2003 yılında Baas rejiminin yıkılmasına kadar devam etmiş, on binlerce Türkmen baskı ve işsizlik'ten Kerkük'ü terk etmek zorunda kalmışlardır. Bütün bu şiddetli baskılara rağmen dayanışmave birlik içind sağlam duruşunu sürdüren Türkmenler Irak'ta hâlâ üçüncü büyük etnik nüfusa sahiptir. Irak'ta etnik esasa dayalı nüfus sayımları bazı baskılar nedeniyle tam olarak bilinmemektedir. Ancak tahmin yoluyla bazı rakamlar ileri sürmektedir (Yalçın, 2015: 19-20).

Günümüz de Irak'ta Türkmenlerin nüfusunun 3.000.000 ile 3.500.000 milyon arasında olduğunu söyleyebiliriz (KK- 73). Irak'ın 20. Yüzyılın başlarında 2 milyon olan nüfusu, 1947'de 4.186.000. 1957'de 6.298.000, 1965'te 8.220.000, 1977'de 12.171.500, 1987'de 16.335.00 ve 1995'te 20.400.000 olarak hesaplanmıştır. 2014 seçimlerine bakıldığında ise Irak nüfusunun yaklaşık 35 milyon olduğu görülmüştür. Irak Türklerinin nüfusa oranı %9-10 belirtilmiştir. Buna göre günümüzde Irak Türklerinin nüfus oranı %9-10 olarak belirtilmiştir. Buna göre günümüzde Irak Türklerinin nüfusunun 3 ile 4 milyon arasında olduğu tahmin edilmektedir (Doğan, 2018: 3).

1.2.2. Dini Yapısı

Nüfusun yüzde doksanaltısı Müslüman olan Irak'ta özellikle de ülkenin Güney ve Güneydoğusunda yaşayan şiilerin nüfus oranı yüzde ellibeşi bulur. Bu bakımdan Arap ülkelerine göre Irak, Ortadoğu da Şiiilerin çoğunlukta olduğu tek ülke durumundadır. Şii nüfusunun çoğunluğu Arap kökenleridir. Kürtlerin çoğunluğu ise Şafi mezheptendirler. Çoğunluğu Sunni olan Türklerin yüzde yirmüçü Şii mezhebine mensuptur. Mezhep ayrımı siyasi hayatta Araplar arasında önemli rol oynarken, Türkler arasında hiçbir sürtüşmeye ve ayrımcılığa yol açmaz. Nüfusun yüzde dördünü oluşturan Hristiyanlar Suryani, Keldani ve Nasturi gibi topluluklara ayrılırlar. Yahudiler daha önceleri kalabalık bir topluluk iken, 20. Yüzyıldaki göçlerin ardından önemsiz duruma düşmüştür. Kerkük yöresinde yaşayan ve önceleri Kerkük Kalesinde topluca yaşadıkları için, halk arasında "Kale Gavurları" diye adlandırılan Türk Hristiyanların sayıları azalmıştır. Çoğu bölgeden göç eden bu Hristiyan Türk topluluğu, dini ayinleri, konuşmaları ve gelenekleri ile tamamen Türk olan bir kültürel yapıya sahiptir (Saatçi, 1996: 33).

1.2.3. Türk Yerleşim Bölgeleri

Irak Türkleri günümüzde ülkenin Kuzey- batısından güney- doğusuna kadar uzanan bir şerit üzerinde yaşarlar. Ülkenin Kuzey- batısın da ve Musul'un 60 km. doğusunda bulunan Telafer ve buna bağlı olan köylerden itibaren. Musul ve çevresindeki köyler, Tazehurmatu, Tavuk, Tuzhurmatu ve çevresindeki Bayat köyleri, Kifri, Karatepe, Hanekin, Kızrabat, Karağan (Celevla) ve çevre köyleri, Şahraban, Bedre, Kazaniye ve Mendeli gibi il ve ilçe, kasaba ve köyler, Türkilerin yerleştiği önemli merkezlerdir. Türklerin yerleştiği bölgeler kuzey Irak'ın Musul, Erbil, Kerkük ve Diyale illerinin sınırları içinde kalmaktadır. Ayrıca Başkent Bağdat'ta 50 bine yakın Türk ailesinin yaşandığını da unutamamak gerekir (Saatçi, 1996: 33). Eski dönem coğrafyacıların Mezopotamya diye adlandırdıkları bölgede kurulmuş en eski uygarlık "Asur" ve "Babil" uygarlıklarıdır. Bu uygarlıkların Kerkük Türk tarihinde de önemi büyüktür. Yapılan kazılar Kerkük'ün beş bin yıllık bir şehir olduğunu ortaya koymaktadır (Demirci, 1990: 10).

1.2.3.1. Kerkük İli ve Tarihi

Kerkük, Irak'ın kuzeyinde yer alan Bağdat- Erbil karayolu üzerinde bulunmaktadır. Irak'ın Bağdat, Basra ve Musul'dan sonra 4. Önemli ili sayılmaktadır. Düz bir ovada kurulmuş olan Kerkük'ten geçen Hassa suyu Kerkük'ü ikiye ayırmaktadır. Suyun doğusunda yer alan bölüm Eskiyaka, Batıdaki bölüme düşen yolu ise Korya adını alır (Hassani, 1956, 217). Eskiyaka Kerkük'ün ilk yerleşme bölümüdür ve Kerkük kalesini

içine alır. Uzun yıllar çok fazla değişmeyen il, petrol üretim merkezi olduktan sonra 20. Yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren hızla değişmeye başlamıştır.

Kanuni Sultan Süleyman 1534 yılında çıktığı Irakeyn Seferinde Kerkük'ü kesin bir biçimde Osmanlı devletine bağlamıştır, böylece Kerkük'ün en önemli Kalelerinden olan Osmanlılara teslim edilmiştir (Saatçi, 1996: 35). Önceden Musul vilayetine bağlı olarak Saddam Hüseyin döneminde Araplaştırma politikası altında kalan Kerkük "El Temim" adını almıştır. 2003 yılından sonra yeniden Kerkük adına kavuşmuştur.

Başta Kerkük Kalesi olmak üzere birçok tarihi eserler bulunmaktadır. Gök Kümbet, Nakışlı Minara, ve Camisi, Aziziye Kışlası, Kayseri (Kapalı) Çarşısı, Kiliciler Pazarı, Altun Köpü, Kırdar Hanı ve çarşısı, Kale Hanı, Mecidiye Sarayı, Ulu Camii Minaresi, 16 gözlü Taşköprü gibi 60'tan fazla Türk eserine Kerkük'ün her yerinde rastlamak mümkündür. Ayrıca Kerkük'te yaşayan Türkmenlerin dışındaki milletlerin bu gibi tarihi eserlerine rastlanmak mümkün değildir. Ama en güçlü delil sayılabilecek cami, tekke, medrese, han ve hamam gibi sivil yapılar oldukça önemlidir. Bunların sahipleride kimse o kentin sahibi sayılmaktadır, tabi Osmanlılardan kalma bu tarihi eserler Türkmenlere ait eserlerdir, ve bu yapıların dili yoksa da kimlikleri vardır. Kerkük bütün bunları tamamlayan okullar, kütüphaneler, hamamlar, camiler, saraylar, kapalı ve açık çarşılar, mezarlıklar, tarihi mimari eserler, ticaret hanları, folklor, şairleri, edipleri, halk müziği, ses ustaları, tiyatrosu, ressamı, el sanatçıları ve spor hayatı gibi bütün diğer kültür unsurları açısından da tamamlayan bir Türk şehridir (KK-76). Bunun yanında Kerkük'te bulunan Türkmen mahalle ve semt adlarını şöyle sıralayabiliriz:

Kale kısmında bulunan mahalleler, Hamam, Meydan, Zindan, Ağalık ve Gavurlar, Korya yakasında bulunan mahalleler: Sarıkahya, Şaturlu ve Tisin bulunmaktadır. Karşı yaka semtinde bulunan mahalleler ise: Bulak, Musalla, Çay, Çukur, Kasaphâne, Piryâdi ve imam kasım mahallesi bulunmaktadır ayrıca Türkmen bölgelerinin de diğer adları da Arafâ bölgesi, Bağdat yolu ve dömiz bölgeside birer Türkmen bölgeleridir (KK-75). Ayrıca Kerkük'ün etrafında bulunan Türkmen İlçe, nahiye ve köyleri de şöyle sıralayabiliriz: Altunköprü, Dibis, Tazehurmatu, Beşir, Kümbetler, Yayçılı, çardağlı, Tirkalan, Yahyava, Ömermenden, Bılava, Dakuk, İmam zeynelabdin, Karaselim, kadirkerem vb (KK-77).

Yoğun Türk nüfusuna sahip olan Kerkük, Irak Türklerinin kalbi ve kültür merkezidir. Kerkük'e bağlı nahiye ve köylerin tamamında Türk nüfusuna sahiptir. Kerkük'e bağlı nahiye ve köylerin tamamı da Türk nüfusuna sahiptir. Kerkük'e bağlı nahiye ve köylerin belli başlıları şunlardır: Beşir, Bılava, Çardağlı, Göktepe, Ilıncak, Kara incir, Kızılyar, Kuştepe, Kümbetler, Leylan, Ömermenden, Tazehurmatu, Tirkalan, Tokmaklı, Topzava, Yahyava, Yayçı (bunların bir kısmı Bağdat yönetimi tarafından yıkılarak Türkmen halklarını başka yerlere sürdürmüştür (Saatçi, 1996: 35-36).

1.3. Irak Türkmenlerin Siyasi Yapıları

Irak'ta siyasi partiler, ilk olarak 1908'de İttihad ve Terakki partisi'nin Irak'ın önde gelen kentlerinde açtığı ofislerle gündeme gelmiştir. İttihad- Terekki'nin ardından Bağdat ve Basra vilayetlerinde Plan- Arabizm ideolojisine sahip çeşitli yer altı örgütleri kurulmuştur. 1908- 1914 yılları arasında İttihad ve Terekki Partisi'ne muhalif olan çeşitli Arap partileri Bağdat, Basra, Musul

ve Hille başta olmak üzere Irak'ın birçok kentinde faaliyet göstermişlerdir. Hürriyet ve İtilaf partisi ise 1912'de Bağdat'ta faaliyetler başlamıştır. Irak'ın İngilizler tarafından işgal edilip manda yönetimine girmesi Bağdat ve Kerbela'da eski Osmanlı subay ve bürokratları İngiliz işgal güçlerine karşı çeşitli yer altı faaliyetleri yürütmüşlerdir. 3 Temmuz 1918'de Necef'te Ulusal Parti kurulmuş, Şubat 1919'da Bağdat'ta bağımsızlığın koruyucuları Cemiyeti faaliyetlerine başlamış, aynı tarihlerde Ahd Cemiyeti Irak'taki faaliyetlerini yeniden canlandırmıştır. Baas partisi dönemlerinde bazı siyasi partiler kurulmuşken nisbeten çeşitlilik baas partisi dönemlerinde sınırlanmıştır. Partiler bu dönemdeki faaliyetlerini yer altında veya yurt dışında örgütlenerek yürütebilmişlerdir. ABD işgali sonrası Irak parlamentoda çeşitli ittifaklar ve ortak listeler içerisinde 300'den fazla siyasi oluşumun girmesi mümkün olmuştur.

Irak'taki siyasi faaliyetlerinin yasal zeminine bakıldığında 1921-2003 aras dönemde devletin siyaset alanında kesin otoritesinin olduğu, dini, etnik ulusal veya bölgesel partilerin kurulmasına izin verilmediği görülmektedir. Irak'ta siyasi partileri düzenleyen ilk kanun, 1922 yılında çıkartılan Cemiyetler ve siyasi partiler kanunu olmuştur. Kanuna göre siyasi parti kurulabilmesi için hükümetten izin alınması şartı koymuş, işleri Bakanı'na partileri gerektiğinde kapatabilme yetkisi verilmiştir.

2003 sonrası geçiş süresi devlet idaresi kanunu çıkartılmış, 62 maddelik bu kanunla devletin siyasi parti oluşumu veya işleyişine dair otoritesi tamamen rafa kaldırılmıştır. Ülkeye parlamentolar düzeni getiren bu kanun, milletvekili seçimleri ve adaylık süreçlerine dair genel çerçeveyi belirlemiştir. 2005 seçimleri benimsenmiş, böylece her türlü siyasi oluşumun yeni parlamentoda temsil edilmesinin önü açılmıştır. 2005'te hazırlanan Irak daimi anayasası ise tüm Irak vatandaşlarına siyasi faaliyet yürütme, siyasi parti kurma hakkı tanımış, terör, ırkçılık, tekfirçilik ve mezhepçi kıyımcılık yapmamak şartıyla çok partili bir siyasi hayat öngörülmüştür. Bu süreçte yasaklanan tek parti Baas Partisi olmuştur (Baştürk, 2013: 15-17).

Türkmen Siyasi Hareketi 1970'ler de büyük gelişme göstermiştir. Bilinçlenme süreci bu dönemde hız kazandırmıştır. ABD'nin ve İngiltere'nin desteği ile Irak muhalefeti gittikçe örgütlenip güçlenirken, Iraklı Türkmenler de 1990 yıllarında geçte olsa siyasi örgütlemeye başladılar. Çeşitli Türkmen siyasi partileri ve siyasi hareketleri ortaya çıkmıştır. Daha sonra kendi aralarında birleşmeye doğru gittiler ve 1995 yılında Irak Türkmen Cephesi (ITC) kurulmuştur (Şimşir, 2004: 213).

Yıllarca süren zulüm ve işkencelere rağmen barışıl yollardan sapmayan Irak Türkmenleri silahlı mücadeleyi her zaman reddettiler, seslerini kültürel politik araçlarla duyurmaya çalıştılar. Irak Türkmenlerinin önemli bir kısmı beklentilerinin karşılığı ve adalete olan isteklerini şekillendirdiği için Irak'taki İslami harekete yöneldi. Böylece 1960'lı yıllarda Kerkük Tisin'de ilk İslami hareketin yapılması ortaya çıktı. 1990'lı yıllara yaklaştıkça Irak Türkmenlerinde siyasal

oluşumlar hızla gelişme eğilimine girmiştir. Irak Türkmenlerine ait yaklaşık olarak 20 siyasi partinin olmasına rağmen bunların bir çoğu teşkilatlanması olmadığı için tabela partisi olarak alınmıştır. Bir kısmı ise İran merkezli Türkmenler arasında Şii- Sünni ayrımcılığına neden olmak için kurulmuştur (Doğan, 2018: 11).

Bizim Türkmen subaylarımız hakikatta vücudumuz ispat etmişix dilimize meqeyet olmuşı, Türkmen subayları ordu quruldu 1921'de, 12 komusyondan teşkil olmuşı içinde 7 'si Türkmen idi bu bizim için bir faxırdı hakikatta ilk vezir sıhha olan waxtında Ata paşaydı dewamlı we sürekli bizim insanlarımız görevini almıştı bı ordu içinde, ne yazıx ki son zaman da 1964 en iyi sayı o zamanıydı 18 Türkmen subayı wariydı, hakkatte tafirika yoxıydı, çünkü o zaman Abdülselam 'Arif waxtındaydı inkılap olmuşı üstüne, ama 1969'da sabıtarlarımızın sayıları azalmağa başladı, çünkü hizip baas şartlar qoydu, o şartlarda, intıması olsun baas'e Türkmenler de esasan "hisip baas ictimai" o kadar değerli değildi, insanlarımızında esasan kültürü hizpiyete mail degi, bu orduda da çox sayıda insanımız war, eskiden hisip baas'a girmeyen Türkmenler kabul olmazdı askerlik üniversitesine ve indiye qedar onun cezasıdı hakkate, Türkmen olan kaldı orduda özünü ispat ettirdi mansapta aldı. Bizim derneğimiz de Irak Muharibler derneğinde onlarca şehit werip insanlarımız yen cephe de idam olup yen de başka yerde sürgün olıptı, biz her wakit Irak'tayız, Türkmen olmağıda ispat ettirmişig, sesimiz war, ispatta odur ki cemiyetimiz dewam ediri indiye qeder we bir değerdir bizim için ki duwarda şehitlerimizin fotoğraflarını bırakmışix (KK- 74).

Günümüzde varlıklarını ispat eden Irak Türkmenlerinin başlı başına cemiyet ve dernekleri özellikle de Kerkük'te bulunan cemiyet ve derneklerin adları şöyle sırlayabiliriz:

1. Irak Türkmen Cephesi: Irak Türkmen cephesinin büyük lideri olan Erşat Reşat Salihi Irak'ta son zamanlarda en fazla Türklerin haklarını aramaktadır
2. Türkmeneli Partisi,
3. Milli Türkmen Partisi,
4. Türkmen Milliyetçi Partisi,
5. Türkmen Adalet partisi,
6. Türkmen Bağımsızlar Harekâtı,
7. Türkmen Karar Partisi,
8. Türkmen Kardeşlik Partisi,
9. Irak Türkmen Öğrenci ve Gençler Birliği- Kerkük Kolu- Altun köprü Kolu,
10. Irak Türkmen İslam Birliği
11. Türkmen Kadınlar Birliği Partisi.

1.3.1. Irak Türkmen Cephesi (ITC)

Irak Türkmen Cephesi (ITC) Iraklı Türkmenleri temsil etmek ve haklarını korumak amacıyla 5 Nisan 1995'te kurulmuştur. Kuruluşun Türkiye'nin, özelliklede işadami İhsan Doğramacı'nın büyük desteği bulunan ITV, Türkmen partileri ve sivil toplum kuruluşlarının çatı organizasyondur. Daha önce KBY Ticaret ve Sanayi Bakanı Sinan Çelebi'nin de başkanlığını yürüttüğü ITC, Mayıs 2011'den bu yana Erşat Salihi tarafından yönetilmektedir. Cephenin organizasyon yapısı başkan, yönetin kurulu ve Türkmen Meclisi'nden oluşmaktadır.

Merkezi Kerkük'te olan ITC'nin kişilik bir Türkmen Meclisi ile 9 kişilik bir yürütme Kurulu vardır. ITC'nin Irak içerisinde Bağdat, Diyala, Musul ve Erbil'de Irak dışında ise Türkiye, İngiltere, Almanya, ABD, Suriye ve Belçika'da temsilcilikleri bulunmaktadır. ITC bünyesinde 24 saat yayın yapan Türkmeneli TV, iki yerel radyo istasyonu ve haftada iki deva yayınlanan Türkmeneli Gazetesi vardır. Buna ek olarak 6 dilde yayın yapan ve ITC Türkiye Temsilciliği tarafından yönetilen bir internet siteside yayın yapmaktadır.

ITC Eğitim ve Kültür Dairesi'ne bağlı olarak Irak'ın pek çok şehrinde okulları aracılığıyla eğitim-öğretim faaliyetleri ve Kültürel etkinlikler düzenlenmektedir. Cephenin ve binalarını koruyan Güvenlik Dairesi de Irak'ta faaliyetlerin yürütülmesini sağlamaktadır. ITC' nin amaçları 04-07 Ekim 1997'de Erbil'de düzenlenen ilk kurultayında dünyanın muhtelif ülkelerinden faaliyet gösteren Türkmen derneklerinin temsilcilerinin katılımıyla belirlemiştir. Buna göre ITC'nin amaçları, Irak'ın toprak bütünlüğü içerisinde Türkmenlerin ve diğer milletlerin meşru haklarına kavuşması, Irak'ta demokratik, insan hak ve özgürlüklerine saygılı çoğulcu parlamenter bir sistemin kurulması, Irak'ta yaşayan tüm etnik, mezhebi ve dini azınlıklar arasında eşitliğin sağlanması ve siyasi ve idari yapının eşit ilkesi esaslarına göre düzenlenmesi olarak belirlenmiştir.

Irak Türkmen Cephesi hâlihazırda daha önce Kerkük'e şimdi ise Selahattin'e bağlı Tuzhurmatu ve Musul'a Tela'fer ilçesinin il olmas için çabalanmaktadır. Cephe biylelikle Musul ve Kerkük'te değiştirilmeye çalışan nüfus oranlarının, Türkmenler için oluşturulduğu dezavantajı ortadan kaldıracılabileceği düşünülmektedir. Irak Türkmen Cephesi, ilk olarak 31 Ocak 2005 seçimlerine katılmış ve 93 bin oyla 3 sandalye kazanmıştır. Aralık 2005 seçimlerinde ise 82 bin oyla sadece 2 sandalye kazanmış ve Türkmen adayların farklı listelerden aday olduğu 2010 seçimlerinde 300 bin civarında oy almıştır. Irak Türkmen Cephesi'nin 2013 yerel seçimlerine Musul'da Vali Nuceyfi'nin listesinde girdiği bilinmektedir (Baştürk, 2013: 47-49).

1.3.2. Türkmen Kardeşlik Ocağı

Irak Türkmen Kardeşlik Ocağı 1960 yılında kurulmuştur. Dergi 1961 yılında yayınlamaya başlamıştır. Devletin teşkilatı ile önce Erbil'de daha sonra Musul'da açılmıştır. Ancak tüm mücadelelere rağmen 1960'lar da ve 70'ler' de Kerkük'te açılmasına izin verilmemiştir. 1989'da Saddam'ın Kerkük'teki etnik gruplara yönelik baskısı sonucunda kurulan Irak Türkmen Kardeşlik Partisi (ITKP), 1991'den Kuzey Irak'ta Kürt bölgesel yönetiminde faaliyet göstermeye başlamıştır. Türkmen Kardeşlik hareketi, 2002 yılında Türkmen Kültürel Birliği, Türkmen Milli Kurtuluş Partisi, Irak Türkmenleri Birlik Partisi ve Türkmen Demokratik Parti ile bir araya gelerek Türkmen Ulusal Birliği'ni kurmuştur. Birliğin temel hedefi, Kürdistan bölgesel Yönetimi'nde Türkmenlerin ve Kürtlerin bir arada kardeşçe yaşamasının sağlanması olarak belirtilmiştir. Türkmen Ulusal Birliği, Kürt partilerle, özellikle KDP ile daha uyumlu bir politika geliştirmiştir. Ancak Kerkük'ün statüsü konusundaki anlaşmazlıklar nedeniyle bu olumlu hava zaman zaman bozulmaktadır.

ITKP'nin yayın organları olarak Arapça ve Türkmençe basılan aylık Kardeşlik yolu gazetesi, Türkmençe yayın yapan Rüya radyosu ve doğru yol adlı yerel televizyon kanalı faaliyet göstermektedir.

1.3.3. Kerkük Kışlası Irak Türkmenleri Şehitler ve Siyasi Mahpuslar Derneği,

Ebu- Garip cezaevinde 1989 yılında Türkmen siyasi tutuklu ve şehit Yaşar Cengiz, Haşim Salihi, şehit Münir Kafili ve İzzettin Vendavi kişileri tarafından kurulmuştur. Dikte rejmi devrildikten sonra 13. 6. 2003 tarihinde kuruluşu resmen ilan edilmiştir. Şehit Yaşar Cengiz dernek başkanı olmuştur. Dernek başkanı Yaşar Cengiz şehit olduktan sonra dernek başkan yardımcısı siyasi tutuklu sayın Haşim Salihi dernek başkanı olmuştur. Bu dernek Türkmen milleti için sönmez bir meşale olarak görülmektedir. Her taraftan şehit ailelerine ve siyasi tutuklara hizmet etmektedir. Bu konuda ciddi çalışmalarını bugüne kadar sürdürmektedir. Özellikle şehit aileleri için devletin sorumlu makamlardan aylık maaş kazandırmıştır. Hak ve hukuklarını bugüne kadar talep etmektedir. Örneğin eski dönemlerde işten çıkarılan Türkmen vatandaşlarını mesleklerine iade etmiştir.

1.3.4. Irak Türkmen İslam Birliği

1990'lı yıllarda Irak'ta Türkmen siyasi hareketi geliştikçe farklı ideolojiler ve mezhepler arasındaki ayrım da belirginleşmiştir. Bu doğrultuda Irak Türkmen İslam Birliği (TİB), 1991'DE Iraklı Şii Türkmenler tarafından Şam'da kurulmuştur. Halen partinin liderliğini kurucusu Abbas Beyati yürütmektedir. Birliğe ait altmış kadar sosyal ve kültürel kuruluş, çeşitli dergi ve gazete bulunmaktadır. Beyati, Saddam rejiminin düşmesinden sonra parti merkezini Şam'dan Bağdat'a taşımıştır. Parti'nin Kerkük, Musul, Diyala, Kerbela ve Selahaddin'de de temsilcilikleri vardır. Irak'ın İşgali sonrasında yaşanan çatışma sürecinde Irak Türkmen İslam Birliği, Kerkük'te Hristiyanları hedef alan silahlı saldırılardan sorumlu tutmuştur. Irak siyaset sahnesinde Şiilerin iktidar olanağı ve gücü arttıkça Mukteda El Sadır ve Yüksek İslam Konseyi ile güçlü bağlara sahip Şii Türkmenler de güçlenmiştir.

Irak Türkmen İslam Birliği, diğer Türkmen Partiler gibi Kerkük'teki Türkmen varlığının korunması konusunda çaba sarf etmektedir. Parti lideri Beyati, Kerkük sorununu çözümü için gereken unsurların, Kerkük'ü oluşturan hakların birbirine karşılıklı güveni ve Kerkük için oluşturulacak idari bir formül olduğunu söylemiştir (Baştürk, 2013: 49- 50).

1.3.5. Irak Milli Türkmen Partisi

Parti 1988 yılında kurulmasına rağmen Irak'taki baskıcı rejim politikaları nedeniyle ilanını 1991'de gerçekleştirebilmiştir. Parti Türkiye'de bulunan Irak Türkmenleri tarafından kurulmuştur. 1993 yılına kadar ilk kongreye kadar partiye bir başkan seçilmemiştir. Genel sekreter olarak partiyi kongreye götüren Muzeffer Arslan üstlenmiştir. 1996 yılına kadar partinin başkanlığını yürütmüştür. Ve 1995 yılında Irak Türkmen Cephesi kurulana kadar, Irak Türkmenlerinin en aktif kuruluşu olarak öne çıkmıştır.

1.3.6. Türkmen Bağımsızlar Hareketi

1995'te kurulmuştur. Partinin etniklik alanı genel merkezin bulunduğu Erbil ile sınırlıdır. 2008'de ITC çatısından ayrılmıştır. Irak'ta yapılan hiçbir seçime katılmamıştır. Buna rağmen Türkmen siyasetinde yere sahiptir.

1.3.7. Türkmen Milliyetçi Hareketi

2004 yılında Kerkük'te kurulmuştur. Başkanı Hüsamettin Türkmen'dir. Irak'ın üniter yapısının korunması gerektiğini belirtmiştir. Parti Türk kimliğini öne çıkarmaktadır. ITC desteği ile ön plandadır.

1.3.8. Türkmen Vefa Hareketi

1997 yılında İran'da kurulmuştur. Başkanı Feryad Ömer Tuzlu'dur. 2010 yılına kadar iki dönem milletvekili seçilmiştir. Genel merkezi Kerkük'te bulunmaktadır. Amacı Irak'ta yönetimin demokratik kurallar içinde faaliyet göstermesi, Türkmenlerin siyasi, kültürel ve sosyal haklarının savunulması olarak belirlenmiştir (Doğan, 2018: 12).

Bunun yanında Irak Türkmenleri arasında Kerkük'te bulunan mevcut Türkmenlerin sosyal Teşkilatlanması ise şöyle sıralayabiliriz:

1. Türkmen Göçmenler Birliği
2. Türkmen Esnaflar Birliği
3. Türkmen Tüccarlar ve Sanayiciler Birliği
4. Türkmen Meslekler Birliği
5. Türkmen Edebiyatçılar Birliği
6. Türkmen Sanatçılar Birliği
7. Türkmen Veliler Birliği
8. Türkmen Öğretmenler Birliği
9. Türkmen Talebe Birliği

1.4. Irak Türkmenleri Sözlüğü

1.4.1. Yazı Dili

Irak Türkleri eskiden beri ve özellikle Osmanlı'nın etkisiyle Türkçe yazılarında Arap Alfabetini ve Osmanlı imlasını kullanılmaktadırlar. Irak Türkleri yazı alanında sağır kaf denilen nazal kaf harfi dahil Osmanlı devrinde kullanılan alfabe'nin aynısını kullanılır. Son otuz yılda aynı alfabe kullanmakla birlikte, sağır kafi iptal edilmiş, yerine –n- kullanılmıştır. Bu uygulamaya göre

Osmanlı imlası bir kenara atılıp yazılar Türkiye Türkçesi'nin ünlü uyumuna uyarak icra edilmiştir (Hürmüzlü, 2013: 25). Osmanlı devletinden ayrı kalan Türkmenler dillerine, geleneklerine sahip kalmaya devam etmişler. Uzun yıllar boyunca edebiyat verimlerini Arap harfiyle yayınlamışlar, zaman zaman elde ettikleri ana diliyle eğitim hakkını da eski yazıyla hayata geçirmişlerdir. Günümüzde eğitim dilleri Türkiye Türkçesi olan Latin harfleri kullanılmaktadır.

1.4.2. Konuşma Dili

Batı Türkçesi, Osmanlı Türkçesi (Batı Oğuzca) ve Azeri Türkçesi (Doğu Oğuzca) olarak ikiye ayrılır. Bu iki saha arasındaki ayrılıklar hem konuşma dilinde, hemde yazı dilinde kendini gösterir. Irak Türklerinin konuştuğu ağız, Türkçenin Azeri (Doğu Oğuzca) sahası içine girmektedir. Bu saha Doğu Anadolu, Azerbaycan, İranın Azarbaycan, Suriye Türkleri ve Irak Türklerini kapsar. Irak Türkleri ağzına kendi toplumu içinde görülen şive ve fonetik farklılıklara rağmen bir bütün olarak bakıldığında, bu topluluğun kendine özgü bir Türkmen Ağzı'yla konuştuğu görülür. Bu ağızda, coğrafi ve politik şartların etkisiyle, Arapça ve Farsça sözcüklerin bir hayli fazla görülmesiyle birlikte, esas olarak Batı Türkçesinin doğu sahası içinde yer alan Azeri Türkçesine dayanmaktadır. Irak Türkmenlerinin konuşma dili ve kullandıkları alfabe, Türkiye sınırları dışında kalan Türk topluluklarının Türkçelerine göre, değişik özellikler içerir, bu özellikler sadece konuşma dili değil, yazı dilinde de kendini gösterir. Irak Türkleri konuşma dilinde Azeri Türkçesinin hemen aynısını kullanırlar. Yazı diline gelince, Osmanlı döneminde kullanılan Arap harflerine dayalı Türk alfabesi aynen kullanılmakla birlikte yazı dilinde, folklor konulu metinler hariç, Türkiye Türkçesi kullanılır. Oysaki Azerbaycan toplumu Azeri Türkçesi konuşmasının yanı sıra, bu konuşma dili resmi yazı dili olarak belirtilmiş. Bunun bir benzeri yani konuşma dilinin Azeri, yazı dilinin ise Türkiye Türkçesi ancak Doğu Anadolu'da görülebilir. Bu durum Irak Türklerinin yazı dilinde 1958'lerden sonra daha da belirgin bir şekilde görülür (Hürmüzlü, 2013: 17-18).

Konuşma dilinde, Kerekük ağzında yumuşak g (ğ) hariç, Türkiye Türkçesinde bulunan harflerin aynısı kullanılır. Bunun yanı sıra Türkiye Türkçesinde konuşmada telaffuz edilmeyen ve çoğu Osmanlı alfabesinden alınan, Arapça ve Farsçanın da etkisiyle, birkaç harf daha telaffuz edilir. Bu harfler şunlardır:

1. A (uzun a)
2. 'a (bulanık a- (ع)
3. Ė (uzun e)
4. É (kapalı e)
5. H (art damak h'si (ح)
6. X hırıltılı h (خ)
7. Î kısa e (ı- i arası)
8. Q (art damak K'si (ق)
9. (ج) –v veya w (çift dudak v'si veya w'si (Hürmüzlü, 2013: 25). Kerkük'te yaşayan Türklerin ağız özellikleri bölgeden bölgeye de farklılıklar göstermektedir. Örneğin: Türkiye Türkçesinde "Geldin- geldi- geldi" veya "Elin- eliw- eliy" şeklinde ağız farklılıkları görülmektedir.

1.5. Kerkük İli'ne Bağlı Altunköprü İlçesi

1.5. 1. Atlunköprü İlçesi'nin Adının Kökeni

Altunköprü'nün adı üzerine birçok rivayetler vardır. Bu bilgileri halktan topladığımız bilgilerdir. Köprü yapıldığı zaman ona halk tarafından bir altın halka takılmıştır, zengin ve verimli topraklara sahip olan halk aralarında altın toplamış ve toplanan altınları devlete bağış olarak verilmiştir.(KK-6-8). Başka bir rivayete göre Köprü'nün yapılması için yöre halkı kendi aralarında para toplamışlar ve o parayla bir altın halka almışlar o halkayı Köprü'nün en başına asmışlar (KK-6-8). Osmanlı'lar Köprü'nü yaptıkları zaman çimentesine yumurt eklemişler o yüzden de güneşle karşı karşıya gelirken altın gibi parlıyormuş (KK-1). Zap suyu kış mevsiminde taşıdığı için yolculara geçit vermiyormuş devlet iki köprü yaparak ada konumundaki ilçeyi karaya bağlamıştır. Bu köprüleri yapımı çok altına mal olduğu için halk Altunköprü adını uygun görmüştür (KK-6-8). Çok eski zamanlarda evi Köprü'ye yakın olan bir kadın yaşarmış, bu kadın çok zengin olduğu için fakirlere altın dağıtırmış, bazen altınların elinden kayarak suya düşmüş o yüzden de halk ta altın var diye suya atlanmış ve o günden de bu Köprü'nün adı Altunköprü Kalmıştır (KK-6-8).

Yazılı kaynaklar da Altunköprü adı hakkında değişik görüşler vardır. Irmağın yukarı kolu Altunsu adıyla tanındığı için üzerinde köprü yapıldığı zaman bu köprüye Altunsu Köprüsü denilmiştir. Osmanlı Padişahı Sultan 4.Murat Küçük Zap suyu üzerinde bir köprü yapılmasını emir etmiştir ve Köprü'nün ağırlığı kadar altın harcamalarını istediği için bu adın verildiği geçmektedir (Saatçi, 2004: 30). Altunköprü'nün adı üzerine birçok rivayetler vardır, ancak görüşlerin hiç biri bilimsel bir belgeye dayanmamaktadır. Anlatılanların çoğu halk arasında yayılmış olan rivayetlerdir. Fakat köprü adını tarihi köprüsünden almıştır.

1.5.2. Altunköprü İlçesinin Tarihçesi ve Tarihi Köprüsü

Altunköprü, Kerkük ile Erbil arasında Özellikle Irak'ın güney şehirleri arasında Zap üzerinde geçişe en elverişli olması sebebiyle, tarihi bir ulaşım yolu üzerinde kalmıştır. İslam döneminde de Altunköprü, tarihi kaynaklarda sık sık adı geçen bir yerdir (Bakır, 1966: 1-3). Böylece bir küçük ada meydana gelir. Adayı kuzeyden ve güneyden karaya bağlayan bugünkü köprü demirle inşa edilmiştir. Kuzeydeki 116 metre, güneydeki ise 54 metre uzunluğundadır. Bu iki köprü'nün yerinde eskiden taştan yapılmış yüksek kemerli iki tarihi köprü vardı, Kuzeydeki köprü 3 gözlü idi, güneydeki köprü ise büyük ve sivri bir kemerden oluşuyor idi. Diğer köprü ise bunlardan daha küçük ve taştan yapılmıştır. Yapılış tarihleri kesin olarak bilinmemektedir. Alman arkeoklar 20. Yüz yılın başlarında Irak'ta yaptıkları arkeolojik araştırmalar sırasında, karşılaştırdıkları anıtların en vanterini tespit etmişlerdir. İran'ın kuzistan bölgesindeki Sasani dönemi kçprülerinden sonra, İslam dönmi köprüleri içindse en eski olanlardandır. Araplar eskiden Kantara dedikleri köprüye şimdi bu adların silindiğini, Türk döneminde Türkçe isim vererek buraya Altunköprü denildiği, buradan geçenlerden de gümrük alınarak bağların çokluğunu belgelediği dile getirilmiştir (Saatçi, 2018: 19-21). Üç gözlü olan Köprü'nün kemer biçimi sivriye yakındır, büyük kemerin açıklığı 26 metredir yndaki diğer iki gözü ise 8 ve 7 metredir. Birçok tarihçi ve gezginin ilgisini çeken bu köprü, 16

yüzyılda yapılan bir minyatürü, ilçenin o yüzyıldaki göstermesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Birçok kaynaklarda da bu köprü'nün Sultan 4. Murat tarafından yapıldığını bildirmektedir, fakat bu bilgiler halk tarafından ele alınan bilgilerdir. Bu ilçede Sultan Süleyman'nın annesinin mezarlığı bulunmaktadır 'Sultan Özbek" diye adlandırılan bu mezar "Salihe Özbekti"ye ait bir mezarlık olduğu bilinmektedir (Çulpan, 1973: 29).

Halktan aldığımız bilgilere göre;

Çok eski zamanlarda Sultan Süleyman annesiyle birlikte kendi atlarıyla bu yollardan geçerken annesi hasta olur ve Sultan'ın yolu bu ilçe'ye düşer annesi hasta olduğu için daha fazla uzaklara gidemezken halktan yardım alarak annesini buraya yerleştirir. Birkaç güne qalmaz annesi vefat eder, yolu çok uzun olduğu için annesini kendi memleketine götüremezmiş ve bu ilçede annesini gömer, fakat memleketine döndükten sonra bir ordu asker bu ilçeye yerleştirir ki annesinin mezarlığını qorumak için, Türkmenlerin de bu ilçede yaygın olduğu bu ordudan bağılıdır diye düşünülmektedir. Ayrıca bu Sultan Özbek mezarlığı, halk tarafından "Sultan Özbek İmamı" denilmektedir ve halk için çok kutsal bir yerdir şimdiye kadar adetler üzerine her Perşembe günleri orayı ziyaret ederler ve hasta çocuklarını bu imama götürerek ziyaret ediyorlar (KK 1, 8).

1.5.3. İlçenin Coğrafi Yapısı- Konumu

Kerkük'ün 44 km. Kuzeybatısına düşen Altunköprü Kerkük -Erbil arası karayolu üzerinde önemli bir Türkmen ilçesidir. Kerkük ile Erbil arasında bulunan küçük zap suyu üzerinde kurulan ırmağıyla kurulmuş olan ilçenin Erbile olan uzaklığı 50 km. kadarındadır. Küçük zap ilçenin yukarısında ikiye ayrılır. Kerkük ili deniz seviyesinde yaklaşık 350 metre yükseklikte iken, Altunköprü'nün deniz seviyesinden yüksekliği 280 metredir (Hürmüzlü, 2002: 5). Aşağı zap suyu Altunköprü ilçesinde iki kola ayrılır ve ilçe'nin 1 km. aşağısındaki kayabaşı mevkiinde tekrar birleşir (Dakuklu, 1965: 29). *Şimdiki görünümüne göre Altunköprü'nün ilk çekirdeğini oluşturan adaya "Orta yaka", Erbil yönüne düşen yolu " Tisin" ve Kerkük yönüne düşen yolu " Selahiye" denilmektedir (KK 3).*

1.5.4. İlçenin Nüfus ve Sosyal Yapısı

Altunköprü'nün ilk yerleşmesinde yer alan Zap suyunun meydana getirdiği adanın oluşturduğunu kabul edilmektedir. Ada üzerindeki yerleşmenin büyük "Şora" diye adlandırılan ikinci bir küçük sur olduğu ve bunlara ait kalıntıların yakın zamanlara kadar ulaştığı, bu surlara ait doğuda "Saray", kuzeyde "Çay", batıda "Kule" ve güneyde "Telekler" adlarında dört kapı olduğu ileri sürülmektedir. Eskiden adadan ibaret iken daha sonra Zap suyunun kuzeybatı ve güneydoğu kısımlarında gelişen ilçenin nüfusu, 1874 yılında 2000 kadar tahmin edilmiştir (Dakuklu, 1965: 31). 20 Yüzyılın başlarında Altunköprü'de hane sayısı 798, nüfus ise 4000 olarak tesbit edilmiştir. Bu tarihlerde Altunköprü'de 4 han, 100 dükkân, 2 cami, 6 kahvehane, 10 değirmen, 1 hamam, 1 devlet ambarı, güney kısmında yeni bir hükümet konağı ile telgrafhane olduğu anlaşılmaktadır.

1957 yılında nüfus sayımına göre ilçe de 3832 kişi tesbit edilmiştir. 1950 yıllarında ikisi erkek ve biri kız olmak üzere üç ilkokulu açılmıştır, 1961-1962 yılında da bir orta okulu, ve bir çocuk yuvası da hizmete açılmıştır. 1954 yılında da 37 yataklı bir hastane de bulunmaktadır. Nüfusunun tamamen Türkmenlerden oluşan ilçe Saddam Hüseyin yönetimi boyunca çok ihmal edilmiştir (Saatçi, 2004: 25-27).

1970 yıllarında ilçenin nüfusu artmaya 4.581 olmakla beraber, geniş caddeler, camilere, çarşı ve pazarlara sahiptir. 2003 yılından bu yana da Türkmenler Türkçe Öğretme amacıyla okullar da kurslar verilmeye başlamıştır. *Çok eski zamanlar da ilçeden geçen bir gezgin Altunköprü'de 3000 ev olduğunu söylemiş fakat bu rakamın çok abartılı olması anlaşılmaktadır (KK 8).* Altunköprü ilçesinin halkı tamamen Türkmen'dir, uzun yıllar Altunköprü'ye musallat olan kuzey bölgelerinden gelen militanlar ilçeyi taciz etmişlerdir. İlçede Türkmen nüfusunun dengesini bozarak halkın huzurunu kaçırmaya çalışmışlardır. Nisan 2003 yılında ABD işgalinden sonra ilçeye kuzeyden gelen peşmergeler yerleşmişler burada ev yaparak yerleşmeye başlamışlar, 14 yıl devam eden baskı ve zulümleri 2017 tarihinde Bağdat'tan gelen Irak ordusu bu şer kuvvetleri kovalamıştır. İlçe halkı o günden rahatına kavuşmuştur büyük bir bayram sevinci yaşamıştır. O günden ilçe tamamen bir Türkmen halkı olarak bilinmektedir özellikle de Kerkük'ün "Aslan Yuvası" adını taşıyan bir ilçedir. Çünkü bütün baskılara rağmen halen kimliğini kaybetmeyen bir Türkmen bucağıdır (Köprülü, 2005: 14).

1.5.5. İlçenin Beşeri Durumu ve Ekonomik Yapısı

1.5.5.1. İlçenin Beşeri Durumu

Altunköprü ilçesi Saddam Hüseyin hükümeti zamanında uyguladığı Araplaştırma politikasında bu bakımdan en çok göç veren Türkmen yerleşmelerinin başında yer alır. Başlıca sebebi ise Saddam yönetimi ilçeye herhangi bir yatırım yapmamasıdır. Başta Kerkük olmak üzere, başka yerlere göç etmek zorunda kalmışlar. Ayrıca zaman zaman Altunköprü Türkmen halkın evlerinde aramalar yapılmakta ve ilçede bulunan kahvehanelerde ve evlerde bulunan kaset ve plak çalınması engellenmektedir (Saatçi, 2018: 38).

2003 yılından sonra göç eden vatandaşlar tekrar bucaklarına geri dönmüşler, fakat bu deva peşmerge güçleri tarafından ilçeye el konulmuştur, kuzeyden gelenler bu ilçeye yerleşmeye başladılar boş yerleri kendilerine ev yaparak oturmuşlar, ilçe halkı hiç göç ve isyan etmeden bucaklarına sahip çıkmışlar. Tam 14 yıl hâkim olarak bu topraklarda yaşayan peşmerge güçleri, Irak ordusu 2017 yılında bunların tecavüz ettiği evlerini ellerinden alarak kovalamıştır ve ilçe halkı bayram sevinci yaşayarak rahatına kavuşmuştur. Tam bir Osmanlı bucağı olan Altunköprü ilçesi şimdide daha geniş ve güçlü bir Türkmen bucağı olarak tarihlere karışmıştır (KK 6-8). Altunköprü ilçesinde aile ve tayfa adları şöyledir:

Ağalar, Bağwancı, Ballıxçı, Bayatlı, Begler, Demiral, Dilber, Azizler, Hayyawı, 'aşşuk, Hohutçu, Oruç, Sincana, Şeheler, Sarhoşlar, Babageldi, Ateş, Bakkaloğlu, Hanko, Haydara,

Kehye, Ketene, Doşap, Kalğan, Gümüş, Cumbut, Kılıç, Leşkiri, Molla Bamy, Tayar, 'ümüş, Yeke, Salihi, Mığa, Sütte, Yetim, Zava ve Zulum tayfaları bulunmaktadır (KK- 78-58-54).

1.5.5.2. İlçenin Ekonomik Durumu

Verimli topraklara sahip olan Altunköprü ilçesi suyu da boldur. Küçük Zap'tan başka tarımda ince su ırmaktan yararlanır. İlçenin batısındaki tarım arazilerini ve bostanları İncesu sular, ilçenin çevresindeki Karabey, Sarıçem, Kayabaşı ve gitgel köylerinde hayvancılık yaygındır. Balıkçılıkta önemli bir sektör olarak ilçe halkının geçiminde rolü vardır (Saatçi, 2004: 27).

Altunköprü'de önemli bir ticari bölgelerden biridir, Bağdat'a gıda maddelerinin su yolu ile eskiden ulaşım sağlanırdı. İlçede toplanan tahıl ürünleri kelekler"Sallar" vastası ile Zap ve dicile üzerinden Bağdat ve Basraya kadar ulaşırdı. Zap kıyılarında yazın kavun, karpuz ve salatalık yetiştirirdi (KK 3). Altunköprü zirai bir bölgedir, zirai bölge olduğu için burada yetişen yeşillik alanıda çoktur. Yzan günleri yetişen ekinler Hıyar (Salatalık), Domates, Biber, Karpuzdur bizim burada ekinciler bu malları toplayarak Kerkük'e Bağdat'a ve güney bölgelere satıyorlar. Altunköprü yeşillik alanının adları "Çewlik, Gala ve Hacere" olarak üç bölgesinde yeşillik alanı çok fazladır ve her zaman başarılı ekinleri de vardır. Altunköprü'nün yeri ezelden kuvvetlidir ve kimyasal madde hiç kullanmadan yetişiyorlar. Aynı halde kış mevsiminde de ekinlerimiz oluyor, arpa, buğday, darı, maynadoz, turup fakat şimdi günümüzde biraz zayıflanmış devlet o kadar önem vermiyor, yollarımız açık olduğu için her yerden çeşitli sebze ve meyveler geliyor buraya ama tabi ki bizim yeşilliklerimizin tadı bir başkadır (KK- 71,5,82).

Balıkçılık, ilçede çok yaygın ve geçim kaynaklarını sağlayan bir tür kazançtır. Zap suyunda yetişen tatlı su balığı ile ün kazanmıştır. Bu bakımdan ilçede balıkçılık öne çıkan başlıca sektör haline gelmiştir. Eskiden, buralarda avlanan balıklar kerkük'ten ve her yerden buraya insanlar akın ederlerdi (KK -46,10). Altunköprü'de avlanan bu balıkların çeşitleri halk arasında şu isimlerle tanınır: Fark Balığı, Bassuğ Balığı, Şabıt Balığı, Nakur Balığı, Kazağ Balığı, Torpağçın Balığı, Beyaz Xedde, Enni Xedde, Qere Xedde, Mahşut, Semiz Xedde, Seyit Xeddesi, Sarı dudağ, Şabbut ve Kuskumru balığı olarak bilinmektedir (KK-51).

Altunköprü balıkçılığla meşhurdur, evvel giderdiğ yukarıdan, aşağıdan, Dibisten tak tak yolundan balık tutmağa, evvel köprü'de havuz balığı yok idi indi yavaş yavaş olmağa başladı, Altunköprü balıkçıları indi ölen ölüptü kalanda kalıptı bazının töremeleri kalıptı, indi yapılar bu işleri, evvelki balıkçıların adları, Süleyman, Sadık, Hurşit bunlar Altunköprü'nün en meşhur balıkçılarıydı, bizim Altunköprü satımız, zehir diyeller özüne 1 Nisan ayından balık tutmak yasağ olu çünkü doğullar o yüzden tutulmaz bu aydan sonra tutmağa başlarığ, giderix kaya başın da tor kurrux balığı tutarix, evvel daha iyiydi balık tutmağımız çünkü toru kurardix beklerdix bazen özümüzü şata atardix beklerdix ondan sonra tutardix, indi toru gece kurrux sebeh giderix balığı getirix, satarix burdan Süleymaniya'ye, Bağdat'a, Basra'ya yollarix, evvel devlet balıxcılara araba verirdi o arabayla her yere balıxlarını satardılar indi o kalmadı hizmet o kadar yoxtu, hatta balıxlarımızda o kadar büyük degi, var yarım kilo bir kilo ama evvelkiler daha iyiydi indiye göre (KK- 46,51) .

Aynı zamanda Keleşilik yani "Salcılık" Altunköprü de en meşhur olan mesleklerden biridir. Kele dedikleri sal yapımcılığıdır. Ahşap kalaslardan oluşturulan tahta bir platformun altında hava doldurulmuş tulumlar bağlanarak hazırlanan salllar. Küçük Zap suyu yoluyla Dicile nehrine bağlanır, böylece Bağdat ve Basra'ya kadar giden salllarla mallar sevk edilirdi. İlçede uzun yıllar çok önemli bir meslek olarak sayılan Keleşilik halkın ekonomik hayatına katkı sağlardı. Uzun yıllar halkın geçimini sağlayan bu meslek, günümüzde tarihe karışmıştır (Beyatlı, 2013: 68-69).

Yorgancılık, işide Altunköprü'de ezelden vardır ve ekonomik kapsamında da büyük önemi vardır. Evvel kadınlar evde koyunun tüyünü aparardılar yıkardılar, kurudurlar bu iş 20 gün bir ay sürer ondan sonra bizde bunları başlarix açmağa taa pamuk olana kadar acarız bu tüyleri, daha sonra bu pamukları döşşek, yastuk, yorgan ederix, bundan çok evvel adam varıydı beline tahtadan bir kalıp koyardı ve mahalle mahalle dolaşırdı "pamuxcu, pamuxcu" çağırırdı evlerden çıkan kadınlar yorgan, döşşek verirler artırmağa adamda bir saat iki saat oturur bu pamuğu açar ondan sonra parasını alır gider (KK- 47). Altunköprü ziratta da çok önemli bir rola sahiptir. Suyu bol olduğu için çok sayıda meyve ve sebze yetiştirerek geçim kaynaklarını sağlamaktadırlar. Yazı günlerinin karpuz, kavun, incir, salatalık gibi çok sayıda meyve ekip biçiyorlar, domates, fasüliye ve nar, buradaki "Fellahler" yani "Ekip biçenler" bu sebzeleri toplayarak Kerkük, Erbil, Bağdat ve Basra'ya yollayarak geçimlerini sağlayarak yaşamlarını sürdürüyorlar (KK- 71).

Altunköprü'nün ekonomik gelirlerinden biriside türizimdir. Özellikle bahar aylarında her yerden yüzlerce insanlar deniz kenarına gelerek daha öncelere göre çok yaygın olmuştur. İlçenin doğal güzelliğine hayran kalan insanlar her yerde olduğu gibi, Altunköprü ilçesi de deniziyle meşhurdur. Irak genelinde özellikle de güney bölgelerinde denizi çok bulamayan insanlar her yaz bu yerleri görmek isterler. Aynı zaman da denize gelen insanlar sadece erkekler yüzebiliyor kadınların yüzmesi o kadar makbül değildir. Bunun yanında halktan aldığımız bilgilere göre ilçenin bir özelliği vardır bu ilçeye akın eden garip insanlar yüzmeyi bilmelerine rağmen denizinin tam kayası başında bir çukur alan vardır, bu alanı sadece Altunköprü halkı bilir ve yüzdükleri zaman o alana gitmiyorlar. Fakat yabancı biri geldiğinde o alana yüzmesiyle birlikte boğuluyor. O yüzden de Altunköprü suyunda her yıl en az 1ve ya 2 kişi hayatını kayıp ediyor ve bu senelerce de öyle devam ediyor. Bu yüzden de adını" Altunköprü garipleri sevmez" diye halkın ağzında dolaşıyor.

Şimdiki durumlara bakılırsa Altunköprü'ye akın eden insanlar daha çok akşam vakitleri güneşi tam batmadan önce geliyorlar hatta bazıları burada sabahlıyorlar, kahvaltılarını da yapıp ondan sonra ayrılıyorlar. Bazıları büyük davetler veriyor ve evinden yemeklerini yapıp aynı bir piknik alanı gibi kalabalıkla birlikte sabahlıyorlar. Büyük bir sevinç içerisinde bu anları yaşıyorlar. İlçe halkı bütünü birbirleriyle bir akrabalık münasabeti vardır. Hiç kimse kimseyi tanımıyor değil hepsi kardeşçe çok güzel bir şekilde yaşamlarını sürdürüyorlar, aralarına bir yabancı akın ettiğinde hemen biliyor ve haberleşiyorlar, sevgi dolu cana yakın bir kalpleri vardır. Geçim kaynakları oldukça geniş olmaza da yürekleri bollukla doludur. Tabii bunun yanında içlerinde ağalar, begler de vardır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. SÖZLÜ EDEBİYAT ÜRÜNLERİ

Türk halk edebiyatının sözlü geleneğinde yaşayan malzemelerinin zenginliğini, şüphe görmez bir gerçektir. Bir toplumun sosyal hayatını, dünya görüşünü ve dil estetiğini ortaya koyan bu kültür müessesinin bizlere kadar ulaşması hiç şüphesiz kolay olmamıştır. Yüzyıllar boyu halk ağzında süzüle süzüle öğütlenen bu malzemeler, kendi içinde bir tutarlılık ve dil zevki bakımından bir üstün ahenk kazanmıştır. Halk ağzında canlılığını hâlâ koruyan bu zenginliğe karşılık, bu malzemeleri derleme işinde yeterli çabalar gösterdiğimizi, cesaretle söylemek durumunda değiliz. Türk kültürü ve folklor açısından zengin sayılan bölgelerden biri de Kerkük yöresidir (Saatçi, 2008: 14).

Kültür, simgelere dayalıdır ya da simgeseldir. Simgesel düşünebilen tek canlı olan insanın meydana getirdiği simgeler, kültür araştırmalarının en önemli konulardan biridir. İnsan davranışının çoğu işaretler, sesler, amblemler ve başka bir şeyi anlamlı bir biçimde yansıtan simgelerle ortaya konur. Şeyler ve onların temsil etikleri arasında kalıtsal ya da gerekli bir ilişki bulunmadığı için simgeler keyfidir (Aça, 2016: 15).

Sözlü kültür ortamında oluşturulan ve aktarılan Sözlü iletişim ortamını da yapılan halk edebiyatı ürünlerinin en temel kaynağı, sözlü kaynaklardır. Sözlü kültür ürünlerini yaratan ve sözlü kültür ortamının temsilcileri olan sanatkarlar ile vaktiyle usta sanatçılar tarafından ortaya konulup da çoğu anonimleşen bu tür metinleri sözlü olarak aktaran anlatıcılardan derleyip yazıya geçirmek ve bunlar üzerinde çeşitli yöntem ve metotlara başvurarak incelemeler yapmak durumundadırlar. Sözlü kültür ortamının vazgeçilmezlerden olan sahaya alana gitmek ve sözlü kültürünün yaratıcısını ve aktarıcılarını ulaşılarak halk edebiyatı ürünlerini toplamak, alan araştırması yapmak şart olmuştur (Oğuz, 2015: 99).

Kültür, bir milletin, bir topluluğun hem maddi anlamda dünya hayatını he de manevi anlamda ruhsal, kalbî, aklî hayatını düzenlemede, ilevsel ve anlamlı hâle getirmede ürettiği değerler, eşyalar, sistemler, anlayışlar ve eserler bütünüdür. Bu bağlamda bizde büyük Türk milletinin bir ailesi olarak maddi ve manevi değerleri muhafaza etmek amaçlı bizzat halktan derlenen ve bilimsel metotlar çerçevesinde incelenen folklor incelemeleri bir milletin varlığı için oldukça önemli sayılır (Bayatlı, 2016: 8).

Maddi kültür ürünlerimiz arasında, barınma amacıyla ev; ibadet amacıyla cami; eğitim amacıyla medrese, okul; defin amacıyla kabir gibi mimari ürünlerimiz, bayram, düğün gibi özel günlerde giyilen elbise ve takılar, gündelik giyim eşyaları, yeme- içme amaçlı kap kakak gibi eşyalar oluşturur. Manevi kültür ürünlerimiz arasında ise bayram, düğün, sünnet, cenaze, ramazan gibi belirli gün ve törenlere bağlı gelenek, görenek, âdet ve törenleri, Türkçenin etkili ve işlek kullanıma dayalı atasözü, deyim, mani, türkü, benzetmeler kalıp ifadeler gibi sözel kültür ürünlerimizi; dini ve tasavvuf yaşama ve algılama biçimlerimize dayalı kültür birikimimizi sayabiliriz (Çetin, 2019: 6).

Bu bölümde yer alan metinlerde tam transkripsiyon düzeni uygulanmamıştır. Ancak Kerkük ağızı özelliklerinde görülen bazı kelimeler Türkiye Türkçesinde konuşma sırasında telaffuz edilmeyen bazı kelimelerin ses özelliklerini göz önünde bulundurarak, sesin özelliğini kayıp etmemek üzere bu sesler için transkripsiyon kullanılmıştır.

2.1. Dualar ve Beddualar (Dö'Eler-Beddü'Eler)

Kerkük ağızında dö'e biçimin de telaffuz edilen dualar, dini muhteva taşımakla beraber, çoğunlukla dilek, arzulama ve çocuklara karşı duyulan sevgiyi dile getirirler. Irak Türkmen edebiyatının en ilginç bölümünü oluşturan dualar ve beddualar konusu halkın sosyal yaşamı boyunca iyilikle kötülüğü, dostlukla düşmanlığın, sevgiyle kinin karşıtlığından ve zıddından yaratılmıştır. Dua yakarı yakarış birinin iyi duruma düşmesi dileğini gönülden geçirmek amacına içerirken, beddua; ilenç, ilenme, kargış büsbütün bunun tersini belirtmektir (Bender oğlu,1993: 84).

Küfürlerin pek çok çeşitleri vardır. Onların incelenmesi halk edebiyatından çok birey ve toplum psikolojisine düşer. Ama derlenip sınıflandırılmasını, halk dilinin çeşitli anlatım geleneklerini araştıran bir bilim dalı olarak halk bilimi üzerine almalıdır. Onların ayıp, kaba, çirkin sözler oldukları ylında bir önyargının etkisi altında kalmadan, memleketin her bölgesinden, toplumun her sınıfından, her yaşta ve her kültür seviyesinde kişilerce kullanılan söyleniş şart ve özelliklerinin belirtmesini faydalı bir araştırma konusu olur (Boratav, 2013: 147).

Dinsel karakterlerle ilgisi olmayan bu dua ve beddualar insanlar için iyilik ve kötülük dilemek eyleminden başka bir şey değildir. Yardıma gereksinmesi olan birisinin isteğini yerine getiren ve yardımcısı olan (Tırnağına taş değmesin) söylemek, mutluluk her tür felaketlerden uzak yaşamak anlamında gelen dua, bir iyiliğe karşı sunulan yürekten sevgi dileğidir, sevgi bulamayan, mutlu olamayan, bedduası ise kötülüğe karşı yürekten sıçıran dilektir (Türkmen oğlu, 2006: 18).

2.1.1. Altun Köprü Yöresinde Derlenen Dualar

Altunköprü yöresinden dua(dö'e) örnekleri şöyledir:

Allah saxlasın seni (KK-28).

Allah seni çox görmesin (KK- 28). .

Oğlan qız toyu görêsen (KK- 27).

Oğrwx xer ossın (KK- 17).

İşiw asând ossın (KK- 90).

Ewiw âwadan ossın (KK- 28).

Çiğeriwx yanmasın (KK- 25).

Düşmanıwx gör ossın.

Dirnağıwa daş değmesin (KK- 28)

Tutuğwx toprax altun ossın (KK-26).

'ümürü uzun ossın (KK-28).
'ümriwe bereket (KK-28).
'ümriwden xer göresen (KK-28).
Yolw açux ossın (KK-26).
Yeddi oğlan babası olasan (KK-22).
Allah qaza beladan yan ettsin (KK-26).
Uşağıw nêneli babalı büyüstün (KK-17).
Qere gün görmiyesen (KK-28).
Bêrxudar olasan.
Êwiwe bereket düşsün.
Allah düşmandan saxlasın.
Allah qazancıya bereket wersin.

Ayrıca halk arasında söylenen bazı dualar hoyrat şeklinde söylenmiştir, gerek büyüklere olsun gerek çocuklara olsun birbirlerine söyledikleri hoyrat biçiminde dua örnekleri şöyledir:

Aydın olsun
Ay çıxsın, aydın olsun
Gözü yârâ düşenin
Gözleri aydın olsun.
Başım üste
Qoy eliw başım üste
Canım sene qurbandı
İstesew başım üste.
Bêşigiw başı qozdan
Qorxum war yaman gözden
Yaman göz xayın olu
Sürmeni alı gözden (KK- 17).

Gül ekdim gül olasan
Sularam gögeresen
Çöldeki cêyran tekin
Mêyliw mene salasan .
Qan atlansın
Wur xercer qan atlansın
'Izrayıl alma canım
Yawrım war qanatlansın (KK-17).

2.1.2. Altunköprü Yöresinden Derlenen Bedd'eler (beddualar)

Altunköprü yöresinden derlenn beddualar şöyledir:

Ax diyib qan tifişesen (KK-28)
Boynuw qırılısın (KK- 57).
Cigeriw şişlensin (KK-57).
Çamıra batasan (KK- 57).
Darmanıw tapılmasın.
Helwaw paylansın (KK- 17).

İmam êwine giresen.

Kör olasan.

Lêşiw tapılmasın.

Mêyteriw terse çalınsın.

Namard olasan.

Namard ölesen.

Nenew borküw qoxlasın

Oxlanasan.

Saçı kesilmiş.

Siyana batasan.

Türembêl altında qalasan.

Yağlı gülleye rastlıyasan.

Yêl günü yanasan, Yağış günü sönesen.

Yêre batasan.

Çebiy dellük olsun.

Bir derde düşesen darmanı tapılmasın.

Tufağıw dağılsın.

Dêrdiyin darmanını tapmıyasan (KK- 22).

Dul arwat toruna düşesen (KK- 31).

Diliw damağıwa yapışsın (KK-57)

Saçıy bilegiye dolaşsın (KK- 57).

Qapı qapı dilenesen hiç tox olmıyasan (KK- 57).

Qaçasan qawasan ekmek tapmıyasan (KK- 26)

Qan qusasan (KK- 26)

Gece gündüz yorulasan hiç ekmek tapmıyasan (KK- 26).

Gidesen parça parça gelesen (KK- 17).

Tabut üstünde görüyim seni, yüksekte görüyim seni.

Luqma luqma olasan.

Muradıwa olaşmıyasan.

Yeğewin yırtığını tiksınler.

Yâman derde düşesen.

Yanaşay yerde gözüw qapıda qalsın.

Halk arasında söylenen bedduaların bazıları da en ağır hoyrat biçiminde söylenir:

Yara yardan,

Doldur wer yara yardan

Ocağıw sönsün (KK- 22).

Ocağıw kör olsun (KK- 22).

Buğazıwa qere yarma bağlansın.

Pişman gömnegi giresen (KK- 46).

Pêrkem olasan (KK- 57).

Ax dessin qan tifirsin
Aydanı yara yardan (Türkmenoğlu, 2009: 59)
Qalasan
Çirpinasan qalasan
Dört yanıw düşman essin,
Orta yerde qalasan.

2.2. Tekerlemeler

Türk halk edebiyatının ürünlerinin birçoğu ile ilişkisi olan, çok yönlü türlerden biridir. Kimi zaman masallarda yahut seyirlik ve eğlendirici oyunlarda karşımız çıkan tekerlemelerin, salt çocuk şarkıları mahiyetinde olan çeşitleri vardır. Kerkük Türkmenlerinin, tekerleme karşılığında özel bir deyim kullandıklarını belirtmek yerinde olur. Ancak tekerlemenin çeşidine göre, bazı deyimleri kullandığı görülmüş ise de, bunların yaygın bir adlandırma hâlinde benimsediği söylenemez. Örnek olarak yanıltmaç tekerlemeleri için nadiren çaşırtma (şaşırtma) yahut çaşırtmaca (şaşırtmaca), salt tekerleme biçiminde eğlendirici mahiyette, belirli bir değişme kuralı içinde söylenen çocuk şarkıları için" uşax ma'nileri "gibi fazla yaygınlaşmayan deyimler vardır (Beşir, 1958: 5).

Tekerleme, masalların başlangıcın da ve ya arasında kelimelerin benzerliğinden yararlanarak "evvel zaman içinde kalbur saman içinde" yarı anlamlı yarı anlamsız sözlerdir. Tekerleme işi eğlendirici yolda düzenlenmiş anlaşması güç sözler (kuşçuoğlu, 2003: 19). Tekerlemeler, daha çok çocuk geleneklerinde yeri olan bir türdür, tekerlemelerin konularındaki ve yapılarındaki çocuksu edâ bu olgunun bir görüntüsüdür. Bununla beraber birçok hallerde, örneğin âşıkların kimi türkülerinde, masallarda ve düpedüz tekerleme diye adlandırılan güldürücü konuşmalarda büyüklerin de bu şiirli anlatım yoluna başvurdıkları olur (Boratav, 2013: 155).

2.2.1. Altunköprü Yöresinden Derlenen Tekerlemeler

Altunköprü yöresinden derlediğimiz tekerlemelerin çeşitli tekerlemeler olduğunu burada söylemek doğru olur.

2.2.1.1. Çocuklarla İlgili Tekerlemeler

Sözlü halk edebiyatının çocuk geleneğinde önemli yere sahip olan tekerlemeler de, çoğu zaman garip bazen yalnızca kafiye gereğinde yerleştirilen kelime veya sesler bulunur. Dolayısıyla bu türde her zaman mantık, anlam ve ölçme aramak mümkün değildir." Pam –pilim- pos", " pam-pilis- 'esker pos" Kerkük yöresinde çocuklar tarafından söylenen en yaygın örnek tekerlemelerden biridir (saatçi, 39-40: 2008).

Axçı buxçı

Nenew babaw sanduqçı

Bir sanduq yap menimçin (KK- 27).

Bucu bucu bucaxtı

Şorba yêdim sıcaxtı

İğne yığdım bulandım

Dam duvarı dolandım

Bilseydim gêtmeseydim

Alwara girmeseydim

Mıllam meni oxuttu

Sarı saçım çoxuttu

Sarı saçım su çeker

Döner quyuya töker

'Emmim qızı xedice

Dönderdi meni saca.

Heclê heclê bıxawa

Atlandım gêttim awa

Awda bulamac yêdim

Mıllamda yoğurt yêdim

Mıllam yoğurt getirdi

Pisik burnun batırdı

Pisik burnu kesilsin

Qanaraya asılsın

Qanaranın kiligi

O da kakam belinde

Kakam hille yolunda

Hille yolu serbeser

İçinde Axu gezer

Axuların balası

Meni gördü qıqledi

Ocağa zırıqladı

Ocağatan yummağ çıxtı

Yummaxı wêrdim şata

Şat mene köpük wêrdi

Köpüğü wêrdim quşa

Quş mene qanat wêrdi

Qanatlandım uçmağa

Hec qapısını açmağa

Hec qapısında bir beşik

İçinde war bir uşağ

Adı nedi mehemed

Meħemede salawa(KK- 41).

Ewelleme, dewelleme

İğne iğne

Ücü düğme

Qos ağacı

Qotur geçi

Yârıla yırtıla

Su içe qurtula (KK- 27).

He boru boru boru

İçinde war ki qoru

Ki xoruzum salıştı

Birisi qana bılaştı

Qan diledim dilimçin

Kemer yoxtu belimçin

Kemer gêdib oduna

Qarxa sıçıp buduna
Qarxa döğü qemişdi
On barmağı gümüştü
Emir xana yük ossun
Emir xanın nenesi war
Bir awuc arpası war
El attım incisini qupartım
Şaha xeber wediler
Şaha xeber gelince
Tut ağacın kestiler
Kerkük'e yüklediler
Kerkük sene ne geldi
Bir xınnalı quş geldi
O quşu men uçurttum
Yeddi dağ geçirttim
Yêddi dağın çaqalı
Qıp qırmızı seqqeli
Başı qazanda qeyner
Leşi meydanda oynar.

*Men bir küçük 'eskerem
Watanımda gêzerem
Watanıma girêni
Top tifenkten êzerem
Hette babam gelende
Sâlamına qaxaram (KK- 2).*

*Mektebe gettim, mektep yox
Ewe geldim nenem yox
Uşax yiğlırı beşik yox
Şorba bişip qaşux yox
Eşşek 'anıldırı saman yox (KK-2).*

*Çıxtım tepe başına
Meylim saldım daşına
Oğlanlar 'esker olup
Çamır qızlar başına (KK- 2).*

*Men bir telebe
Sen bir telebe
Qaxın gidex
O şirin mektebe (KK-2).*

*Yêriwin qızlar
Yêrimeriğ
Babıc allam
İstemerîğ
Üzük allam
İstemerîğ*

*Zara zara zambura
Haq başında
Yêl geli yandıra
Yağış gele söndüre (KK- 26).*

Qolbağ allam
İstemerig, istemerig.
Hawada ne war
Bir yulduz
Yêrde ne war
Bir muncux
Nenew ne doğar
Bir oğlan
Adı nedi, Muhemmed
Muhemmede salawat.
'Ete 'ete sarı sebate
Yımirtanı qoydum
Hanı cüce
'Ete 'ete gel otu
Manqala sıcağ yêr yoxtu
Tawa dellüğü yağ yoxtu.

*Peş peş peş
Bura bir cücü gondur
Bu onu tuttu kesti
Peş peş peş
Bu tutu o ütledi
O bişirdi, bu yedi
Peş peş peş
O dadi hanı payı
Yedişi qere dalda
Peş peş peş
Az getti, üz getti yuxarıya düz getti
Gıdı gıdı, gıdı gıdı (KK- 17-25).*

2.2.1.2. Ramazan, Bayram Haftanın Günleri ve Parmak Adları ile İlgili Tekerlemeler

Ramazan ve Bayramla İlgili Tekerleme Örnekleri Şöyledir:

*Hêlli biberli kifte
Bayrama qaldı bir hefte(KK- 2).
Hêlli biberli düğün
Bayrama qaldı he bir gün (KK- 2-26).
Yarın bayramdı
Bir qaşuğ 'ayrandı (KK- 2- 26).
Ramazan ramazan
Qarnı bir qazan
Elinde çemce
Qapılar gezen.*

Haftanın Günleriyle İlgili Tekerleme Örnekleri Şöyledir:

Salı sallanı
Çerşembe çullanı
'Eli xanım
Cüm'e canım
Şembe düşmanım
ehet canım rehet

prğember, peğember'e salawat.

Parmak Adları ile İlgili Tekerleme Örnekleri Şöyledir:

Şah parmağ

Şahadat parmağ

Uzun hecci

Selb ağaç

Kuçik bacı (KK- 17).

2.2.1.3. Hava ve Yağmur ile İlgili Tekerlemeler

Allah bir yağış ele

Dam duvarı yaş ede

Paşa qızı gêçende

Babucunu yaş êle

Wereni xatun êle

Vermeyeni daş êle (KK- 41).

Çemçele qızım aş istiri

Allah'tan yağış istiri

Açın 'ember ağzını

Wêrin yağış payını

Wêreni xatun ossun

Wêrmiyeni qetir ossun.

Hey çemçele... çemçele

Çemçelem yağış istiri

Hüseyni yağlamağa

Beşiğin bağlamağa

Verene Allah versin

Vêrmiyene ne versin

Oğlu küreken dursun

Qızı helhele versin

Vêr Allahım vêr

Yağmurundan sêl

Qoç qoyun qurban

Köpekli xarman (Beşir, 1959: 5-6).

2.3. Ata Sözleri ve Deyimler (Eskiler Sözü- Dedeler Sözü)

Kerkük'te konuşma sırasında bir atasözüne işaret edilirken "ekiler sözü" veya "atalar sözü" dür şeklinde belirtilir." Atasözleri, uzun denemelere dayanan yargılarını, tecrübelerini, bilgece düşünce ya da öğüt olarak ifade eden ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özlü sözlerdir" (Aksoy, 1965: 30). Atasözü temiz halkın eski çağlardan beri aldığı denemelerin ve geçirdiği olayların sonucudur, bu sözler dedelerimizin üstün zeka kaynağından süzüldüğü için kuşaktan kuşağa sürüp gidiyor (Türkmenoğlu, 2004: 5). "Atasözleri bir toplumun yaşam felsefesidir, insanlarda bulunan sevgi, dostluk, düşmanlık, kin gibi duyguları evrenselidir. Bu duyguları yansıtan atasözleri de evrensel olarak kabul edilmektedir. Atasözleri evrensel değerler

yanında bir ulusa özgü kültürel değerleri de yansıtır. Atasözlerinin konusu çoğu zaman kullandıkları bölgeye ve ülkeye göre değişiklikler gösterir" (Fener, 2014: 9-10).

Güçlü bir yapıya sâhip olan atasözlerimiz, dil bilgisi ve kelime ile deyim zenginliği bakımından büyük değer taşıdığı şüphesizdir. Güzel konuşma üslubuna sâhip kimselerin, konuşmalarına akıcılık ve inandırıcılık kazandırmak için, ustalıkla bu türden yararlandıkları görülür, o zaman atasözleri hem dil estetiği, hem de değeri daha çok anlaşılmış olur. Dilin en güzel anlatımı halinde kuşaktan kuşağa geçen bu çok güçlü türün, ayrıca yazılı edebiyatımız içinde tükenmez bir hazine olduğunu unutulmamalıdır (Saatçi, 2008: 60).

Deyimler, atasözünden farklı olduğu açıktır. Deyim normal anlamın dışında, söz ve cümleden çıkan bir durumu, bir kavramı, bir niteliği veya bir görüşü canlandırır. Atasözü ise, akıl ve tecrübe ile elde edilip yayar sağlayan, yol gösteren veya bir düşüncüyü ortaya koyan bir kavramı yansıtır. Pek az yerlerde deyimın atasözüne dayandığı görebiliriz. Irak Türklerinin ağzındaki deyimler de hemen hemen Türkçe konuşulan her ülkede, çok az farklılıklarla aynı biçim ve kavramda söylenir. Ülkeden ülkeye deyimlerin yapısında farklılıklar görülse de, anlam aynıdır. Türkiye'nin birçok bölgesinde söylenen "hâli vakti yerinde" deyimini, Irak Türklerinde "hâli vaxtı yerinde" biçiminde söylenir (Vasfi, 2001: 9- 10).

2.3.1. Altunköprü Yöresinden Derlenen Atasözleri

At atlasın düşman çatlasın (KK- 7).

Bir tehlikenin atladığını ve düşman bu duruma karşı olan şaşkınlığını anlatır.

At almadan naxur yapma (KK 3).

Bir işe başlamadan önce şunu bunu yapacağım diye karşı söyleme.

At ölü meydan qalı, iğit ölü şanı qalı (KK- 3).

Bir yiğit öldüğünde her zaman hatırası anısı kalır, erkek askerlik yapmaya gittiğinde ölürse her zaman anı, şanı kalır.

Ataş demeğle ağız yanmaz (KK- 7).

Başkalarının kötü sözleri ya da çirkinlikleri anlatmakla onun yaptığına ortak olunmaz.

Alınan oğ gëri dönmez (KK- 3).

İnsan bir işi yapmadan önce düşünmelidir, düşünülmeyen iş başkalarından sonra insanı tehlikeye atar.

Aç qarına 'eccı saqız (KK- 57).

Yararsız bir şeyle, yararlanmak düşüncesine kaplayan için söylenir.

Aç qal dilenciliğe ilişme (KK -57)

Kişinin onurunun korunması ve dilenciliğin çirkin bir adet olduğunu belirtiyor.

Açux yaraya duz qoyılmaz (KK- 26)

Yanan yüreği üzüntüyle artırmamak gerekir.

Allah'ın küçük sabrı kırık ildi.

Sabır edenler elbet bir gün güleceklerdir.

Allahtan ne geipse xoş gelip (KK- 3).

Allahın verdiği her şeye şükürler olsun

Axşamın işini sêbehe qoyma (KK-57).

İşin gücünü vaktinde yapılmalıdır yapılmayan işin yararını yitirdiğinde anlar.

Adam adam açuxuna bir gewiç duz yer (KK- 2).

Bir kadına karşı direnmesi ne biçimde olduğunu anlatır, ve ya bir kadının üstüne kuma gelince diğerinin inadına bir avuç tuz yer.

Adam adamnan qorxmaz xetir sayar (Benderoğlu, 1988: 27).

İnsanların çoğu zamanla aralarında anlaşmazlık çıkar, haklı olan hakkını korumak için elinden gelen karşılığını vere bilir ama kötülük olmasın diye bunu yapmaz bu da korku olduğundan değil kişinin değeri için saygısındandır.

Adama yaxunan daş değer (KK- 57).

Akrabalardan gelen üzüntüye karşı söylenir.

Bulanık su da balık tutulmaz.

Kötü ve bozuk ortamlarda amaca ulaşılmaz kavramı ifade eder.

Bayazın adı war, esmerin dadı war (KK- 57).

Halkça tutulan kimi şeylerde üstünlük varsa, tutulmayan başka şeylerde de başka nitelikte olan üstünlük vardır.

Bir ağacın gölgesinde bir sürü yatar (KK- 3).

Harcanan her emeğin yararlı olduğunu anlatmaktadır.

Bir baş soğan bir qazanı qoxurdu (KK- 2).

Kötü bir kişi, kötü bir davranış veya kötü bir söz büyük bir topluluğun hedefini bozar.

Bir qoltuxta ki qarpuz tutulmaz (Benderoğlu, 1988: 143).
İki kişinin bir arada başarılmasının büyük güç olduğunu belirtir.

Parası 'esiz olanın üzü zelil olu (KK- 26).
Parasını esirgemeyen, cimri kimseni hiç kimse sevmez.

Pisik kimin yeddi ruhu war.
Bir kişinin arkası kesilmeyen felaketlere uğrayarak, felaketlerden kurtarılmasına söylenir.

Talihlinin horozu da doğar (Türkmenoğlu, 2004: 97).
Toplumda bol para kazanan talihli kimselere söylenir.

Terbiye her şeyden 'esizdi (KK- 3).
Çocuklara eğitmenin aile yaşamında önemli olduğunu belirtir.

Terlenmeden para kazanılmaz (KK- 26).
Kişi çalışıp yorulmadan kazanması olanaksızdır.
Serçe nedi şorbası ne olsun.
Bir nesnenin değersiz olduğunu belirtmek için söylenir.
Sen ağa men ağa bu ekinleri kim sağa.
Herkesten kendisini üstün görür iş yapmakla yükümlü sayılmaz kişilere söylenir.
Seçe seçe düştü hiçe (Vasfi: 2001: 252)

Çok kız gördü beğenemedi sonunda düştü bir çirkine
Qızını vurmıyan, diziye vurar (KK- 7).
Kızına iyi bakmayan terbiye vermeyen günün gelir dizine vurar..
Sen çal men oynıyım.
Birisine güvendiğin zaman onun istediği gibi işin başarılması konusunda söylenir.
Su küçüğün, söz büyüğün.

İnsan kendisinden büyük olana her zaman saygı göstermelidir, suyu küçüklere verdikleri gibi, söz de büyüklere verilmiştir.

Delli dellini görünce çomaxını saxlar (Terzibaşı, 1962: 168).
Saldırgan kimse, kendisi gibi birisine saldırmaktan çekinirdim.
Demir qapının taxta qapıya he işi düşer.
Birisi senden yardım istese yap, çünkü gün gelir sen de ondan yardım istersin.

Çox ağız bir olunca, bir ağız hiç olu (KK- 22).
Söz birliği ile üstün kelimeyi anlatır.

Ne çem çaqalsız, ne de köy baqalsız olmaz (Zabit, 1961: 189).

Çemde çaqal azdı bıda geldi üstüne.

Bir felaket ya da olumsuz bir şey var iken bir öteki de baş gösterince söylenir.

Utananın oğlu olmaz, olsa da xerin görmez.

Bir davette gittiğinde utana utana yemek yediğinde söylenir.

Ucuz et qazan dibi deler.

Ucuz malın her zaman kötü olduğunu belirtmiştir.

Uşag oynamaxtan yorulmaz, tembelde yatmaxtan yorulmaz (Vasfi, 2001: 257).

Başkaları tarafından şaşılacak kimse kendi niteliğini yapar.

İpliğine bax bezini al, nenesine bax qızını al (KK- 3).

İyi kaliteli bezi ipliğinden belli olduğu gibi, iyi huylu ve terbiyeli kız da annesinden belli olur.

Oğlunu sünnət ediri qomşuya minnet ediri (KK- 2-3).

Birisi bir işi yapmak zorunda olurken o işte çektiği sıkıntıların nedenini başkalarına yüklediğın de söylenir.

Öz dilini unutan nenesini de babasını da unuttur (Dakuklu, 1989: 87).

Dil insanın varlığıdır, insan dili ile gelişir varlığını korur bu varlığı korumak hem ulusal bir görevdir, dilini unutan her şeyini unutmaya yönelir.

Ölümün qapısı her kese açıktır (KK- 3).

Ölüm her kes için gelen bir gerçektir, kişi ne kadar yaşarsa yine de en sonunda ölecektir.

Badamca badam olmaz, yetimce adam olmaz (KK- 7-3).

Ahlak kuralların dan yoksun olanlar başı boş nedenle yardım yapılırsa bile, insan sıfatını taşıya bilmez.

Qomşuya umutlu olan ekmeği doğranmış qalı (KK-7-3).

Komşunun yemeğini bekleyen aç kalır çünkü gelmez.

Bağ baqalsız çem çeqalsız olmaz.

Orman çakalsız olmadığı gibi, bağda da bakalsız olmaz olursa da bağın ürünlerini kim satar.

Çaqal war baş qupardı qurdun adı yamandı (KK- 2-3).

Bir takım kimseler vardır zalim diye tanınmıştır, adları kötülük yapmakla niyetlenmiştir ama gerçekte onlardan daha zalimdir ve kötüler vardır.

Balığa pıxax yoxtu (KK-2).

Belli ve açık bir yer de utanılınca ya da uygun görülmesine söylenir.

Çalma xaxın qapısını çalalar qapıwı (KK- 2).

Başkalarının şerefine dokunanın, kendi şerefine de parçalamış olur.

Çox gezen Çox bili, cox yaşıyan cox bilmez (KK-5)

İnsanlarla buluşmak ve gezintide bulunmanın yararlarını anlatır.

Hamam suyuyla bacılıx tutar.

Boş önemsiz nesneleri göz önüne alarak yararlı işlerin başarılması düşünülmemelidir.

Hayasız dan üz gez olma (KK- 3).

Onurunu korumak isteyen onursuzlarla kalkıp oturmamalıdır.

Eski düşmandan dost olmaz (KK- 2).

Düşmanlığı uzun sürmesiyle yeniden dostluk kurmak güçtür.

Eşek kimin bir arpayla 'anqıldar.

Küçük bir kazançla, ufak bir başarı ile kibirlenen kimse hakkın da söylenir.

Elinden gelse adamı bir qaşuğ su da boğar (KK- 2).

Kıyıcı ve düşmanca davrananlara karşı söylenir.

Zenginin her günü bayramdı (KK-15).

Madde bakımında zengin olanlar için söylenir.

Müstakbelini bilmeyen nâdim olur, gün gelir başkasına xadim olur (KK-7).

İşini bilmeyen kimse hem geleceğini hiç eder hem de geldiği günlerini hiç eder.

Sen doğru ol eğri zewalını bular (KK- 57).

Sözünde ve davranışında doğruluktan ayrılmayan kişi her zaman yaşamında başarılar kazanır.

2.3.2. Altunköprü yöresinden derlenen deyimler

Adam sarrafı (KK- 2).

İnsanların çeşitlerini iyi tanıyan.

Acux göz (KK- 15).

Hile kar- becerikli.

Ağız ağıza qoyma (KK-26).

Kendi düzeyinde olmayan kimseyle ağız kavgası yama.
Ağızdan ağıza dolaşmak.
Hakkın da çok konuşmak.

Ağzın da dil yoxtu (KK- 3).

Utangaç az konuşan, sakın kimselere söylenir.

Al aparmax.

Doğuran kadının az süre içerisinde ansızın ölmesi, Al basmak.

Baba deli, nene deli, qırrn qırmışlar hepsi deli (Vasfi, 2001: 44) .

Bütün ev halkının söz dinlemez bu dalı oldukları anlamına gelir.

Babawa rahmet (KK- 17).

Söylendiği söz tam yerinde.

Bin bir mahana arama (KK- 26).

Bir işi yapmak veya yapmamak için türlü bahaneler ileri sürmek.

Boğazdan tüklü tavuğ geser (Ak su, 1976: 89).

Mağrur iddialı, kaba kimseler için söylenir.

Câmıdan kilim, hasır çalma.

Akla gelmeyen bir yerde suç işlemek.

Can dedim dert qazandım (KK- 15).

Emeğe karşı kötülük kazanmak.

Damağını şekerden ezip (KK- 57).

Aldatmaya karşı söylenir.

Dudax büzme (KK- 17).

Beğenmemek, aramamak.

El ayağını bağla (KK- 3).

Birini bir şey yapamayacak durumuna getirmek.

Qarpız yen qurtulu, qabux yen tutulu (KK- 17- 15).

Bir suçu yapan kişi kurtulur, suçu yapmayan kişi kurtulmaz.

Eliyip kebeğine qatıp (KK- 57).

İş karıştırıp başarmamak.

Eşeğe gücü yetmiri palanın tapıp (KK-57).

Güçendiği kimseye cesaret etmeyip ondan zayıf olanlar hırpalamak.

Fitil fitil burunumdan çıkartı.

Zamanında sürdürdüğü sefadan sonra büyük sıkıntıya düşmek.

Gel zaman, get zaman (KK- 3).

Aradan bir süre geçtikten sonra söylenir.

Ağızındaki gēwliwe vurdu.

Saf gönüllü olmak.

Hebbeni kubba etti.

Ufak bir işi çok büyük göstermek.

Hasan hüseyin için değil, hêlim için şiwan etme (Vasfi, 2001: 119).

Yas tutmak, görüldüğünden ayrı başka bir amacı bulunmak. Irak şii Türkleri Hz. Hüseyin 'in şahadet yıl dönümünde yapılan törenin sonunda, herkese et ve buğdaydan yapılan aşure aşı denilen bir çeşit çorba yedirirler. Törene sadece sonunda çorbayı elde etmek amacıyla bazı katılanlar da olur. İşte deyim bundan ibarettir.

İğne gette çırwaldız döndü (KK- 15).

Fenalığa doğru gelişmek, fena huyunu değiştirmemek.

Qacanı tut, qalan malımızdı (Vasfi, 2001: 129).

Fırsatı kaçırmamak için elden çıkma ihtimali olan şeyleri önceden tutmak, anlamında söylenir. Deyim şöyle bir hikâyeden kaynaklanmıştır. Aşağı yukarı bundan yüz yıl önce Kerkük şehrine yakın bazı köylerde yaşayan bir aşiretin efradı çok iyi niyetli, dünyadan bir şey bilmez kimselermiş. Kendilerine akıl hocalığı yapan yaşlı ve tecrübeli Avat hoca adındaki şahıs da, yine cahilin biriymiş. Günün birinde onlara gelen aşar ve vergi kağıdında, ne yazdığını anlamak üzere Hocaya başvurmuşlar. Adam kağıda bir bakıp tersini çevirerek "bakın" demiş bu kağıtta gördüğünüz uzunlar odundur, yassılar ise tezektir, işte hükümet sizden bunları istiyor. Onlar da istenilen nesnelerden hayvanlarına birkaç çuval yükleyerek hükümet sarayına götürmüşler. Bu akılsızca davranışlarına davranışlarına karşı, onları göz altına almışlar. Cezaevi memuru bunların ne derece de cahil olduklarını denemek üzere, bir keseye bir miktar kuru üzümle birkaç "sırsır" yani hamam böceği doldurarak, yorgun ve aç olan adamların önüne koymuş. Onlar da böceklerin hızla her yana dağıldıklarını görünce hep bir ağızdan, "qacanı tutun, qalqn malımızdı" diye bağırılmışlar. Yani üzümünden önce kaçan nesneleri toplayın demek istemişler, bu hallerini gören memurlar onların ne kadar cahil olduklarını anlayıp onları salıvermişler.

Keçel başa saqız vurup (KK- 22).

Nafile bir ayıbı örtmeye çalışmak.

Lemi cim etme (KK- 15).

Hiç konuşma yapılacak başka yol yok.

Mala cana kıyıp (KK- 15).

Cimri kimsenin ara sıra para harcaması.

Ne işi işti ne de eli boştu.

Sürekli meşgul olduğu halde, hiçbir iş başarmaz.

Nenew yessin dert yessin, yarımşardan dört yessin (Vasfi, 2001: 157).

Kendinin pay almadığını göstermeyip, aslan payını alan kimseye karşı söylenir. Deyimin halk arasında yaygın bir hikayeden alındığını söylenir: sekiz kız anası olan bir kadın pişirdiği sekiz yumurtayı kızlarına dağıtıp kendisine bir şey kalmayınca kızlar: "Ya sen ne yiyeceksin anne" diye sorunca, anaları yukarıdaki cevabı vermiş. Böylece her kızından yarım yumurta alarak kendine dört yumurta ayırmıştır. Deyimin başka bir çeşidi de şöyle "nenew yesin daş yesin, yarımşardan beş yesin".

Pek pis ayırt et.

İyiye kötünden ayırmak.

Put kimin duruptu.

Sesiz, kımıldamaksızın durmak.

Saçımı süpürge ettim .

Bu halkı veya akrabalar uğruna çaba harcıyıp yorulmak, kadın için söylenir.

San'atı rezil etti.

İşini önemsiz tutmak gibi.

Sendeki sen de mendeki mende.

Herkes kendi hissiyle yetinsin.

Üz ağlığıyla cıxtı.

Kendisinden gelen bir işi eksiksiz olarak başarmak.

Üz wermw 'eliye sıçar ipek xalıya.

Saygısız olduğu için ona yakınlık gösterirseniz, sonra şımarıp dert olur.

Yuxarıya tıfırsam biğim, aşağıya tıfırsam saqqalım.

Ne yaparsam yine zararı bana ve yakınlarıma dokunur.

Yımırtadan çıxıptı qabuğunu beğenmir.

Yaşadığı ve ya bulunduğu çevreye aşağılık gözüyle bakmak.

Taxta da maşa olmaz.

Dengesiz olma.

2.4. Bilmeceler (Tapmacalar)

Türk halk edebiyatının sözlü geleneği içinde en zengin kümelerden biride tapmacalar olmuştur. Düşünce, zekâ, muhakeme ve dikkat tesisleri yanında tapmacalar, eğlence ve oyun niteliği taşıması açısından şifâhi halk edebiyatının çok sevilen türü sayılır. Kerkük'te bilmeceye, tapmaca sözcüğü istinasız Irak'ta yaşayan bütün Türkmenler kullanır (Saatçi, 2008: 63).

Benderoğlu'na göre,

1. Tapmacalar, insan zekâsının üstünlüğünü denemek amacıyla yaratılmıştır.
2. Tapmacalar, düz yazı biçiminde olduğu gibi, şiir biçiminde de söylenenler vardır. Bunlar hoyrat ve mani tarzında da söylenir.
3. Vezin ve kafiye ile yaratılan tapmacalar daha fazla beğenilip ezberlenmesinde kolaydır.
4. 4.Soru biçiminde söylenen tapmacalar her zaman kendi cevabıyla bağlıdır.
5. Yaşamın tüm anlarıyla başlayarak doğaya ilgili olmakla birlikte akla gelen dünyadaki her canlı ve cansızlara da kapsamaktadır (Benderoğlu, 1993: 103).

Irak Türkmenleri arasında tapmacalar " Tap nedi, Tapış nedi" sorusuyla başlayarak bir deyim gibi halini almıştır. Olaylara dayalı bir yöntemle anlatmak için yaratılmıştır. İnsan zekâsını denemek için hazırlanan tapmacalar masallarımızda da önemi büyüktür. Tapmacalar çözülmek çözülmeye yardım etmek ve bu soruları bilmeyen uğraşan taraftan sorulur (Marufoğlu, 1989: 18-19).

Kerkük Türkmenlerin de, usta masalcılar masal anası olduğu gibi, tapmaca ustaları da vardır. Çocuklar, tapmacanın çözümünü bulmak için bilmeceyi soran yaşlı dededen veya nineden ipucu isterler. Mesela sorulan şeyin canlı olup olmadığı, yenilip yenilmediği, havada uçan kanatlı bir şey, yahut yerde sürünen bir sürüngen olup olmadığı, gözle görülüp görülmediği, elle tutulup tutulmadığı gibi hususlar, bu soruların bir kısmını oluşturur (Asafoğlu, 2010: 27).

Halk edebiyatının dil ve ağız özelliklerini taşıyan tapmacaların mensur örnekleri olmakla beraber, pek çokğu manzum biçimindedir. Nesir halindeki tapmaca örneklerinde bile, çoğu zaman seci denilen uyak düzeni vardır. Manzum biçimde olan tapmacaların bir kısmı ise halk edebiyatının nazım türleri olan mâni ve hoyrat formundadır. Kafiye ve ölçü bakımından atalar sözü ve tekerlemeler yapısında olan tapmacalar yanında, şiir yanı güçlü olan tapmacaların, uzun yıllar hafızalarda yaşaması da bundandır. Büyük bir kısmı ölçü ve kafiye itibarıyla özenle meydana gelmiş olduğu için yozlaşmadan günümüze kadar gelebilmiştir (Saatçi, 2008: 65).

2.4.1. Altuköprü Yöresinden Derlenen Bilmeceler (Tapmacalar).

Tap nedi tapış nedi, gülbahar öpüş nedi (Tarax,-Tarak) (KK- 7)

Yer altında yağlı kayış (İlan- Yılan) (KK- 22).

Gece gündüz resim yapar (Güzgü- Ayna).

Sarı sarı sarxar, yere düşse qoxar (Erik) (KK- 14- 18).

Altı deri üstü deri, için de var bir avuç darı (İncir).
Yukarı da kara kara
Yere düştü pare pare
Elime aldım kan kimin
Ağzıma koydum bal kimin (Kara Tüt)
Kumaşı yeşildi, astarı kırmızı idi (Karpuz) (Benderoğlu, 1993: 108-113).

Ağ odada sarı ilan (Lampa).
Dağdan düşse qırılmaz, suya düşse erir (Kağıt) (KK- 7)
Yumruxumca yuwwası, yüz ildi balası (Nar).
Kümbetsiz hamam (Şat- Deniz).
Gece septin noxudu, sebeh kalktım yoxıydı (Yulduz- Yılsız) (KK- 7)
Uzun uzun uzanı gelin kimin bezeni (Elbise ipi) (KK- 7)
Qurmadan işler, durmadan işler (Kalp) (KK-57).
Bir ağaç war dal weri, yaprağ wermez (Saqal- Sakal) (KK- 25).
Dağdan endi bir fil, eli ayağı zifir (Kefkir) (KK- 7)
Dört tıqqa tıqqı bir çibin öldüren (çibin öldüren, böcek öldüren aleti) (KK- 7)
Hamam hamam, gümbeti tamam
Bunu tapanın, babası imam (Saat) (KK- 48).
Bir şey war hepsi insan da war (Ad) (KK-7)
Elden yapılı ete asılı (sırxı- küpe) (KK- 7)
Ayağları, el üste ayağları,
Üç başlı, altı gözlü, sekizdi ayağları (Adam- At ve kuş) (KK-7)
Eli war ayağı yox
Qarnı war nefesi yox (Ceket) (KK-48).
Ki cambaz, bir duwara baş qoymaz (Gözler) (KK. 48).
Axşam geli sebeh gider (Uyku) (KK- 26).
Bir dam bir dam içinde
Laali badam içinde
Ne ağzı war ne dili
Seleşi bêynadam içinde (Radyo) (KK- 7).
Bişirsew aş olu, bişirmesew quş olu (Yumurta).
Çox dişi war dişlemez
Hiç kimseni incitmez
Elimizden hiç düşmez (Tarak).
Doqzan doqquz ceme'et
Ki müezzin bir imam (Tesbih) .
Gece xatun, gündüz xalayıq (Süpürge) .
Gellişi aslan kimin, duruşu sultan kimin (Kedi) .

Qapı pırıldar
Tülkü mırıldar
Ağa barxurdar
Gel meni qurtar (Su kuyusu) (Türkmenoğlu, 2006: 43-80).
Hem doğrasan, hem yığlasan (Soğan) (KK- 49).
Qapısız xan (Dünya) (KK- 48).
Dilsiz imam (Horoz) (KK- 57).
Mawı atlas manqas kesmez, derzi biçmez arşın yetmez (Gökyüzü). (KK- 48).
Damı deler sıçan döğü (Qarınca) (KK- 57).
Nenem deyiri qurt gëti
El değmeden tut gëti
Sağ almamış qoyunan
El değmeden süt gëti (Gelin) (KK-7)
Lalam diyer yağ gëti
Getirirrew sağ geti
Sağılmamış inekten
Erimemiş yağ geti (Bal) (KK- 7).
Men bir quş gördüm
Canı war qanı yoxtu
Sütü halaldı
Ağ seqqelli babalar
Aşağıdan su içər
Yuxarıdan balalar (Meyve ağacı).
Pır pır uçar
Yoğurt sıçar (Değirmen) (KK- 56).
Tap nedi, tapış nedi,
Ağacı xemir
Ortası demir (Kebap ve şiş) (KK- 3).
Tap nedi, tapış nedi
Dolu gider boş geli
Ağzımıza xoş geli (Kaşık) (KK- 56).
Menim bir qutum war
İçinde ottuzki türlü otum war (Ağız ve dişler) (KK- 48).
Qepqeredi her yanı
Günde dağlanı canı (Qazan, Tencere) (KK- 57).
Ki tatar, biri qatar, biri yatar (Terazi) (KK- 57).
Hazara gider
Hazar bazara gider
Babası bir yaşında

Oğlan bazara gider (Salatalık).
Elim vurdum yapıya
Çıxtım demir qapıya (At).
Ağ ilan ağzın açar
Qere ilan vurur geçer (İğne- İplik) (KK- 43).
Aldım qere
Qullandım qırmızı
Attım kül rengi (Kömür) (KK- 57).
'Emim oğlu isma'il
şapma yemexe mail
qulağı demirden
aspabı deriden (dev) (KK- 7)
Aşağıdan su içer
Yuxarıdan ballar (Buğda- Hurma) (KK- 3).
Azar gider
Azar bazara gider
Babası bir yaşında
Oğlu bazara gider (kavun).
Bir toqum var 'elemet
İçinde yanar kıyamet
Yaş vurdum kuru çıxtı
Muhemmede salawat (Tendür). .
Buz bağlar
Qışta çayırılar buz bağlar
Aşık bir hikmet görüp
O da içinde buz bağlar (Pişmiş sütün kaymağı).
Güzel menen nar ister
Bağım yoxtu bar ister
Eğilmemiş bostanan
Tohumsuz hiyar ister (Dombalan) (paşayiv, 1995: 140-145).

2.5. Ninniler (Leyleler)

Türkiye Türkçesinde ninni olarak söylenen dörtlüklere, Kerkük Türkleri Leyle adını vermişlerdir. Kerkük'te çocuk uyutulurken, belirli bir ezgi eşliğinde icra edilen *Leyle* dörtlüklerinin başında, ortasında ve sonunda genellikle "*Leyle balam leyle*", "*Leyle gözüm leyle*", "*Leyle ömrüm leyle*" veya "*Ülle balam ülle*", "*Ülle rühüm Ülle*" gibi dönderme (nakarat) lar söylenir. Beşiğin, salıncağın veyahut ana kucağındaki salınma hareketinin ritmine göre dile getirilen *Leyleler*, çocuğun anasından başka halası, teyzesi gibi yaşça büyük diğer yakınları tarafından da söylenebilir.

Çocuğun babası ölmüş veya gurbette veyahut aile içinde bir sıkıntı durumları var ise, o zaman kadınların söylediği *Leyleler*, *sazlamağa* (ağıt) havasına dönüşür. Böylece Leyle dörtlükleri arasında sazlamağ dörtlükleri karışarak insan ruhunu derinden etkileyen bir tablo oluşur (saatçi, 2008: 30-31).

2.5.1. Altunköprü Yöresinden Derlenen Ninniler (Leyleler)

Leyle balam leyle
Yatasan qonca güle batasan
Qonca gül yeriw ossun
Daldasında yatasan (KK-27-41).
Wallah balam harda yuxuw gelse
Qolum yastuxuw ederem (KK- 15).
Beşigiw beş yastuxtan, beş yastuxtan
Badırdağıw gümüştən, gümüştən
Leyle balam leyle, ülle balam ülle.
Leylew edim men dayım
Yuxuw ossın mulayım
Xudama çox yalvarram
Olasan benim payım.
Balam yatıp gül kimin
Uzanıptı dal kimin
Yol dögeren seniwçin
Duvana abdal kimin.
Leyle diler
Yatıptı leyle diler
Vurğun yuxu salıptı
Mennen bir leyle diler (Saatçi, 2008: 32- 37).

Nurhan adlı kaynak kişisinden sazlamağ (ağıt) gibi söylenen ninni:

Dağlara septim ekin
Giderttim elimdekin
Wallah balam ne gavur, ne müsulman
Olmazın benim tekin.
Dağlar yeşil boyandı
Kimi yatıp, kimi oyandı
Leylew edim qadaw alım
Leyle balam leyle

Bêklerem ay batınca
Bêklerem gün batınca
Leyle qadaw alım leyleee.
Oynadıram yatınca
Beklerem ay batınca
Qolum yastuğ ederem
Babaw ewe gwlince (KK- 15).
Qurbanam özüm özüm
Yuxusız nece dözüm
Geceni gündüz kimin
Tikmişem sene gözüm.
Ay çıxtı oldı yayan
Yâr yola düştü yayan
Gül döşek, katfe yastuğ
Dayan azizim dayan (Ketene, 1990: 123-125).
Balam şirin düşer
Yay oxa şirin düşer
Görsew ne şirin düşer.
Sen yat men leylew edim
Gög de uçan yeşil quş
Sal qanatıw bize düş
Gel öpüm yanağıwdan
Seher ossın yola düş.

2.6. Mâni ve Hoyratlar

Mani, sözlü halk şiirinin başlıca şekillerinden biridir. Kerkük'te mani kelimesi daha fazla ezgi anlamında söylenmektedir. Maniler çeşitli münasebetler de ve değişik müzik aletlerinin refaketinde okunur. Maniler Kerkük'te mükemmel bir yer almıştır ve genellikle de bir grup tarafından söylenir. Anadolu da kesik mani olan Kerkük'te "Hoyrat" adı ile anılır. Kerkük'te maniler iki manada kullanılır, birincisi ezgi, ikincisi tür olan mani dörtlüğü anlamına gelir (Ketene, 1990: 78).

Ziyat Akkoyunlu, manileri şekil bakımından ayırmaktadır:

1. Düz (Tam) Maniler: dört mısralı ve yeddi heceli manilerdir. Mısralar da aksamalar yoktur.
2. Kesik Maniler: ilk mısrası kısadır ve yedi heceden az olur. Tek kelimedenden de olabilir.

Maniyi diğer halk şirinden ayıran özelliklerden biri de kafiye düzenidir. Maniler dört mısradan meydana gelir, ancak bazı durumlarda kıtanın uzunluğu da olabilir. O zaman aaba düzeni, aabaca şeklini de alır. Böylece dörtlükler biri serbest diğeri kafiyeli ikişer mısrada da artabilir.

Ketene'ye göre mânilerin söyleyiş ve şartlarına göre etmek mümkündür:

- 1.Niyet Mânileri
- 2.Sevgi Mânileri
- 3.İş Mânileri
- 4.Bekçi ve Davulcu Mâniler
- 5.Satıcı Mâniler
- 6.Aşık Hikayecilerin Söyledikleri Mâniler
- 7.Mektup Mânileri
- 8.Düğün Mânileri
- 9.Bunların dışında kalan basit anlamlı konuşma şeklindeki mâniler.

Hoyratlar, Kerkük'te hoyrat kelimesini bir halk edebiyatı nazım şeklinin adı olarak kullanılmaktadır. Kerkük edebiyatçıları, hoyratın asıl adı "qoryat" olarak denilmektedir (koru-yad) olarak ta benimsenmiştir. *Bazı grup edebiyatçıları da Kerkük'te bulunan "koyra" pazarın da geldiğini belirtiyorlar, Pazar da bulunan tüccarlar orada ve ya bulundukları kahvehane ortamında bulunan tüccarlar korya pazarın da geçerken güzel manileri söylerlermiş (KK- 12).*

Ata terzi Başı "Kerkük Hoyrat ve Maniler" adlı eserinde şöyle denilmektedir:

"Eski zamanda uygurlar kervan kafilelerini sürerken (Haravat) namında halden, istikbalden, aşktan, yiğitlikten, bencillikten ve silahşorluktan bahseden uzun ve süreli maniler söylerler idi bu mâniler tıpkı hoyrata benziyordu" (Terzi Başı, 1955: 27). Hoyrat kelimesi hor- xor kelimesinden türemiştir. Bu şiirlere de önceden xor daha sonra da xortat denilmektedir. Kerkük halk edebiyatının hoyratları nazım şeklinde olup yedi hecelidirler bu hecelerin sayısı 4+3, 3+4 ve çok az da olarak (2+5) şeklinde ortaya çıkar. hoyratların başlıca özellikleri cinaslı olmalıdır cinasız olan hoyrtaları bazı edebiyatçıları tarafından kabul edilmemektedir (Dakuklu,1970: 98-99).

Kerkük hoyratlarının makam şekillerinin olduğunu söylemek mümkündür. 20'ye yakın Kerkük hoyratlarının usulları vardır. *Muçile, Muhalif, Bayat, Kesük, Yetimi, Memeli, Beşeri, Atıcı, Tuzhurmatu, Dermengah*, vb usuller bulunmaktadır. Bu makamların başlangıç söylentileri şöyledir, "Ağam Ağam", "Zalim Zalim", "Baba bugün", "Di gel ağam gel", "Gözlerim Ağam" gibi bu başlıklarla başlanmaktadır (KK- 51). Hoyratlar, aşk ve gurbet başta olmak üzere Türkmen toplumunun bütün sevinç ve kederlerini dile getirir.

Ata Terzi Başı Kerkük Havaları Adlı Eserin de Hoyratın makam ile Mukayesesini Şöyle Açıklamaktadır:

Makamlardan "dik ve sert", "gür ve geniş" ses özellikleriyle ayrılan uzun hava gurubuna giren horyatlar, zemin, miyan, karar ve karargahı olan ve özel melodik seyir ve hareketi bulunan bir çeşit ezgi biçimidir. Bu ezgi içinde hoyrattaki ses dolaşım alanı dar iken, makamlardaki ezgilerin zemin, miyan ve kararları katma parçalarla dolu olduğundan daha geniştir. Hoyrattaki ezgi alanı daha sınırlı olduğundan çağırçılar, makamlardaki gibi, ses dizilerinde değiştirme ve eklemeler yapmamaktadırlar. Aynı şekilde makam ezgileri diğer makamlardan bölümler alsa da hoyratlar müstakil olarak söylenir ve başka usullerden parçalar almamaktadır. Hoyrat ile makamları farklı türler olarak tellaki eden halk, hoyrat için "çağırmaq" makam için "okumak" sözcüklerini hoyrat söylenen içi "çağırçı" makam şinas içinde "okuyucu" terimlerini kullanmaktadır (Terzi Başı, 1989: 60-61).

Hoyrat icrasında kullanılan miyanların tasnifi, nağmenin ilk bölümü için kullanılan "zemin" adı yerli deyişte "kalkmak" ya da "kırruş" şeklinde kullanılır. Hoyratta nağmenin esaslı orta bölümü, miyanlar oluşturur. Nağme bitişinin seyrine "kara" denir. Hoyratlarda birden fazla kara olmakla beraber ara yerler de olan karalar için nefes almak, ara vermek kesmek gibi terimler kullanılır. Nağmenin seyrinin bittiği son ses "karargah" olarak adlandırılır. Makam formun da teslim denen bu terim için hoyratta "kapamak", bağlanmak, kifillemek" sözcükleri kullanılır. Yaşlı hoyrat çağırçıları da ara ve son yerlerdeki kararlar için "kifillemek" sözünü kullanırlar (Terzi Başı, 1989: 59). Şemsettin küzeci, Kerkük'ün efsane sesi Abdülvahit Küzeci adlı eserinde makam usullerini örnekleriyle birlikte şöyle sıralamaktadır:

1. Beşeri Hoyratı, Makam: Rast

Seherden Sada Geli

Oyan yeri

Seherden oyan yeri

Yüz il sel gelse

Bir gün ğem oyan yeri

O yaram

Göz göz olup o yaram

Bir göz bir göze xayın baxsa

Barmağ sallam oyaram

Yüz il ğurbette qalsaw

Gene gelsew oyaram

O yar gözüm

Kim görmüş o yar gözün

2. Delli Heseni Hoyratı, Makam: Hicaz

Kebabın közü yanar

Kebabın közü yanar

Sürmenin gözü yanar

Dostunu yada veren

Aqibette özü yanar

Kebabı köz öldürü

Sürmeni göz öldürü

Yiğidi kiliñ kesmez

Bir tehne söz öldürü

Kebabı köz dönderi

Sürmeni göz dönderi

Nalet o dostu gelsin

Dem günü üz dönderi.

Aslan gücünen düşse
Qarınça oyar gözün
Oyanmaz
Oyadıram oyanmaz
Her ikimiz bir ataşa
Men yanıram o yanmaz.

3. Dermengah Hoyratı, Makam: Saba

Yada bir gün
Yada bir gün
Sal meni yada bir gün
Mene vurduğıw oxtan
Vur felek yada bir gün
Yar meni
Derde salmış yar meni
Ne sever ne vaz geçer
Ne yad eder yar meni
Yar mene
Yar almanı yar mene
Kimseye baş egmerem
Sen olursaw yar mene.

4. Kesük Hoyratı, Makam: Segâh

Yarı ğem
Yarı ğem
Saralıptı yarı ğem
Bir güne men düşmüşem
Yarı dertti yarı ğem
Ğem yardı
Ağ ciğerim ğem yardı
Menim kimin bekese
Gece gümdüz ğem yardı
Oyar dağı
Mende var o yar dağı
Uyma eller sözüne
Ayrılığ oyar dağı

5. Kurde Hoyratı, Makam: Hüseyini

Düşte Gör
Baba bugün, Düşte gör
Xıyalda gör düşte gör
Düşenin dostu olmaz
İnanmazsaw düşte gör
Eyleme zulmü sen
Gündü geçer ağlama
Bu qapını bağlayan xudam
Labut açar ağlama
Baba bugün, Düşenen al
Yıxılıp düşenen al
Bir dertlinin darmanın
O derde düşenen al
Eyleme zulmü sen
Gündü geçer ağlama

6. Matarı Hoyrat, Makam: çargâh

Yara Yeri
Dede gene
Yara mende
Dert mende yara mende
Aqıl fikir qoymqdı (gözlerim ağam)
Qaş gözü qere mende
Ehhhhhhhhh ah, ah, ay havar, ay havar
Başım alıp giderem
Qalmadı çare mende
Eyar eyar, eyar eyar
Eyar eyar yar elinden hara gedim

Bu qapını bağlayan xudam
Labut açar ağlama
Al alem ağlar girmiş
Sen qereleri bağlama

7. Muçala Hoyratı, Makam: Hicaz

Böyle Bağlar
Zalım zal...ım za..lım zalım zalım
Dede gene.. Böyle bağlar
Dost başın böyle bağlar (neynim, neynim)
Bülbül ağlar gül açmaz
Werandı böyle bağlar
Tabip getsin
(ah ah ah ah)
Tabip getsin yar gelsin
Yar yağışı yaram ağlar
Dede gene
Gel çek bu ayrılığı
Gör nece ürek dağlar
Tutaydım yarın elin
Çıxaydım sene dağlar
Ax men di yox sen
Mahsubuwem, garibiwem, düşkünüwem
Bugüne de men zalım.

9. Yetimi Hoyrat, Makam: Rast

Bu dağa
Bu dağa
Kölge düşüp bu dağa
Su çağlar güller güler
Bülbül qonar bu dağa
Bu dağa
Gül saralmış bu dağa
Bülbül perwez edende
Budağ deler budağa
Yanar dağım
Sızıldar yanar dağım
Tepemnen duman çıxar

8. Muhalif Hoyratı, Makam: Sergâh

Dağlar Başı Dolu Qar
Baba bugün
Dağlar başı dolu qar
Yüzüm sarı xulqum dar
Her gelen yüzüm sorar
Bilmez qelbimde ne war

10. Yolcu Hoyratı, Makam: Hüseyini

Ağam Ağam Yatmamışam Oyağam
Ağam ağam ağam, yatmamışam oyağam
Ğem yüküne dayağam
'elem şirin yuxudadı
Men derdimden sayağam
Men aşqımnan oyağam
Di gel ağam di gel paşam, garibem yol
tanımam
Özüw bezen özüw düzen, özüw gel mene
zulum eden
Öz beğim ağam oğlu
Ağam ağam ağam, öz ağam

İçerden yanar dağım.

Fikriw saf et gez ağam

Muhubbet ölünce di

Deme gözden uzağam

Di gel ağam gözüm gel, men özüm
zeylemirem

Derd derde değer ziyler, ağam ziyler, paşam
ziyler

Ağam ağam ağam

Çağırırım çağlar oldu

Dedem qan ağlar oldu

Hepsi yarın aşqınen

Meskenim dağlar oldu di gel ağam di gel
paşam, ğeribiwem yol tanımam

Özüw bezen özüw düzen, özü gel di gel
hayranın olum.

2.6.1. Altunköprü Yöresinden Derlenen Mâniler

Altunköprü Yöresinden Derlenen Mâni Örneklerini Şöyle Sıralayabiliriz:

Aslanın yuvası var

Bugün ayın on dördü

Bilbilin qefesi var

Sırma saçıw kim ördü

Dili düz qelbi temiz

Taq altında bir öpüş

Yurduna vefası var.

Kör olmuş nenew gördü (KK- 57).

Ay çıktı bir dilimdi

Bu dünya bir filimdi

Meni bugüne salan

Bu keşilmiş dilimdi.

Seher sebeh azanı

Çağır mektup yazanı

Ah desin qan qussun

Aramızı bozanı (KK- 57).

Bu gelen abalıdı

Bağcaya bax nara bax

Baxın kimin halalıdı

Gölge salıp nara bax

Alemnen oynar güler

Uzun daldalar geçer

Bizimden tonalıdı

Bu vefasız yara bax

Bu gelen yara benzer

Bağcada baram sene

Boyu çınara benzer
Qoyınan bir cütmeme
Soyılmış nara benzer
Bu giden yar özidi
Gözü ceyran gözüdü
Bir geçeende tanımadım
Bir baxtım yar özidi.
Narıncı desteledim
Dibinden xesteledim
Dili dost qelbi xayin
Özime dost eyledim
Narıncım dilim dilim
Gel ötu benim gülüm
Arxawdan ne demişem
Lal olsun benim dilim (KK- 26).

Eliwde saza yandım
Ettiği w naza yandım
Baş qoyım dizi w üst
Qiş yatım yaz oyanım (KK-57).

Limi şirindi neynim
İçi dilimdi neynim
Çoxta gözəl değışen
Gözü w şirindi neyniyi (KK- 60)

Heyvaydan naram sene
Ğem yeme nazlı esmer
Olunca yaram sene
Bağca barımdan oldum
Heyva narımdan oldum
Gece yuxusu bilmem
Gündüz karnımnan oldum (Terzi Başı, 1989: 133).

Başında çamadanı
Yerişi hamadanı
Tez meni yara yetir
Arş fırşa yaradan (KK- 17).

Altundu yerişi w seni w
Xobdu yerişi w seni w
İçmeden sarxoş eder
Bir tek öpüşü w seni w
Qız adı w 'eşe kimin
Sür aşkı wı paşa kimin
Asılda erbillisen
Kerkük'te paşa kimin.
Ağlaram yaşım gider
Gülsem yoldaşım gider
Geçmerem nazlı yardan
Bilsem de başım gider
Ağayam ağlar kimin
Derdim var dağlar kimin
Yüz yerden yaralıyam
Gezerem sağlar kimin
Ağalar ağlardı meni

*Boyu boylardan güle
Benzisen qonca güle
Yıxıpsan babam evini
Üzüme güle güle (KK- 72).*

Çarpaz dağlardı meni
Demir zincir kar etmez
Zülfüw bağladı meni (Terzi Başı, 1961: 70).
Daşım toprağım yandı
Sarayım bugün xandı
Gözimnen axan yaşlar
Su yerine al qandı.
Hiç bilmisen ne işti
Bahar yoxtı he qıştı
Öldim derdim saymaxtan
Dilim ağzımda şişti.
Kerkük'ün qel'esi var
Sönmeyen lalası var
Sen baxma üzüm güler
Başımın belası var.
Meni dağlayan bili
Qolım bağlayan bili
Bir dağlı bir yaralı
Gözü ağlayan bili.
Sanma sözlərim boştu
Qanım yürekten coştı
Gürbette yaşamaxtan
Yurdımda ölüm xoştı.
Yad meni qaçağ bili
Sönmiş bir oçağ bili
Yurdumda qan tökmüşəm
He meni qonqğ bili (Terzioğlu, 2018: 316-324).

*Yeri daldadan yeri
Adam aldadan yeri
Adam adamı yemez
Bikez beriden yeri (KK- 26).*

Ay cıxtı sini sini
Men sevmişəm birisini
Cellad boynumu vursa
Hiç deməm doğrusunu.
Seher sebehti neynim
Lebuw kaddahtı neynim
Lebleriw qoy ağzıma
Dünya tamahtı neynim (Ketene, 1990: 83-84).

2.6.2. Altunköprü Yöresinden Mani Tarzında Türküler

Altunköprü Yöresinden Derlenen Mani Tarzında Türküler Şöyle sıralayabiliriz:

AĞAM SÜLEYMAN

Ağam Süleyman, paşam Süleyman
Evleri köprü başın da boyuwa hayran
Boyu boylardan küle, ağam Süleyman
Benzisen qonca güle, men sene hayran
Yıxıpsan babam evin, ömrüm Süleyman
Üzüme güle güle, doldur ver fincan
Gözüw kişmişe benzer ağam Süleyman
Araq içmişe benzer, gel etme unvan
Üzüw turş, benziw sarı, ağam Süleyman
Gözden düşmüşe benzer, doldur wer fincanı.

AL İPEK YEŞİL İPEK QAYTAN EDERLER

Al ipek yeşil ipek, qaytan ederler
Vay nene namard olum, bühten ederler
Zülfüw siyah zülf kimin, qaytan ederler
Yanağlarıw gül kimin, bühten ederler
Qarşıwda boyun eğdim, qaytan ederler
Alıp satma qul kimin, bühten ederler.

AĞLAMA CEYRAN BALASI

Ağlama ceyran balası
Sızlama ceyran balası
Gider göziw qeresi
Soyunum bax canıma
Hepsi de sevdaw yarası
Ağlaram ağlar kimin
Derdim var dağlar kimin
Yüz yerden yaralıya
Gêzerem ağlar kimin.

AY HAVAR DEGİRMANÇI

(kadın)
Ay havar degirmancı, sen xançı men kervancı
Arpanı werrem sene, buğdanı dart benimçim
(Erkek)
Olmaz xatunum olmaz canım olmaz,
sawacağa su gelmez
Deniw qaldır düş yola, sene de sıra gelmez
(Kadın)
Ay havar degirmançı, sen xançı men kervancı
Üzüküm werrem sene, buğdanı dart benimçin
(Erkek)
Olmaz xatunum olmaz billah olmaz werrem
sene werrem sene, buğdanı dart benimçin
(Erkek)
Olmaz xatunum olmaz billah olmaz
(Kadın)
Ay havar değir mancı değir mancı, sen hancı
men kervancı
Gözlerim werrem sene werrem sene, buğdanı
dart benimcin
(Erkek)
Oldu xatunum oldu billah oldu, sawacağa su

doldu

Deniw kaldır gel beri men ölüm yar, sene de
sıra geldi

(Kadın- Erkek)

Eyhavar degirmancı degirmancı, sen hancı
men kervancı

Arpanı werrem sene, werrem sene buğdanı
dart benimçin.

BİR SAMAWAR ALMIŞAM SİLENİM CERREWİN QULPU BURMA

YOXTU

Bir samavar almışam silenim yoxtu

Bir yaman derde düşmüşəm bilenim yoxtu

Ağlaram gözyaşım silenim yoxtu

Ey baba bu ceyran nişi gelmez oldu

Qarşıwda dağlar görünmez oldu

Bir samawar almışam rengi sarıdı

Sorun baxın bu gelen kimin yarıdı

Meni yara qavuşturən tanrıdı.

Cerewin qulpu burma

Doldur cerewi durma

Yengi bir yar sewmişəm

Ağzı bal dili xurma

Yeri yeri yolumda durma

Sarxoşam gewlimi qırma

Cerrewin qulpu düştü

Ayağıma ilişti

Menim gözüüm sendedi

Yar gözüw kime düştü (Küzeci, 2012: 84).

ÇAXMAXI ÇAX

Çaxmaxı çax

Çırağı yandırmamışam

Yarımcın babıc aldım

Tekin yolda salmışam

Yarımcın üzük aldım

Qaşın yolda salmışam

Çıraxta yağ tükendi

Ne yaman vaxt tükendi

Ne sennen bu güzelliğ

Ne menen ağ tükeni.

GÖZELE BAX GÖZELE

Gözele bax gözele

Gelip bizden söz ala

Menim bir esmerim var

Değişmem yüz gözele

Bağcayam baram sene

Heyvayam naram sene

Ğem yeme nazlı esmer

Ölünce yaram sene (KK- 57).

HELHELE VERİN GELİNE

Helhele verin geline

Deste gül verin eline

Altun kemer bağlamış

Gelinin ince beline

OYANA DÖNDER MENİ

Oyana dönder meni, bu yana dönder meni

Sağ yanım yaralıdı, sol yana dönder

Ciğerimde yara var, tabibe gönder meni

Çayır qıssa biçilmez

*Helhele verin geline
Deste gül verin eline
Vay vay
Elinde terazi var
Cebinde çerezi var
Alemnen oynar güler
Menimnen ğerezi war (KK- 56).*

*ELİNDE AYAĞINDA ACEM XINNASI
Elinde ayaxında acem xınnası
Gedip gelin getirsin oğlan nenesi
Çayır çimenen geli
Qehwe yemenen geli
Al yanağ qaytan dudağ
Her gün hamamnan geli
Başında war maşallah
O yar bizim inşallah
Qavuşmağa az qaldı
Qavuşuruğ inşallah
O yarı alın gönderin
Bu yarı alın gönderin
Oyarın gözün sevmişem
Sürmesin çalın gönderin
O yarin saçbağın sevmişem
Saçbağın çalın gönderin (KK- 48).*

YAR GELİ GÜLE GÜLE

*Yar geli güle güle
Benziri qonca güle
Men yarı cox severem
Hiç vermez meni dile
Yarımın yarı coxtu
(Kadın)
Ay havar degirmancı, degirmancı, sen hancı
men kervancı
Qılbağım
Hiç mende meyli yoxtu
Dünyanı çarx eyledim*

*Su derindi geçilmez
Mene diyer yardan geç
Yar şirindi güzeldi geçilmez (KK-48).*

*QAL'ANIN DİBİNDE BİR DAŞ OLAYDIM
Qal'anın dibinde bir daş olaydım
Gelene gidene yoldaş olaydım
Bacısı gözele qardaş olaydım
Qax gideğ çayxana xanaya
Meyxana xanaya kefxana xanaya
Baba gewliw eğlensin
Yarın hakkın divanın da divanında
Doğru da söylensin
Qal'anın dibinde üç ağaç incir
Elinde kelepçe boynunda zincir
Zinciri çox sallama qolların incir
Qal'anın dibinde ekeller darı
Ekeller biçeller yarı be yarı
Yar mene göndermiş heyvayla nar (KK-57).*

Yarım kimin yarı yoxtu
Yarım getti yad oldu
Çox düşmanlar şad oldu
Yardan bir xeyr görmedim
Üstüme de ad oldu (Küzeci, 2012: 174).

2.6.3. Altunköprü Yöresinden Derlenen Hoyratlar

Altunköprü Yöresinden Derlenen Hoyratları Şöyle sıralaya biliriz:

*Ağa bağlar
Verendi ağa bağlar
Gözü kör olmuş felek
Qereni ağa bağlar
Ağa baxtım
Göz açtım ağa bağtım
Allah'a cox yalvarram
Döndersin ağa baxtım (KK-48).*

*Dağlar dağımdı benim
Ğem ortağımdı benim
Felek meni ağlatma
Axır çağımdı benim (KK- 57).*

*Bülbülüm daldan gëtti
Ne yaman aldan gëtti
Daldım ere günlere
Gençliğim elden gëtti (KK- 48).*

*Başımda yazma yarım
Ax neynim wax neynimbeg oğlan
Gelsin qumuz bayarı, ağ neynim wax neynim
Göz nefesten qorxum war, ağ neynim wax neynim
Peçesiz gezme yarım, ağ neynim wax neynim
beğ oğlan
Oğlan adıw Xurşitti, ağ neynim wax neynim
Gün üzümə düşüptü, beğ oğlum
Ew xarap xalı war, deqesi çox xalı war
Ay ay ay, yengi bir yar tapmışam, sağ yanında
xalı war
Bağdada'da giden ossın
Derzi hal ossın
Yıxaram seni Bağdat
O yara bir şey olsa (KK- 49).*

Benderoğlu, Irak Türkmen Edebiyatı Tarihinde İbrahim kebabçı oğlu'nun Hoyratını şöyle dile getirmiştir:

Gözelden
Doyulmaz hiç gözelden
Meni yoldan çıxarttı
Şirin sözle göz altınan
Gözel dadı
Bal şeker gözel dadı
Aldanma her gözlere
Çoxta bir göz aldadı
Yaram azdan
Çoxlaştı yaram azdan
Bin verdim bir aldı
Bı weva yaramazdan
Yaram azalar
Dost görse yaram azalar
El boş üz qere qalı
Mahşerde yaramazlar...
Baba bu gün,
Yar gözüme çöp çaldı
Çöpü attı top çaldı
'aşq geldi delli delli
Qapımı zir zop çaldı.
İş görsetmem bir qelbe
Bir tenbele bir qelbe
'eqel başdan göç eder
Sewda qonsa bir qelbe.
Hastasına
Hasta ruh hastasına
Zaratanda umit war
Way 'aşıq hastasına.
Delli han
Baş eğmez delli han
Beşti bu serhoş yeriş
Qız doldu dellihna (Mağrufoğlu, 1989: 38).

*Yar 'eqlimi aldı gëtti
Gewlimi çaldı gëtti
Quş uçmaz, kervan geçmez
Yollara saldı g'etti (KK-26).*

Apardı beyat meni
Bir zülfü seyyat meni
Aparırsaw sen apar
Aparmasın yad meni.

*Ayağında dar şalvar
Baş qaldır hakka yalvar
Bunu hudam yaratmış
Menim elimde ne var (KK- 26).*

Apardı tatar meni
Kul kimin satar meni
Yarım vefalı olsa
Axtarı tapar meni.
Apardı hasa meni
Sel geli basa meni
Getmeğiw gerçek oldu
Batırdıw yasa meni (Kerküklü, 2016: 39).

Ara yoldaş
Er olı ara yoldaş
Eyyi gün ortağımsan
Dar günü yara yoldaş.
Ay mennen
Yıldız senen ay mennen
O günnen göz açmışam
Azalmıyıp ay mennen.
Gözel bir
Çirkin elli, güzel bir
Qelbimin bir tek gülü
Gül üzime
Bir gün.
Bağçada gül
Gözeldi bağçada gül
Her güle gül deyilmez
Qoncadı bağçada gül.
Aya döndü
Yıldızlar aya döndü
Dost mennen üz dönderdi
Xoş günüm aya döndü.
Bugün mende
Toy oldu bugün mende
Aylarca raqıp güldi
Qoy gülüm bugün mende.
Dolı kassa
Boşalır dolı kassa
Zalımı бүker felek
Aslanan beyyük ossa

Hibetem heybetliyem
Babamdan vasiyatliyam
Men kestim, men doğradım
Qasaptan cur'etliyem.
Saray önü çenge bax
Gül çiçekli renge bax
Qarşimi hublar alıp
Men serhoş debenge bax.
Su seni
Su gögertmiş su seni
Geçme namerd köprüsünden
Qoy aparsın su seni.
Qoz ağa
Qoç burunlu qoç ağa
Bağda darı tükendi
İşimiz qaldı qozaga.
Baltasına
Gün vurup baltasına
İnci diş kaytan dudağ
Batıptı baltasına (Türkmenoğlu, 2019: 7-15).

Döndi gün
Ay dolandı döndi gün
Bahar geldi yaz gëtti
'Aşıqlara döndi gün.
Döndi yar
Sesim aldı döndi yar
'Aşiq yârınan dönmez
Mısqof dinnen dön diyer.
Dur dayan
Sen bu derde dur dayan
Qan töktim qan ağladım
Xayın olan durdı yan (Terzioğlu, 2018: 280-281).

Gece qal
Otu eğlen gece al
Minme namerd atına
Yayan yeri gece qal.
Görse dağ
Avçı çıxar görse dağ
Dostluğ bilmeyen gelsin
Dostluğ nedi göstereğ.
İçer dewar
Saf sudan içer dawar
Baxma üzüm gülürü
Ne warsa içerde war.
Yoxam özüm
Yayıram yuxam özüm
Bir gün geli dillerde
Adım var yoxam özüm (Küzeci, 2012: 43).

Cannan gülüm
Sêwerem kannan gülüm
Raqıb bin gêwlim alsa
İnanma kannan gülüm (KK- 17).

Gülçi men
Bağwancı sen gülçi men
Bağla ağlar bağwançın
Qan tökerem gülçi men (KK- 57).

2.7. Halk şiirleri

Halk şiirleri Türkmen Edebiyatın da yüz yıllar boyunca tüm güçlülükleriyle sürüp giden ve halk tarafından söylenen bir tür şiirlerdir. Bunun ilk örnekleri sazlarla söylenen Türkülerdir, bu türkülerde sevgi, doğa, özlem, açgörmüşlük ve sevinç konularının geniş bir konumudur. Türkülerle birlikte mâni ve hoyratlarımızda halk şiirlerimizin bir kolu sayıldığı gibi, halka söylenen bir tür şiir olarak edebiyat tarihine geçmiştir. Bir takım nedenlerden dolayı hoyrat ve mânilerden hariç uzun bir süre edebiyatımızda halk şiiri durgunluk dönemini yaşamıştı. Fakat on dokuzuncu yüz yıldan başlayarak halk şiirimiz kimi şehir, ilçe, köylerimizde canlılığını yeniden ortaya koymuştur (Sarıkâhye, 1988: 10-11). Türkmen şiirlerinin bir çoğu da sevgi üzerinden türemiştir. Sevgi çeşitli dallardan uzanmaktadır, bu sevgi bazı sevginin kulaklarına akan fısıltılardan oluşuyor. Bazen de saldırganların yüzünde patlak veren bomba oluyor (Merden, 1989: 11-12). Şiir özge sözlerdir, diri gönüllülerin özge bir konusudur soğukta bir bardak şerbet, su ve yahut bir parça kardır. Açgörmüşlüğü dindirir, öfkeyi sakinleştirir, küskünü barıştırır ve atlını koşturandır şiirlerimiz (Marufoğlu, 1989: 128).

2.7.1. Altunköprü Yöresinden Derlenen Halk Şiirler

Altunköprü yöresinden derlenen şiir örneklerini şöyle sıralayabiliriz:

Men bir zail beşerem

Nece olmuş yaşaram

Peğemberi adın eşidendem çaşaram

Çamalı görsem 'aqlım gider çaşaram

Yüzüne baxa bilmem ayağına düşerem (KK-55).

Qız iken

Ay kimin camalım war

Dünya qader malım war

İsterem gözel olsun

Meni isteyen oğlan

Damı warsa yaklaşsın

Meni sarıp sarmaşsın

İsterem mamur olsun

Meni isteyen oğlan

Otombil de isterem

Datlı yemex sewerem

İsterem sport olsun

Meni isteyen oğlan

Ahlak olsun olmasın

Kimse bunu sormazın

İsterem beyaz olsun

Mebi isteyen oğlan

Din, dili göze almam

Beğensem yexe salmam
İsterem adlı olsun
Meni isteyen oğlan
Namaz qıllam din bilmem
İçki içerse dilmem
İsterem kefçi olsun
Meni isteyen oğlan
Yaşlı olsa da ne war
Para 'eyibini qawar
İsterem zengin olsun
Meni isteyen oğlan
Ki olduğunu sormam
Razılıx werrem durmam
İsterem centel olsun
Meni isteyen oğlan .
Mahkemede qazı war
Öğünde terazi war
Bu ki günlüx dünyada
Razı war ne razı war (KK-67).

Bazarımızda qasap war
Onda nece hesap war
Eliw gêtse zulüm etme
Qıyamette hesap war (KK- 67).

Dünyanın tapısı war
Ne gözel yapısı war
Allah bir qapı bağlar
Yüz qçux qapısı war (KK-67).

Bu kerem sen
Bu aslı bu kerem sen
Felek yexem sal elden
Yar bitti bu kerem sen.
Kerem diyer
'aşıqam kerem diyer
Yara derdim diyendem
İşitmem kerem diyer.
Çıxtım ağa toyınan
Tox olmadım oyunan
Aslan melül baxırı
Qurt oynurdu qoyunan
Vefasızlar şifan eder qoyunqn.

Ewliliğ
Bir kız beğendim işte
Ne hayaldı ne dişte
Gönderdim kebin kestim
Toy da gelecek kışta,
Ahtardım dam tapmadım
Para yox dam yapmadım
Kızda ayrı ew ister
Kızın gewlin yapmadım,
Bir yıl kebinli kaldım
Ew eşyasını aldım
Ew derdi dew derdi
Özümü balaya saldım,

*Ağayam baş bağlaram
Yum yatağın
Gideğın yum yatağın
Kahir hesabı bitmez
Gözüw yum yatağın
Toz yatağın
Qoyımı toz yatağın
Giden geri dönmez
Bastı toz yatağın (KK- 67).*

Ewimizde weda war
Ne büyüktü ne de dar
Bir zaman burda geçsin
Diwanda büyük fil war,
Bu zorlux bizden gider
Üz utanı ağız yar
Gelin getirdim ewe
Baxın allah ne eder,
Aradan geçti zaman
Halim oldu çox yaman
Nenem arwadı sögdü
Kıyamet koptu hemen,
Bir nenem bir de özü
Kimse kabul etmez sözü
Arwadım 'itap eder
'itabı geçti yüzü,
Nenewden çox söz uttum
He seni w sözü tuttum
'alem wardı şad olı
Men genç yaşı m çürüttüm,
Nenew mene söz saydı
Bugün degi bir aydı
Yemeğim zehir etti
Kahrı canımı yaydı,
Daldan budağa qondum
Yandım, eridim, söndüm
Kızıydım sultan idim
Gör neden neye döndüm,
Bir yanda nenem ağlar
Ağlar çığırım dağlar
O günene men ewlendim
Başıma düştü ağlar,
Nene arwattan atlandı
Oğlana şıkatlandı
Arwadı w çox xaraptı
Çox seleşip dertlendi,
Sözümü hiç tutmuru
Getişetme getmiri

Gözünü sene tikipti
Mene hizmet etmiri,
Arwadiy menı söger
Hebes özünü öger
Ağasından üz gören
Meydanı düz görer,
Kız yalan, oğlan yalan
Ümrüme düştü talan
Ümrüw göteh olsun kız
Ewime ataş salan,
Para yığdım ne halden
Kış ı geçirttim şaldan
Werdim bir arwad aldım
Günümü geçirttim baldan,
Balım ahuya döndü
Nice bir qere gündü
Geç taptım tez itirdim
Baxtımın mumu söndü,
Dayanmiram bu işe
Baharım döndü kışa
Bu işin çaresi bu
Ya dam tut ya da boşa,
Gör qaldı sümük derim
Naxsına üz dönderim
O nenem, bu da arwadım
Bilmirem naxsını sarım,
Ewlendim azalsın dert
Başım yüksek sözüm mert
Nenem gileyliğ eder
Boşa arwadı gidert,
A'uzu billah dedim
İndi bulara ne edim
Ne şiş yansın ne kebab
Bir oda tutum dedim,
İşte tuttum bir oda
Çıxartmasın ses sada
İş geldi boşanmağa
Ne deyyim bu arwada,

Oda otuz dinara
Çığırım doldu yara
Aylığım pay etmiri
Bilmirem nedi çare,
Gün geçti nenem öldü
Derdime çare oldu
Allah sucundan geçsin
Dağ düştü dere doldu,
Kayı neneler bağın
Uzağı görün yağın
Dünya gimseye kalmaz
Bu 'adeti bıraxın (Türkmenoğlu, 1990: 45-48).

*Sensiz gözüüm yaş tutar
Qelbimi ataş tutar
Xer dü'em ardiwcadı
Hepsi işiw baş tutar.
Gördüm bir öksüz ağaç
Yap yalguzteksiz ağaç
Sen ölsew mende öllem
Yaşamaz köksüz ağaç.
Birdi yaradan, bir di yaram
Sahapsiz bir di yaram
Sen yığla men yığlıyım
Yarawdan bir di yaram (KK- 68).*

Sadun Osman Köpürlü, Altunköprü şiirleri kitabında şu şiiri şöyle söylemektedir:

Altunköprü şehitlerine
Gönlü dert dolan menem
Yanan yakılan menem
Geceler köprü diye
Çağırırım nenem nenem,
Yağmur durmaz yağırdı
Yükler dağdan ağırdı
Köprü derdi dağ bildi
Dile geldi bağırdı,
Sular dağdan axırı

Yad bize yan baxırı
Köprü'de şehitlerçin
Gözlerden yaş axırı,
Mazarda daşım ağlar
Gözümde yaşım ağlar
Men öldüm köprü için
Türkmen kardeşim ağlar,
Özüm toprağım ağlar
Dalım yaprağım ağlar
Bülbülüm ötmez oldu
Bağım çardağım ağlar,
Köprü'de şehitlerçin
Elde bağlarım ağlar
Bağçada mewi yansın
Düşsün qere günlere
Zalımın ewi yansın.
Canım Kerkük
Çobanların Türküsü
Bülbüllerin şarkısı
Her yürek çarpıntısı
Öz yurdum canım Kerkük,
Her karışın bir verim
Fakat ben aç gezerim
İste canımı vereyim
Öz yurdum canım Kerkük.

Altunköprü'nün halk sanatçısı olan Şükür Hanzad bir şiirinde şöyle söylemektedir:

Sarı qawun havayı
Güzel doldur badayı
Getirin qızlar getirirn
Men alayım qadayı,
Sarı qawun dilimi
İçi dilim dilimdi
El bili alem bili
Türkmen benim dilimdi,
Sarı qawun sallanı
Gözel başım dolanı
Ax dêsin qan tífirsın

Menim yarım alanı.

2.8. Oxşamalar (Sevmeler)

Oxşamalar, Irak Türkmenlerinde ninnilere (Leylelere) benzeyen anne ve babalar tarafından bir yaşını bitirmiş çocuklar için söylenen ve şiir biçiminde yazılmış mâniyi arındıran bir takım dörtlüklere oxşamalar denilir. Oxşamalar sevgi göstermek, tatlı davranmak ve ilgilenmek anlamında kullanılır. Çocuğu eğlendirmek ve ona olan sonsuz sevgiyi dile getiren bu dörtlükler bizde olduğu gibi Ezerbeycanda da aynısıdır (Benderoğlu, 1993: 54).

Halk edebiyatının sözlü geleneğinde yaşayan oxşamalar, değişik yapılara sahiptir. Cinaslı hoyrat ve mâni tarzında olan çeşitleri yanında, kafiyeli vezinli vesinsiz olanları da vardır. Oxşamalar ayrıca, kız veya oğlan çocuğuna yahut da ayırım yapılmadan çeşitlere ayrılır (Saatçi, 2008: 26).

2.8.1. Altunköprü Yöresinden Derlenen Oxşamalar

Altunköprü yöresinden derlenen oxşamaları şöyle sıralayabiliriz:

*Peş peş peş
Bura bir cücü qondu
Bu onu tuttu qesti
Peş peş peş
Bu tuttu o ütledi
O bişirdi, bu yedi
Peş peş peş
Bu dedi hanı payım
Yedişi qere dalda
Az gëtti üz gëtti
Yuxarıya düz getti
Gıd gıd gıd gıd gıd (KK- 7).*

*Ataram tutaram seni
Şekere qataram seni
Axşam babaw gelende
Öğüne ataram men seni (KK- 26).*

*Evin bezeği uşax
Can nene
Güllü çiçekli bir bağ
Can nene
Uşaxım uşax olsa
Ürek tutar qat qat yağ
Oğlan oğlan od gëti
Oda salawat gëti
Neney pilaw edipti
Yoldaşlarıw yıx gëti.
Axçi buxçi
Nenew babaw sanduqçi
Bir sanduq yap menimçin (KK- 26).*

*Qızım qızlar içinde
Altun hicil qıçında
Qızıma dilekçi geli
He bugün yarın içinde (KK- 17).*

Baladadı
Bal dadı baladadı
Ne balda ne şekerde
Hiç yoxtu bala dadı (KK- 15).

Qurban ollan bu qıza
Kişsiyden gêli bize
Ederewm bamya pilaw
Qoyaram ögüwüze
Nenemin qızı
Aşımın duzu
Ewinin gülü
Pepemin hawıncı
Qızım qızım
Muncuğuw düzüm
Gelin olasan
Toyuwda süzüm .
Oğlum oğlum oyunda
Qoç qalmaqı qoyında
Hepsi qoçlar kesildi
Bu oğlumun toyunda.
Oynar tüngülü memed
Sêwmez yüngülü memed
On il yoluw bekledim
Êwimin gülü memed.
Bu qız kimin qızıdı
Al girmiş qırmızıdı
Sallanıb toya gider
Sorağ kimin qızıdı.
Men sene qurban sen mene yox
Bezirgen gelip qumaş çox
Üzüm qeredi param yox (KK- 26).

Şirin seni
Sewerem şirin seni
Sêwmezsem canım çıxsın
Canımnan şirin seni (KK- 2).

Qonqxımsan qomaxım
Çıraxta yanar bağım
Ona xer gün diyeller
Sen olsaw qonaxım .
Memedi kelle küpe yemedi (KK- 26).

2.9. Matallar (Masallar)

Masal, kahramanlarından bazıları tabiatüstü varlıklar ve hayvanlar olan, olayları masal ülkesinde cereyan eden, hayal mahsulü olduğu halde dinleyenleri inandırabilen bir halk edebiyatı türüdür (Ketene, 1990: 19).

Türk halk edebiyatının en önemli bölümlerinden birini oluşturan masallar kesin olarak kaynağı belirlenmemiştir. Masallar sözlü gelenek ile büyük gelişmeleri göstermiştir. Sözlü gelenekte masallar, usta masal anlatıcılarının ağızlarında, zamanla rötuşlanarak yalın ifadeler kazanmıştır. Yüz yıllar boyu sürüp gelen bu gelenek bugün derleyiciler tarafından yazılı kaynak haline gelmiştir. Masal türü kendine özgü özelliklere sahiptir, uzun masal çeşitlerinin yanında, kısa masallar da bulunmaktadır. Masalı hikâye, efsane ve destan türünden ayıran en önemli özellik, insan muhayyilesinden doğduğu havasını taşımış olmasıdır. İster gerçekçi ister olağanüstü nitelikte olsun masalın hayal ürünü olduğu, belirli motiflerle mutlaka ön plana çıkar (saatçi, 2008: 108-109).

Mataallar, Irak Türkmen edebiyatı alanında önemli bir konumu olan, matalların tarihi en eski çağlara dayanır, sözlü edebiyatımızda her bakımdan zenginliğini gösteren bu edebiyat örneği, halkın yaşamında büyük etkilerini dilden dile geçirerek alanına toplu olarak geçmemiş ve toplanmamıştır. Ara sıra gazete ve dergilerde kimi örnekler yayınlanmışsa da bu zengin halk ürününü düzenli ve bilimsel bir biçimde inceleme ve araştırılması bile yapılmamıştır. Halk yaratıcılığının önemli bir bölümünü içeren matallar, halkın geçmişinde yaşadığı koşullar ortamından, gelenek ve göreneklerden, dünya görüşünden görünüşler sunmakla birlikte gelecek kuşaklar için de büyük deneme ve derslerin saptadığı açıkça ortaya koymuştur. Kimi uzun kimi de kısa olan masallar, dil bakımından da halk dilinin özelliğini korumuştur. Masalların olağanüstü ya da gerçekçi nitelikleri göz önüne alınırsa hayal ürünü olduğu da belirlenir. Irak Türkmenlerini masallarını da çeşitli bölümlere de ayıra biliriz. İlk olarak, aşk masalları, hayvanlarla ilgili masallar, öğretici ve eğitici masallar, dinsel, büyü ve kahramanlık masallar olmak üzere altı başlık altında toplayabiliriz (Benderoğlu, 1993: 129- 134).

Kerkük Türkmenleri arasında yaygın olan masalların sayısı pek çoktur, bugün derlenen masalların yörenin ağız özellikleri ile, cümle yapısı ve anlatım biçiminin anlaşılması için, masal metinleri aynen muhafaza edilmiştir. Kerkük'te masal yerine "matal" deyimini kullanırlar. Bu masalların fiil çekimleri genellikle "dı, di, du ve dü" geçmiş zaman, Kerkük ağzına özgü geniş ve şimdiki zamanla anlatılır. burada "muş, müş, miş, ve mış" lü" geçmiş zaman fiil çekimlerinin, Kerkük ağzında olmadığını belirtmek yerinde olur. Kerkük masallarında her bölgede olduğu gibi, belirli tekerlemeler ve deyimler vardır. Derlendiğimiz yörede de kendilerine özgü sözlü gelenekleri oldukça geniştir, masalların da başlangıçlarında genellikle tekerlemeler le başlanır. Yörede tekerlemeye çok önem verildiği için masallara da başlamadan önce tekerleme şeklinde söyleniliyor. Bu masalların başlangıcında söylenen tekerleme şöyledir.

“Bir warıydı bir yoxuydu, Yalan gerçekten çoxuydu”

Veya:

Matal, matal mat atar

Bir kişi xurma satar

Xurmanı geti men yim

Baxax kim borca batar" (KK- 23).

Bu gibi tekerlemelerle masal'a başlanır, bunun sebebi bir çekici olarak masala geçmeden önce tekerleme söylemek daha da etkileyici olur. Masalların sonunda kullanılan " *Mende gettim mene bir şey wermediler" veya " hawadan üç alma düştü. Biri matala, biride matal dinleyene, diğerini de matal okuyana" (KK- 7).*

2.9.1. Altunköprü Yöresinden Derlenen Halk Masallar:

Attan Endi Eşşege Mindi

Bir gün iki arxadaş baş başa çatıp gezmeğe çıkarırlar. Allahın bir çölüne dalırlar. Orada-bırada baxırlar bir cemliğ, ücsüz bucağısız. Cemliğı geçerler, sözün pek yerindeyken baxırlar iki qısağ. Qısağ ne qısağ. Allah desin bes. Sağa baxırlar, sola baxırlar, kimseni görmezler, diyerler: mını allah gönderdi bizizmçin. Geliller qısağların boynını oxşarlar, üzergiyeye ayaq qoyarlar, beline mineller yola düşeller. Bı qısarlar diyesen qanat alıp uçırı, öglerine bir dargah geli, dargah ne dargah bir üçü var bir üçü yox, göziw işledixçe su. Qısağ üstinde daryahı geçerler. Birez gideller, baxırlar bir qeleğe gireller. Gellede qocman bir saray göreller. Sarayın qapısında bir nobatçı durup elinde tifengi.

Aralarında diyeler:

Odı axşamdı gece olacağ. Bı gürbetlixte harda qalğ? Eng iyyisi gideyin bırdan mısafır olağ. Bu saray ağa mağa büyük adam ewine benziri. Saray qapısına olaşınca, nobetçi sekküden tüngili, qaça qaça geli, diyer: çamırbaşlar nedipsiz? Bı qısağlar filan paşanın ytavlasınnan çalınıp, ne vaxıttan beridi axtarır özlerini. Yanıwızda görseler gettiğiwiiz gündi. Başıwıza oyun açmawın, nedesiz eliwin, altınnan çıxın, yaxewizden elewin, yexewiz ellerde qalması. Bı sözü eşidince, bılara bir qorxı girer canlarına. Döneller qısağlar taptıxları yere dönderiller, yolda arxadaşların birinin ayağı taqışı düşer diyer: Sen eyyi oğlansan eliwden eyilliğ geli, merd adam her yerde mertti, gel meni yerimde qoyma. Meni yerimde qoysaw seniwçinde eyyi dögi. Bırada qassağ olmaz, birezden güneş batar, qarannux basar, bı çölde qurt çaqal yeer bizi. Adam bı söze qanar, ayağı qırax yoldaşını mindiri beline, düşeller yola, olaşarlar saray öğüne, ayağı qırax nobatçıya diyer:

Dayı söziwi tuttux, qısağları dönderdiğ yerlerine, görisen halımızı, başımıza geleni, yer yurdımız yoxtu, bir yer tanımırığ. Ele Allah yolına, ölenleriw xeyrine, bize bir yer ver, bi geceni bırda qalağ. Nöbetçi başlar gülmeğe diyer:

Siz aqlıwızı soğan ekmekten yiipsiz. İkinci waxtı siz attan geldiwiwiz sizi teşerledi, yola saldı. İndi eşşekten ayağı qırılanı çiyinde qaldıranı eşşege benzedi, gelipsiz hepsi aqlıwızdan istisiz size yer werim? exişerler çekin arabawızı bırdan nanca dağıtmamaışam sizi, diyer qawar özlerini (Kerkük, 2019: 42).

Dünya ve güzel kız

Bir warıymış bir yoxıymış yalan gerçekten çoxıym, bir oğlan warıymış her gün ailesi ona ewlen dermiş, bir gün ewe geli babasına diyer baba men bir qız tapmışam çox gözeldi, çox akıldi, men bı qızı istirem. Babası diyer tamam o zaman gidelim bakalım bu qız kimdi, nedi, baxax özine. Giderler baxmağa qıza, qız çox çox güzel bir qızdı babası görer özünü diyer bı qızı men istirem, seniw birşeyiw yoxtı men bı qızı allam, param war ewim war eyyi beslerem özini, oğlan babasına bir şey demez gider şikayert eder, hakime der babam böyle bir şey istiri etsin bana, hakim der tamam o zaman qızı getirin men görüm baxım qız ne der, hakimin karşısına geli qız hakim baxar bı qız çox gözeldi diyer durun hiç birinize layık degi bı qız. Bı qız ancak mene layıktı, men hakimem, param, malım herşeyim wardı beslerem özini, oğlan deli olan kabul etmezler, giderler hepsi birlikte padişah yanına padişaha diyerler bax işte bele bir durum war hangimiz daha iyyiyix ona warsın. Padişah diyer durun önce bı qızı çağırın görüyim baxax kime karar verrix, qız geli padişah delli olı diyer bı qızı men allam Oğlan diyer siz ne edişiz bı qız meni sewiri mende özini bı hal nereye geldi bele, o zaman qıza sorun baxın kimi istiri onunla evlensin, qız diyer men bir şey diye bilmirem bes bir şartım war, diyerler nedi, diyer men qaçım sizde arkamca koşun, o zaman diyerler tamam bundan basit qız qaçar bunlarda arkasıyca en sonda hepsi bir quyuya düşerler, qız geli baxar hepsi quyuya düşüptü güler diyer baxın men işte bir dünyaydım o kadar yorulduunuz koştunuz sonunda hepinizin yerin altına girdiniz, mende gettim mene bir şey wermediler (KK-16).

Qurttan Qoyun Matalı

Bir warıydı bir yoxıydı darın dünyasında bir geçiyden bir qurt warıydı, kisi çıxtılar çöle. Çölü gezdiler gezdiler, baxtılar bir qurt. Qurtlar durdular. Qurt dedi.

Qoyun qaedaş yerem seni. Qoyun dedi:

Vallah qardaş durmuşam ge ye meni. Fakat senden rica ederem indi yeme meni, gediğim oynuyum bikez ögüwde, annan meni ye. Qurt dedi:

Di yalla, oyana tüngüldü düştü, bu yana tüngüldü düştü, o yana qaştı, qurtta hebele atrafında dolanırı, 'ele etti, bele etti qoyun qaştı. Qurt bekledi, bekledi. Qoyun qaştı gitti. Qurt qoyunu axtardı, axtardı, axtardı qoyunu tapmadı. Geldi dedi:

Geçi qardaş yerem seni. Geçi dedi:

Nece yesen meni, bir meni yesew ne olusan dedi:

Menim ki yavrum var gëdim onlara emceklerim verim gelim. Balalarımı da özümden getirrem, Üçümüzü birden ye, meni yip balam qalmasın, balamı yip men qalmıyım. Quet dedi:

Eyyidi, geçi gitti dağa girdi, balalarını emzirdi. Ki balanı apardı gitti. Qurt bekledi bekled... Geçi gelmedi, qaxtı düştü bu dağ benim o dağ seniw, o tepe benim, o tepe seniw axtardı axtardı geçini tapmadı. Dedi:

Kişide gitti elimnen. Geldi bir mağaraya girdi baxtı bir at bağlanıptı, dedi:

At qardaş yerem seni. At dedi.

Yebilmesen meni. Sen bir çenge qurt, benim kimin yekke bir atı nece yesen? Qurt dedi :

Yerem. At da dedi:

Eleyse benim nalıma baratım yazıldı. Qurt sordu. Naluw hardadı? At dedi.

Ayağımın altındadı, Qurt dedi qaldır baxım, at ayağını qaldırdı, qurt eğildi baxmağa. At allına bir tepme vurmağıydan qurtun beynini yere töktü qurt düştü hatta can verdi. Qurt geberdi, qoyun xılas oldu, geçi xılas oldu, atta xılas oldu. Mende gëttim üç alma werdiler biri mene biri sene berinide matal diyene (Saatçi, 2008: 113).

Xeyret Qazanı

Bir varıymış bir yoxıymış günün birinde bir fotoğrafçı varıymış yalan demexte çox ustaymış bir gün çayxanada oturmuşken bir yalan diyer:

Dünen babamın bağında gezirdim göüme bir qabağ ilişti. Rehmetli, bostancı başıydı, eyyi sebze, mewe yetiştirirdi. Geleğ gördüğüm qabağa. Qabağ ne qabağ, ne üçü war ne bucağı. Aradım taradım pıçax yoxtu orda birda qarşıma beş dewe çobanı çıxtı, mennen sordı: Ne axtarısan birda? Men de dedim:

Qelemtaraş, diyincem qoymadı sözüümü bitirim, gülmexten arxası üste yere düştü, döndü mene dedi

Allal akıl wersin sene, ne qelemtaraşı axtarısan. Men bir heftedi bir sürü dewemiz itipti axtarram tapmıram. Fotoğratçının yanında oturan adam bu yalana qızar, ama qızmağını bilintirmez diyer, Yoldaş sen bilisen benim babam çox xerandaşıydı. Bütün memleket onun ekmeğini yerdi. Rehmete qıssın bir qazan yaptırmıştı, mil teppe, talim teppe, sarı teppe üzerine qondurmuştu qazanı, fotoğrafçı mının ağzına çalar:

Babawın ewi çırpılsın, bu xeyret qazanıyçın, seniw bu yalanıwçın, diyer: Yalanı uydıran yoldaşı, hiç özini bozmadan, görbrgör oğlu, benim babamın bu xeyret qazanı olmasa seniw o tünbetün, onnan ağarı getmiş babakawın o qabağı naxsı edepxana quyusunda pişirdi, diyer (Kerkük, 2019: 29) .

Ki Keçel Matalı

Qemçiye quvvet, Muhemmed'e salavat, bir varıymış bir yoxıymış, darın dünyasında ki keçel varydı. Bu ki keçel her ne san'ete qoyulurdu başa aparmadılar. He bele xoru xoru gezdiler. Bir gün biri geldi dedi "Nene bu xoruzu benimçin kes, qeynet, qawurginan, aparım patşahçın. Bekem mene bir hediye veri, "E" dedi nene:

qaxtı ütledi, bişirdi, qavurdu. Bir qonşudan bir bala sinni getirdi bir peştamaldan barabar, üstüne çekti wêrdi keçelin başına. Kêçel y'etişti qesre, qesrin yanına "babam yol w'erin gêdirem patşah yanına işim war". " Le" dedi pis keçel siktir ol o terefe, seni patşahı neynesin. Dedi: Gêdin özüne selewin bir keçel oğlan gelipti seniwcın hediye getripti baxın ne diyer. Qawdı meni giderem, qawmadı gellem girrem içeriye. Dediler eyyidi. Gêtiler dediler "patşahış bir keçel gelip inad olup, munca êdirix gêtir, diyiri ille girrem patşahı görrem". Dedi keçeller kêf olu, gedin salın i.eriye gessin, geldi girdi içeriye. Baxtı sağvezir, solvezir, patşah oturuptu, apardı xoruzu qabda, qabıydan peştamalıydan qoydu mêzin üstüne. Dedi:

Kêçel bu nedi? Dedi vallah patşahım Allah 'ümürler versin, gögde gümanım yêrde gümanım yêr de gümanım bu xoruza varıydı. Muni qavurdım seniwçi hediye getirdim, "Ey" dedi "keçel bını, üç biziğ bir de sen, dörde teqsim êle yeğın'. Dedi eyyidi,

Xoruzun başını qaldırdı verdi patşahın eline, sağ qanatın qaldırdı verdi sol wezirin eline. Gêwdeni de çekti özü yêmeğe. "Ey", dedi, kêçel bu nêce hediye bizimçi getiripsen? Kelleni verdi patşahıydım mene, sağ qanatı ona werdüw, sol qanatı ona werdiw, gêwdenide bitaw etiyden özüw yêdiw, dedi "Patşahım allah 'ümürler wêrsin, qılinciw keskin ossun. Sen başsan baş yê; o da sağ wezirdi, sağ qanatı yêsim, bu da sol wezirdi sol qanatı yesin. Men de yetimçeyem gêwdeni yerem. Hamsı başladılar gülmeğe, yüz altın muna verdiler yolladılar. Qaç qaç geldi nenesinin yanına Kêften dedi nene xarab êttim, bir xoruz apardım yüz altuna verdim patşaha.

O keçel êşitti, girgi düştü canına. Geldi ewe congaları wariydı. Dedi nenesine qax nene bu congaları kesin, derisini soyun, muni eyyi qeynet, eyyi bişir, bele güzel kızart, qavur qoy bir sinniye. Bir pêştamal çek üstüne aparım patşahçı hediye. O bir xoruz apardı yüz altın aldı, men bir gonga aparsam indî ki yüz altın allam, dedi, " Eyyidi nene". Qaxtı nene de 'ecele 'ecele kestiler, qeynettiler, qavrdular. Qoydu bir sinniye, bir pêtamal çekti verdi keçelin başına. Keçel geldi yetiştî patşahın qesri yanına. Duran haraslar qoymuru özünü. Dedi "Keçeller kêf olu, navar salın özünü girsın içeriye. Geldi girdi içeriye. Baxtı sağwezir, solwezir, patşah oturuplar. " Ha keçel nişi geldi? Dedi vallah patşahım, gögde imanım yêrde gümanım bu congaya varıydı. Bir şey tapmadım sene layıq ye'ni getirim. Muni kestim, qawırdım, sene hediye, "Ey" dedi keçel muni teqsim êle biz üç sen de dört". Bir büyük köme êtti qoydu patşahın öğüne, onan bir küçük köme êtti qoydu sağwezirin öğüne, onanda bir küçük köme êtti qoydu solwezirin öğüne. Dediler be sen? Dedi " Men istemirem". Çağırdı qawwas ge muna yüz şaq çek. Yüz şaq çaldılar özüne attılar yazıya. Yığlıya yığlıya sinniyden pêtamalı aldı qoltuğuna geldi. Nene dedi, "Newdi" dedi, oy nene ölünce küteg yêdim bu sebebe. Dedi dur oğlum indî giderem arwadının canına. Qeri, 'abanı örttü başına, gêtî xanımının yanına, "Allah qebletmesin, peğember qabletmesin; o keçel bir xoruz apardı yüz altın verdi. Menim oğlum bir conga apardı yüz şaq yêdi. Muni Allah nece qableder?". Muna patşahın arwadı çox hiddetlendi. Dedi qoy, günorta ğadaya geli ewe, men heqqinen gellem. Günorta oldu patşah ewe geld. Dedi Allah muni qebleder, peğember muni qebleder, sen patşahsan 'edelet iş êtmisen. Allah seni taxtudan, tacıwdan atar. Bir keçel gessin.. nişin xanım dedi, bir keçel gessin bir xoruz getirsin yüz altın weresen, bir keçel gelsin bir conga getirsin yüz şaq ta çalasan. Dedi, "xanım hiddet etme üstümüze". Yollarıx ki keçel gelsin, seni w öğüwde bıları sınaram, bağ sende benim yüz altın verdiğime vermesen, yüz şaq çaldığımda yüz şaq çalmasan. Dedi eyyidi, yolladılar ki keçelde geldi. Evvelden patşah çağırdı xoruz keçelini, girdi içeriye beş yımırta qoydu öğüne patşah dedi:

Keçel bu nedi, "Ha" dedi, menem, sensen, arwadımdı, muni üçümüze teqsim êle. Birbirimizden ziyad essük olmasın. Dedi, eyyidi. Birdene qoydu patşahın öğüne, birdene qoydu öz öğüne, üç tenede qoydu xanımının öğüne. Dedi üle kerete sen bunu nece teqsim êtti? Dedi: Patşahım demisen teqsim êle? Seni w ki yımırtaw war, üç. Menim ki yımırtam war bu da bir üç, xanımda yoxtu, bıda bir üç. Çıxarttı yüz altın verdi xoruz keçeline dedi, "Sen gêt". Çağırdılar conga keçelini beş yımırta qoydular öğüne. Dedi, "muni haq habib Allah üçümüze böl". Dedi, "Eyyidi". Yımırtanın üçünü qoydu patşahın öğüne, kissini de qoydu xanımının öğüne, özü qaldı açuxta. Dediler "Be sen". Dedi " Men istemirem". Xanım dedi qaxın muna yüz şaq çalın, daha nişi diyisen haqqıwda war işte. Hawadan da üç alma düştü biri matala, biri de mata diyene, biride oturan cem'ete, mende gêtım mene bir şey wermediler (KK- 57).

Title ve Bitle

Title bitle açın qapını men nenewizem gelmişem qoynumda od getirdim, mememde süt getirdim, uşağlar bele baxallar diyeller, ne renk giripsen diyer sarı girmişem, diyerller wi y git git bizim nenemiz sarı girmiyip bizim nenemiz qırmızı gırıptı, qurt gider bir qırmızı aspap girer geşi birde qapını çalar, açın qapını açın qapını men nenewizem gelmişem qoynumda od, mememde de süt getirmişem, uşaxlar aynı şekilde sorarlar ne renk giripsen diyer qırmızı diyeller wi y bizim nenemiz mevi gırıptı açmarx sen bizim nenemiz degisen, qurt çok qızır ve qapını qırar girer içeriye titleyden bitlenide yer, neneleri geli baxar uşaxları yoxtu oturu yığlar sonra gider qurtun canına baxar qurt yatıptı qaxar qurtun qarnını yırtar uşaxların çıxartı (KK- 14).

Bir wariydı yoxıydı, yalan gerçekten çoxıydı, bir memlekette bir kerwancı wariydı. Bu adam çox talıhsız idi. Nança arwat alardı özü kerwançılığa gittixten sonra arwadı yalğuz kalardı, korkusunda üregi çatlardı ölürdü. Bu kerwançı bir nece arwat aldı, he bele öldüler, bir gün oturup düşünür, özü özüne diyer ha zamana qeder benim halım bele olacağ, bir gün bir arxadaşı ona dedi ki men seni bir yere aparım orada kızlar yıxışılar, sen hüsküt bax özlerine, naxsını beğendiysew ge sele mene, men onu seniwçin alım. Adamda getti baxtı bir taxım lızlar oturuplar, ekin ekiller, sakız çiyiniller, nakış tikiller, 'aba şiraze diller, seleşiller gülüller, oynullar, her biri bir iş edirdi. Bu kızların içinde bir kız wariydı çox güzel idi, adıda fatmaxanıydı, çox 'eqqıl idi, hem işlirdi hemde kızların hakatlarını dinlirdi, fatmaxan çox ziregiydi. Kerwançı bu kıza baxırı öz özüne diyiri bu kız bele görükürü cox 'eqqıl idi. Eğer mene bu kıızı werseler çox şad ollam. Kerwançı arkadaşına dedi:

Fatmaxan adında bir kız war men o kıızı istirem, arkadaşından gettiler kıızı nişanladılar. Kerwançı elli lira yol verdi, Fatmaxanı aldı, Fatmaxanı gelin apardılar kerwançının ewine, bir çöllüxteydi, orda hiç kimse yaşamırdı. Hiçbir ew yox idi yaynıda. Fatmaxan o gece gelin oldu, Fatmaxan kişsinen bir necedene koyun, kuzu, kuş, inek, tavuk istedi. Kişside Fatmaxanın istediği hayvanları getirdi. Bir nece gün sonra kişsi koydu getti işine, Fatmaxan ewde yalğuz kaldı, ewin kapısını kilitledi, sonra bildi ki canlıdı. Başaldı ewin içinde dolşmağa, baxtı büyük ewde bir qazan bal mumu war. Düşündü, düşündü bu bal mumunu bir ihtiyar arwat etti. Ona aspap gırttı, eline bir teşbih verdi, bir namazlığta altına saldı, dörün dibinde oturttu özünü. Bal mumundan yaptığı ihtiyar arwada dedi:

Sen benim nenemsen, men hiçbir iş yapmam sene danışmasam, bikere Fatmaxan getti hücreleri bir bir dolaştı, baxtı ewdeki hücrelerin birinde bir arwat ölüp düşüptü, geldi bal mumundan yaptığı ihtiyar arwada dedi nene, o hücrede bir arwat leşi war men munu ne edim? Özü ihtiyar arwt yerine, özü özüne bele dedi, kızım korukma nişi sen hiç ölü görmiyipsen? O da bizim kimin bir beşerdi ölüptü. Get ölünü yexe, gel burdan bir parça bayaz kumaş apar, onu kefinle, ondan sonra hawişe göm özünü. Fatmaxanda bu işleri etti, ölünü yexedi, kefenledi, ondan sonra hawişte gömdü özünü. Biraz sonra getti o bir hücreleri dolaşmağa. Sonra getti ewin köşkünü yığıştırsın, baxtı bir şey kuzu kimin gelip gediri, geldi dedi nene, köşkte kuzu kimin bir şey gelip gediri, meni görürü kaçırı. Dedi kızım sen onlardan koruxmadın bunlardan korkusan, her neyse onu tut endir aşağıya. Fatmaxan getti köşke, baxtı bu kuzu kimin gelip giden güzel bir uşaxtı, tuttu uşağı aldı kucağına, yaxadı, pekledi, aspap gırttı özüne, tuttu bunu beslemeğe.

Bir gün Fatmaxan ewin bir hücreesine girdi, baxt cinler heley kurup oynullar. Geriye döndü dedi nene, cinler hücrede heley kurup oynullar, men ne edim? Dedi get üç deva bismillah sele, indi cinler kaçallar. Getti cinlerin yanında durdu, üç deva bismillah dedi, cinler kaçtı. Dokuz ay sonra Fatmaxanın bir oğlu oldu. Uşax öldü, bir gün Fatmaxan çıkar dam başına baxar yoldan bir yolcu geciri, bir kııda war özüyden, yolcuya diyer, 'emmi 'emmi bu kıızı mene wer men sene yüz lira werrem. Men yalxuzam kimsem yoxtu. Fatmaxan yolcu için yüz lira atar, yolcu diyer gel kıızı apar, diyer 'emmi dur bir ip uzadım kıızı yuxarıya çekim. İpi uzadı, yolcuda ipi kızın beline bağlar, Fatmaxan kıızı dama çekti. Bir nece gün sonra kişsi kerwancı geldi, eşitti ewinden ses geliri, özü özüne dedi, benim arwadım ölüptü. Kapını açtı içeriye girdi, içeriye girince arwat hoşgeldiw adam dedi. Kerwancı arwadına dedi, ne war ne yox? Arwat dedi nenem bize gelipti, get ona hoş geldi w sele. Kerwancı getti kayınenesinin yanına, dedi hoş geldi w kayı nenesi cewap wermedi. Eğildi elini öptü gene cewap wermedi, dedi arwat nenew cewap wermiri, amma nenewin eli çox yumşaktı. Arwat döndü kişsine, dedi gel men seni nenemin yanına aparım beke nenem seleşi. Arwat kişsinin elinden tuttu geldi nenesinin yanına. Başladı nenesinin aspabını soymağa, adam baxtı bu arwat bal mumundan yapılıptı. Dedi kıız gel mene sele bu nedi. Dedi: adam men hücrede bal mumu taptım, bu bal mumundan bir arwat ettim. Dedim koy bu arwat benim ewimin büyüğü olsun. Men daha her bir işe başlamadan gelirdim muna danışardım. Koyun sağsaydım, tavuk altına yumurta koysaydım, yoğurt etseydim, herşeyi muna danışardım, özümde bunun yerine cewap verirdim. İşimi yapardım. İşte bu meni bu hale yetirdi, eğer men bele etmeseydim, o bir arwatları w kimin mende korkumdan üregim çatlardı ölürdüm. Kişsi çox sewindi, dedi arwat, her kimin 'eqli oldıysa korkusuz yaşar, 'eqli olmıyanında 'ümrü hiçti (KK-48).

2.10. Destan

2.10.1. Altunköprü Katliamı'nın Destanı

Her millette olduğu gibi bugün Irak Türkmenlerinin de yaşamış oldukları destanları vardır. Bu destanlardan biri de yaptığımız ilçeye ait bir destandır ve bu destanı " Altunköprü Katliamı" adı altında alınmıştır. Altunköprü halkı 28 Mart 1991 tarihinde çok büyük bir acılı olaya şahit olmuştur. Irak ordusunun Altunköprü'de topluca imha ettiği ve tarihe Altunköprü Katliamı olarak geçen bu soykırım da 100'e yakın Türkmen şehit edilmiştir. Bu olay Altunköprü tarihinde yaşanan meş'um bir soykırım olarak tascil edilmiş Türkmenlerin yaşadığı maten günlerinden biri sayılır. Kerkük ile Erbil arasında kalan Altunköprü ilçesi, Birinci Körfez krizinde yaşanan olaylar üzerine meydana gelen otorite boşluğu yüzünden, gerçekten büyük bir faciaya sahne olmuştu (Saatçi, 2004: 38-44). Destanlar, ulusların yazı- öncesi çağlarında oluşmuş, gelişmiş yapıtlardır. O çağlarda, hem yaratılış ve dönüşmelere ve çeşitli olağanüstü varlıklara, hem de toplumun geçmişine değgin bilgileri destanlar verilerdi (Boratav, 2013: 41).

Bütün Türkmenleri yasa boğan bu faciadan önce, yörede yaşanan olaylar şöyle gelişmiştir:

Körfez krizinden sonra Irak'ın kuzeyinde ve Güneyinde ayaklanmalar başlamıştır, 18 Mart'ta Kerkük'te hakim olan peşmerge güçleri yağmalamaya başlamışlardır. Başta nüfus ve tabu daireleri olmak üzere bütün resmi kuruluşları yağmalayıp sonra ateşe vermişlerdir. 26 Mart'ta Bağdat'tan Kerkük'e yönelen cumhuriyet muhafız birlikleri, peşmergeleri geri püskürmüştür. 27 Mart 1991'de Kerkük'ü kontrol altına aldıktan sonra Erbil'e doğru yönelen ordu Altunköprü ilçesini top ateşine tutmuş, saldırı sırasında çok sayıda Türkmen sivil, kadın, erkek ve çocuk yaralanmış (Köprülü, 2005: 14).

Kaynak kişi Güzide, ve Settari Habib ağzından Altunköprü ilçesinde yaşanmış faciayı şöyle anlatırlar:

Ramazan ayının ortalarında Kerkük'te bir kargaşa olduğu haberi gelmişti, Altunköprü ilçesinde Kerkük'e yakın olduğu için buradaki insanlar korkmaya başlamışlardı, 27 Mart akşamı Saddam Hüseyin Bağdat'tan gelen askerleri önce Kerkük'teki kargaşayı söndürmek için gelmişlerdir, daha sonra burdan geçerlerken Altunköprü'yü top ateşine verdiler, bu saldırıda çok sayıda Türkmen, erkek, kadın, çocuk ve genç demeden ateşe verdiler, bir kısım insanlar korkudan Erbile kaçtılar. 28 Mart sabahı tekrardan saldırı başlamıştı hedef yine Türkmenlerdi, bu devasında yaşlı, genç demeden tam 102 kişiyi suçsuz günahsız yere götürdüler. Mübarek ramazan ayın da oruçlarını bile açmadan götürdükleri bu insanların anneleri babaları ayaklanmışlardı, anneleri gözleri yaşla dolu oruçlarını açtılar. Bayramdan 15 gün sonra Altunköprü yakınında Dibis ilçesine yakın bir kayabaşı kenarında tesadüfen bir çoban tarafından bulunmuştu, bunların kurşuna dizerek hepsini bir çukura atmışlar bedebleri kokmuş halde idi, yakınları onları elbiselerinden, kimliklerinden veya ayakabılarından tanııyormuşlar. Bir yer tesbit edildi ve onları toplu bir şekilde gömdüler ve bu yere şehitler mezarlığı olarak adını koydular. Şu ana kadar her 28 Mart günü bizler bu şehitlerimiz için anma töreni yapıyoruz halen

o gnmş gibi hiç aklımızdan çıkmamaktadır, Türkmenler sürekli baskı altındadırlar hiç bir zaman yüzümüz gülmüyor hep Şehitler vererek bu yerlerde yaşıyoruz.

Saddam yönetimi tarihte görülmemiş bir vahşete daha imza atmıştı ve Türkmen soykırımına bir yenisini daha eklenmişti. Altunköprü katliamı, Türkmen halkını büyük acılara boğmuştur. Hiç birşeyden haberi olmadan yaşıyan masum insanların Şehit edilmesi, Irak'ta Türkmenlere karşı uygulanan mezalimin boyutunu gösteren korkunç bir örnektir. Türkmen gencinin kurşuna dizildiğı bu faciada, ne olduğunu anlamayan Türkmen çocukları da babalarıyla birlikte can vermişlerdir. Babayla oğlun bir arada kurşuna dizilmeleri tarihte de bir benzeri görülmemiş vahşet sahnelerini dile getirir (Köprülü, 1999: 3-4).

Kaynak kişilerden yürekleri dağlayan bir annenin ağızından Şehit olan oğlu için Şöyle bir hoyrat söylemektedir:

*Sen gideni il oldu
Qurru bağlar gl oldu
ldm bu ay illeri saymaxtan
Ağ igerim kl oldu.
Yarama düğün wurde
Her birini bir gün wurde
Yaram bele tezedi
Senense bugün wurde (KK- 91)*

Bu kanlı saldırıların açtığı yaraları, çeşitli dönemlerde Őairlerimiz, yazarlarımız yürekleri kan ağılayarak dile getirerek hafızalarda diri tutmaya çalıştılar. Bu sanatçılardan biri de mer Sabır Türkmenoğlu'dur, Altunköprü'de doğmuş olan bu Őairimiz "Altunköprü Destanı" adlı kitabında Şöyle dile getirmektedir:

Altunköprü, bizde Şeref, Őan vardı
Sert bilekli, tunç yürekli can vardı
Tarihlerde silinmeyen Őan vardı
Tüm Şehitler alanların nişanı
Pek nefesin her bir derdin lukması.
Şehitlerin oruç oruç gittiler
Baka baka hep aradan ittiler,
Mahkemesiz suçsuz yere bittiler,
Figanları yedi kata ulaştı
İsimleri dilden dile dolaştı.
Civan civan öldürdüler Suud'u,

Elde kaldı sazı, kemanı, udu
Annesini yaktı ateşsiz odu
Şehitlerin seda verdi cihanda
Bacıları kaldı kanlı şivanda.
Altunköprü mart ayının sonunda
Şehitlik hoş arafat'ın gününde
Mekânınız belli cennet serinde,
Tanrı size reva kıldı cenneti,
Çün çektiniz, hayatta çok mihneti...

Bu olay Türkmen toplumu ve tarihi için büyük anlamlar taşımaktadır. Milletlerin tarihinin var oluşu, mücadelesi vermiş oldukları şehitleriyle ölçülür, Türkmen halkımızın böyle bir soykırımlara 1923 yılından bugüne kadar karşı karşıya gelmiştir. Ama ne pahasından olursa olsun, dillerinden, sazlarından, tellerinden, geçmediler. Kanlı ellerin din düşmanlarının, hainlerin yollarını seçmediler. Hurma ağacı gibi dim dik durarak başları yüksek yaşadılar. Altunköprü şehitlerimiz ölümsüzlük tablosun da, zamanın zakiresinde hürmetle anılacaktır. Türkmen tarihinde mücadele sembolü, özgürlük sesi ve halkın simgesi olmuşlardır. Böyle bir soykırım ve toplu mezarlık ancak bir milletin şanına yakışan bir olaydır (Köprülü, 2016: 20-21).

Yürekte dağıw köprü
Werendi bağıw köprü
Yüz şehidin bir günde
Uttu toprağıw köprü (KK- 42).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. HALK BİLGİSİ

3.1. Hayatın Geçiş Dönemleri

İnsanlar yaşamı boyunca çeşitli dönemler geçirirler. Bunlar içerisinde en önemlileri doğum, evlenme ve ölüm dönemleridir. Bu dönemler insan hayatının geçiş dönemleridir. Geçiş dönemleri, bireyin en hassas olduğuna inanılan dönemleridir. İşte bu nedenle, bireyin bu hassas döneminde, onu çeşitli tehlikelerden korumak ve bu kutsamak yeni döneme hazırlanmak için bir takım adet, tören, dinsel ve büyüsel işlemler uygulanır. Bireyin içinde yaşadığı toplumun halk kültürünün öğelerini oluşturan bu işlemler veya davranışlar geçmişten günümüze kadar önemini korumuştur (Başçetinçelik, 2009: 36).

Hayata karşı dayanılmaz bir ilgi duyan insan doğan, büyüyen, olgunlaşan ve en sonunda da ölen canlı bir varlıktır. Onun dünyaya gelişi, başlangıcı, büyümesi ve olgunlaşması dünyalı oluşu, ölümü de bu dünyayı terk eden ruhun öteki dünya da varlığını sonsuza dek sürdürmeye başlaması anlamına gelmektedir. İnsan hayatının bu üç evreni etrafın da birçok inanış ve uygulama kümelenmiştir. Söz konusu inanış ve uygulamalar, yaşam krizlerini ya da geçiş dönemlerini bağlı bulundukları kültürün beklentilerine ve kalıplarına uygun bir biçimde yönetilmiştir (Örnek, 2000: 130).

Halk kültürünü oluşturan bu öğeler bireyin gruplarla ve topluluklarla ilişkileri sırasında uyumu ve düzeni sağlar. Bireyin toplum içindeki davranışlarında bu normlara uymayı kendine göre zorunlu bulur.

İnsanlığın bütün zamanlarında en yüksek değer olarak görülen hayatın aşamaları inanış ve uygulamalarla örülmüş, bu inanış ve uygulamalar da kuşaktan kuşağa aktarılan geleneksel törenlerin (ayinlerin, ritüellerin) meydana gelmesini sağlamıştır. Geçiş dönemleri etrafında oluşan inanış ve uygulamaların kaynağında da hayata olan dayanılmaz ilgi yalmaktadır. Geleneksel dünya görüşüne göre nefes almayı, yemek yemeyi, görmeyi, hareket etmeyi, büyümeyi ve üretmeyi içeren hayat, korunmalı ve yenilenmelidir (Aça, 2017: 318). Geçiş dönemlerinde kümelenen adetler, törenler ve törenlerle bunların içerisinde yer alan işlemler ve uygulamalar bir ülkenin ya da belirli bir yörenin geleneksel kültürünü ana bölümlerinden birini oluşturur (Örnek, 2000: 131).

Geçiş dönemi etrafında gelişen inanış ve uygulamalar, toplumların geleneksel dünya görüşlerini benimsemiştir. Bu bölümde yer alan geçiş dönemi ile ilgili inanış ve uygulamalar da "Doğum, "Evlilik ve " ölüm olmak üzere geçiş dönemini üç bölüm altında topladık. İçinde

bulunan inanış ve uygulamalar insan ve toplumun kendisi, hayatı ve dünyayı anlamlandırmasını sağlayan günlük hayata, doğaya ve doğa olaylarına üstün varlıklara bağlı halk inanışlarıyla bilgilendirmektir.

3.1.1. Doğum

Doğum, insan yaşamının önemli bir varlığıdır. Toplum içinde her zaman mutluluğunu artırır. Dünyaya gelen bir çocuk sadece annesi ve babası değil bütün çevresini, akrabalarını sevindirir. Evlilik yaşamına giren her anne babanın çocuğunun olmasını ister, aileyi korumayı amaçladıkları gibi çocuklarının da olmasını isterler. Hayatın ilk aşamasını belirten doğum ailelerin güçlü ve dayanıklı olmasını hissettirmektir. Anne olan kadın her zaman çevresinden ailesinden sevgi, saygı ve hoşgörü bulmuştur. Doğum da bir geçiş döneminin parçası olarak adet ve uygulamalarında mevcuttur kadının gebe kalmasından, doğumuna kadar hatta gebe kalmadan önce başvuru alan uygulamalar ve inançlar vardır. Her toplulukta olduğu gibi, bütün dünyada görülen her insanoğlu evlat sahibi olmak ister ve her ülkede, yörede farklı uygulamalar, inanışlar olduğu gibi bugün bizim derlediğimiz yörede de farklı inanış ve uygulamalarla tanıştık.

3.1.1.1. Doğum Öncesi İnanış ve Uygulamalar

3.1.1.1.2. Hamile Kalma ve Kısırlığı giderme İçin Başvurulan Yollar

Gelin oğlan evine geldiği ilk gün kucağına bir çocuk verilir, özelliklede erkek çocuğu, gelin yatağına hazırlanırken yatakta bir erkek çocuk yuvarlatırlar. Yapılan bu işlem gelinin çocuk doğurmasına aile içinde önemini belirten davranışlardır. Kadı saygınlık kazanabilmesi için mutlaka doğurması, anne olması şarttır. Çocuğu olmayan kadın kısır olarak kabul edilir ve her kesten kınanır, incinir. Kadın gebe kalmadığı zaman her zaman kusurun kendisinde olması düşünülür ve her zaman toplum içinde kınanır (Başçetinçelik, 2009: 41-42). Bu nedenle kadın gebe kalmak, çocuk doğura bilmek için birtakım yollara başvurur. Bu çareler ve yollar ana çizgileri bakımından aynı olmakla beraber, kimi yöresel ayrımlarını içerirler. Bunlar genellikle dinsel- büyüsel nitelikte olanlar, halk hekimliği kapsamına girenler, tıbbi alana giren yollardır (Örnek, 2000: 132).

Irak Türkmenlerinde, çocuğu olmayan anne ve babaya "ocağları kör" "ocağı kör". Kaynana geline "qoxısız gül" (kokusuz gül) , meyvesiz ağaç (ağaç vermeyen meyve) denilmektedir. Bu nedenle her Yerde olduğu gibi Altunköprü yöresinde de kadınların başvurdukları bazı dinsel yöntemler vardır.

Çocuğu olmayan kadın Sultan Özbekti Türbesini, Perşembe akşamı ziyarete gider (KK-50). Çocuğu olmayan kadın Kerkük'te şeyh Muhyettin mezarı üzerinde kumaştan yapılmış bir beşik yaparlar içine ağaçtan yapılmış bir oyuncak bebek bırakılır, eğer beşik sallandıysa kadının çocuğu olacağına inanılır (Kardaşlık, 1962: 38). Yeni doğan bir bebeğin göbeyi alınır

ve göbek bir leyen suya bırakılır çocuğu olmayan kadın o suyla yıkanır ve hamile kalır (KK-22). Hamile olmak isteyen kadının beli yapılır, önce topraktan yapılmış küçük küp getirilir daha sonra bir beyaz baz çapan peştamala tuz konulur ağzı kapanır, peştamalı hamile olmayan kadının beline konulur üzeri çok az çakmakla yakılır, küp üstüne doğru konulur hamile olmayan kadın gebe kalır (KK- 22).kadın hamile olmazsa bu kadın basılmış derler ve kadını mezarlığa götürüp 7 türlü türbe üstünden geçer, her geçtiğinde "aşgun başgun'nun "gitsin diye söylenir, kısa süre sonra kadının hamile kaldığına inanılır (KK-22). Diğer bir inanış ise ölü çocuğun türbesi üstünden atlanır (KK-26). Bölgede kadınlar hamile" ikki canlı" ki canlı kalmak için niyet tutar niyeti " ikki canlı olsam yeddi qapı dilenirem". Kadınların kendilerine ait niyetleri vardır, bir kadın "bir oğlum ossın yeddi qapı dilenirem" (bir oğlum olursa yedi kapı dilenirim), bu gibi niyetlerde bulunan kadınlar, niyetleri gerçekleştiyse komşuları onu tanınmasın diye yüzüne bir çarşaf örter ve yeddi kapıdan dilenir (KK- 22).

Çocuğu olmayan bir kadın mulla ve ya şeyh yanına giderek muska yazdırır. Yedi gün önce çocuk doğurmuş bir kadının ayağı altında oturur ve onun yıkanmasıyla başından dökülen suyla yıkanmaya başlar. Kırk günlük ömrünü tamamlamadan ölen bir çocuğun elbisesinin suyunda yıkanır. Zeyistan (loğusa) bir kadının sütünden alır, sütü suyla karıştırarak kendi başını yıkar. Sofradan artan yemeği yer (Benderoğlu, 1993: 29).

Yılan ağzından kurtulan bir serçe, doğurmayan kadının beline bağlanırsa bir müddet sonra hamile olacağına inanılır (Kayacı,1968: 25). Doğum öncesi ile ilgili inanış ve uygulamalar denilince, akla önce kısırlığa bağlı inanış ve uygulamalar gelmektedir. Doğum öncesiyle ilgili inanış ve uygulamaların yoğun bir şekilde görüldüğü asıl dönem gebelik dönemidir.

3.1.1.1.3. Hamilelikte Korunma

Hamilelik ve doğumu ikisini ayırmak gerekir. Hamileliğin ilki olan korunma tedbiri, ikincisi hamileliği fark eder etmez onu düşürmektir (Boratrov, 2003: 188). Her toplumda kadın gebe kalmak ister, anne olmaya muhtaç duyar. Fakat günümüzde bazı sebeplerden dolayı, ekonomik, sosyal ve psikolojik nedenlerden dolayı kimi zaman kadın gebeliği dışlar. Kadın istemediği dışladığı gebeliği fark ettikten sonra çeşitli yollara başvurur. Eskiden hamileliği engelleyen uygulamalar olmadığından halk kendi arasında bir takım yollara başvururdu. Fakat günümüzde bu takım şeylere çok fazla önem verilmeden daha çok tıbbi yöntemle tedavi bırakılmıştır. Altunköprü yöresinde çok fazla bu konuyla ilgili kaynak kişiye rastlamadık fakat birkaç kişinin ağzından çok eskiden kalma yöntemleri bulabildik. *Eskiden kadın hamileliğini istemez iken her gün sabah aç karına kaynatılmış soğan suyu içerdi (KK- 44). Kaynatılmış sumak suyu içilirdi, bol bol merdivenden üç beş deva inilip çıkarılırdı (KK- 22). Eczaneden aldığı iğneyi vurur (KK-22).*

Ancak bu uygulamalardan sonra faydalanan ya da faydalanmasını bilmeyen kadınlar gebe kaldıklarında bu kez sağlık kuruluşlarına başvurmak yerine mahalle ebelerine kasıt çektirmekte veya duydukları yöntemleri uygulayarak gebeliklerini sonlandırmaktadırlar (Başçetinçelik, 2009: 50).

3.1.1.2. Hamilelik

Kadının hamile kalması ailesini ve çevresini sevinç ve mutlulukla karşılar. *Kadın hamilelikte, kusma baş ağrısı, mide bulantısı bu gibi durumlarda evde kendisiyle yaşayan kayınbabasından utandığından saklardı* (KK- 22). Doğum ve gebeliğin her anı ne kadar sevinç verici bir duyguysa o kadar da geleneksel kültürümüzde biraz ayıp sayılmaktadır (Örnek, 2000: 135). Anadolu'nun birçok yerinde hamilelikle ilgili birçok benzetmeler vardır bunların bir kısmı şöyledir: Ağır, ağır ayak, aylı günlü, boyu yüklü, çatlasıyca, doğurcu, gebe, gene neye dönmüş, karnı boynunda, mayalı, orta katı kiraya vermiş, üzeri yüklü, yolcusu var, arka eteği uzamış, ön eteği kısamış, gümanlı, zimet kadın (Örnek, 2000: 135).

Derlediğimiz Altunköprü yöresinde hamile kadına şöyle söylenmektedir: ikki canı, qarnı war (karnı var), şişip, dew nenesi olup (dev anası olmuş). Yörede hamile olan kadına,

ağır iş yaptırılmaz, ağır eşya taşıtılmaz, kötü haber verilmez, rahatına göre yiyip içer, canı sıkılmaz, her ay doktora götürülür, kendisine iyi bakmalı (KK-3). Çok evvelden biz hamile olduğumuzda hiç naz yapmazdık işimizi gücümüzü yapardık yedi çocuk birden beslerdik, şimdiki gelinler daha birinci çocuktan naz yapıyorlar biz gece doğum yapar sabah kalkar eşimize yemek hazırlardık şimdiki gelinler daha altı ay var doğumuna bir sürü nazlar yapıyorlar (KK-43).

İki canlılık ve hamilelik dönemindeki bazı inanışlar,

ay veya güneş tutulurken hamile kadın herhangi bir yerini kaşamamalıdır (dokunmamalıdır) kaşarsa çocuğunun aynı yerinde lekeler olur (KK- 55). Hamileliğin üçüncü ayında kadın yeriklemek (yeriklemex) durumunda olan kadın, bir yemek ve meyveyi aşırı istek duyarsa onları bulmadığında bedeninin her hangi bir yerine dokunursa, çocuğunun aynı yerinde o yemek ve meyvenin biçiminde ayazlar oluşur (KK- 22- 42). Kadının hamileliğin ilk ayından aya bakarsa oğlan, güneşe bakarsa kız doğuracağına inanılır (KK- 44).

3.1.1.3. Çocuğun Sağlıklı Kalması İçin ve Hamile Kadının Kaçınmaları

Hamilelik, kritik bir süreç olarak değerlendirilmiştir. Kadın nasıl hamile kalabilmek için çeşitli yolları ararken hamile olduktan sonrada kendine ve çocuğuna iyi bakmalıdır. Çocuğun anne karnında normal bir şekilde gelişebilmesi ve kazasız belasız bir şekilde dünyaya gelebilmesi için de kaçınma ve tabulara büyük önem verilmiştir. Gebe kadınla rahmindeki çocuğun gözle görülmeyen kötü varlıkların da tehdidine maruz kalacağına inanılmış ve bu bağlamda gebelik aşamasında, doğum sırası ve sonrası kötü varlıkların verebilecekleri zararları önlemek için çeşitli dinlik büyüklük uygulamalara başvurulmuştur. Kaçınmalara riayet etmeme ve tabuları ihlal etmenin, anne karnındaki çocuklara zarar verebileceğine, uğursuzluk getirebileceğine inanılmıştır (Aça, 2016: 321). *Kadın, hamilelik döneminde güzel olmayan çirkin şeylere bakmaması gerekirmiş çünkü baktığı çirkin şeye çocuğa yansırmiş* (KK-43-44). *Hamile kadın kediye bakmaması gerekirmiş,*

çünkü kedi nankör imiş, aynı zamanda tavşana da bakılmaz çünkü tavşanın ağzı yarık olduğu için çocuğun ağzı yarık olmasın diye hamile kadını dikkatle uyarırmışlar (KK-22).

Başkalarının çocuğuyla alay eden hamile kadının sakat bir çocuk doğuracağına inanılır. Bıçak, kaşık ve ateşle oynayan hamile kadının doğuracağı çocuğun kulağının arkası yaralı olacağına inanılır (Kayacı,1969: 34).

Kırım Türkleri arasında yaşamayan çocuğun yaşaması için yedi kapıdan parça bulunur. Bu kumaş parçalarından yorgan dikilir -, çocuk bu yorgana belenir. Çocuğa yaşaması için; Tahtar Dursun gibi isimler konulur bazı ırım sınırlar yapılır (Kalafat, 1999: 56).

3.1.1.4. Aşerme (Yerikleme)

Halk arasında Aşerme adıyla tanılan, Irak Türkmenleri arasında "Yerikleme" adını taşır. Kadın hamile kaldıktan sonra aşerme aşamasına girer. "aş yerme" şeklini alan "Yerikleme" "kadının yiyecek içecek şeylerden tiksime demektir. Beğenmemek kötülemek anlamlarındaki aş yemek halk arasında anlam değiştirerek, gebe kadının kimi yiyecekleri canı çekmesi, onları tatmaktan kendini alamaması anlamına gelmiştir. Bu dönemde kadının istediği her şey verilmeye gayret edilir. Kimi zaman bu istekler çok münasebetsiz de olsa, yerine getirilmediğinde annede veya çocukta zararlı etkinlerin meydana geleceğine inanılır (Boratov,1984: 146).

Aşeren kadın, genellikle acı, ekşi ve baharatlı şeyleri yemekten kaçınır ya da yakınları tarafından kaçınmaya zorlanır. Bu tutumun nedeni çok yaygındır ve " ye ekşiyi doğur Ayşe'yi" 'tekerlemesinde bulunmaktadır. Buna karşılık tatlı yiyecek ve içeceklerse oğlan çocuğunun önbelirtisi olarak yorumlanmaktadır. Bu durumda "ye tatlıyı" tekerlemesiyle açıklamaktadır. Öte yandan yaygın olan bir inanç da tatlı, ekşi ayırımı gözetmeksizin, aşeren kadının canının çektiğini yemesidir, çünkü yaygın olan bir inanca göre canının çektiğini yemeyen kadın zararının sonradan çocuğuna çektirir (Örnek, 2000: 134).

Kaynak kişinin ağzından, aşeren "yerikleyen" kadının canı çektiği her şeyi yemeli. Ben komşunun ağacından limon görmüştüm canım çekmişti yemek istedim ama alamadık o limonu, o anda elimi başıma sürmüştüm şimdi oğlumun başının arkasında limon sarısı var. Yerikleme baş ağrısı, mide bulantısıdır (KK- 44). Yerikleyen kadına istediği verilmeli, verilmezse çocukta leke çıkar (KK- 22). Nar aşeren kadının çocuğunun dişleri inci gibi olur, kırmızı elma yiyen kadının çocuğu yanağı kırmızı olur (KK- 22- 44). Kadının karnı beş aylık olduğunda çocuğun ilk atışta anne güzel şeyler düşünmeli, hatırlamalı (KK- 22-43).

3.1.1.5. Çocuğun Cinsiyeti Tahmini

Gebelik sırasında önemli bir nokta da doğacak çocuğun cinsiyeti konusudur. Anne ve babanın erkek ya da kız çocuğu istemesi dışında, belki onlardan da çok, kişinin bağlı bulunduğu

ailenin, grubun, cemaatin ya toplumun istediği ağırlığını duyurmaktadır. Geleneksel kültürümüzde erkeğin ağırlığı ve üstünlüğü düşünülürse, hiç değilse ilk doğan çocuğun erkek olmasının istenme yaygınlığı kendiliğinden anlaşılır (Örnek, 2000: 136). Gelin oğlan evine girdiği ilk günden eline bir erkek çocuğu verilir. Kadın hamile olduğu ilk günlerden yüzünün değişikliğine, canının hangi yemekleri çektiğine karşı bizlerden büyük olan annelerimiz veya kayınvalideler direk kız veya oğlan olur diye tahminlerde bulunurlar.

Altunköprü yöresinde cinsiyeti belirlemede uygulanan adet ve inanmalar şöyledir: kadının beş aylıktan sonra qarnı yuvarlak daire şeklinde olursa erkek, dik dörtken gibi olursa kız olur (KK-22). Kadın güzelleşirse kız, çirkinleşirse erkek olur (KK-44). Kız çocuğu anneyi tembelleştirir, erkek çocuğu anneyi güçleştirir, güçlü olur sürekli ev işleri yapar (KK- 22). Baklava yen kadın erkek doğurur, limon yen kadın kız doğurur(89). Hamile kadın çok şişman olursa doğuracağı çocuk kız olur (KK-43). Kadının qarnı ikiye bölünürse ikiz doğurur (KK- 44).

Irak Türkmenleri arasında bazı yaşlı kadınlar, hamile kadına bakar bakmaz ne doğuracağına, cinsiyeti hemen belirler. Oğlana hamile kalan kadının karnı fazla belli olmazken, kız çocuğunda karnı fazla belli olurmuş, kadının yürüdüğü ilk adım sağ ayağıyla başlarsa erkek, sol ayağıyla başlarsa kız olurmuş. Kadın çok konuşursa kız, az konuşursa erkek olacağına inanılır. Hamile kadının vücudu beyazlaşırsa erkek, siyahlaşırsa kız doğuracakmış. Hamile kadının karnına kocası dokunduğunda tekmelerse oğlan, tekmelemese kız olacağına inanılır. Hamile kadının karnında çok fazla hareket olursa erkek, az hareket olursa kız doğuracakmış. Hamile kadının yüzünde çok fazla leke olursa doğacağı çocuk erkek olur, bir başka inanca göre üç kız üst üste doğuran kadının dördüncüsü oğlan olacakmış veya beşincisi, altıncısı ama mutlaka erkek olacakmış (Dakuklu 1972: 35). Türkmenistan'da hamile kadının bulunduğu evde koyun kesildiyse, koyunun kellesini yıkadıktan sonra çene kemiklerine bakılırmış, çenesi temiz ise erkek, otlu ise kız olacağına inanılır (Kalafat, 2000: 25). Kars yöresinde hamile kadın rüyasında bıçak veya kılıç görürse erkek olur, gül görenler ise kız çocuğu doğurduğuna inanılır (Kalafat, 1999: 87).

Kadınlar tarafından tahminde bulunan bu pratik yollar, bebeğin cinsiyetini öğrenmek için farklı uygulamalarda bulunmuştur. Yörede de oldukça sık görülen bu çeşitli ve pratik uygulamaların bazı evlerden halen bu uygulamaların yapıldığına şahit olduk, fakat bazı evlerde tamamen bu uygulamaları, annelerinden veya kayınvalidelerinden kabul etmeyen gelinlere de şahit olduk. Günümüzde bu uygulamaları tıbbi teknolojik gelişmelerle birlikte yavaş yavaş unutulmaya başlanmıştır.

3.1.1.6. Doğum Esnası ile İlgili İnanış ve Uygulamalar

Aile ve toplum için yaşamsal bir öneme sahip olan bir yavruyu dokuz ay on gün boyunca karnında taşıyan anne kurtulması ve çocuğun bir kazaya uğramadan dünyaya gelmesi, en temel arzudur. Anne adayı ve çocuk için son derece kritik bir aşama olan doğumun kolayca ve tehlikesiz bir şekilde gerçekleşebilmesi, geleneksel toplumlar için hijyene, ustalığa (ebeliğe), tabu ve

kaçınmalara riayet, doğumu zorlaştırabilecek doğaüstü varlıklara karşı önlem almaya bağlıdır (Aça ve Yolcu, 2016: 321). Kadınların, doğum sırasındaki güçlülüklerini gidermek, onların kolay doğum yapmalarını sağlamak için çeşitli inanç ve uygulamalar yapılmaktadır (Örnek, 2000: 139).

Doğum sancısı başlamışsa hemen hint yağı (زيت الخروع), içilmelidir (KK- 22). Doğumdan önce Meryem ananın eli (كف مريم) bitkisi suya konulur ve içilir (KK- 35-22). Doğumu önceden ebeye giderdiği indi (şimdi) hastaneye gidiyoruz (KK-22). Sancısı olan kadın hep yürümeli, doğumu kolaylaşır (KK-43). Ewwel (evvel)hamile kadın doğum yapmadan bir hafta önce babasının evine gelir, kocasının evinde doğum yapması ayıptır(KK-43). Doğumdan önce ilk doğum ise bütün çeyizi kızın annesi alır (KK- 44). Doğum anında kızın annesi içeriye girmemelidir, doğumu zorlaşır (KK- 22). Doğumu geciken kadının bir takım önlemlerde bulunur, Tarçın kaynatılıp kadına verilir (KK- 38). Başı yanına bir kuran konulur(KK- 43). Ezan okuturlar(KK-22-43). Sıcak suyla hamamda yatırırlar (KK-22-). Bir leğenin içine sıcak su koyarak kadını içine oturturlar(KK-43-22). Koltuklarının altından tutarak silkerler (KK-42). Oda içinde sürekli gezdirirler (KK-22). Kadının karnını sık sık ovarlar (KK-22).

Meryem Ananın Eli

3.1.1.7. Doğum Sonrası ve Loğusa (zeyistanlık) ve kırklama ile ilgili uygulamalar

Geleneksel kültürümüzde doğumdan sonra anneyi ve çocuğu her türlü zararlardan korumak için çeşitli yollar bırakılmıştır. Özellikle kırk günün içerisinde çocuğu ve anneyi al basılmaması, annenin iyi uyuması, sütünün bol olmasına önem verilmiştir. Aile de sevgiyi saygı ortamını artırır. Annenin ve çocuğunun hastalık ve nazardan korunmak için bir takım uygulamalar yapılır.

Loğusa, Irak Türkmenleri kadınları arasında "zeyistan" adı verilerek, kadın doğum yaptıktan sonra kırk gün içerisinde yatakta kalan, kendine ve çocuğuna mukayyet olan, anneye verilen addır. Aynı zamanda kırk gün içerisinde kalan anneye çille (çilleli) denilmektedir. Çille, halk arasında sürekli bir dönemi olan, ağır bir durumun yaşantısı anlamında bir terimdir. Anne ve çocuk için kırk gün süren bu dönemde onları kötü güçlerin çarpmasından ve göz nefese uğramaktan korumak için önlemler alınmalıdır (Benderoğlu, 1993: 35).

Halk arasında kırkı çıkmayan anne ve çocuk için çeşitli uygulamalar ve inanışlar vardır bunların bir kısmını yöredeki yaşlı teyzelerden toplanmıştır.

Çocuğun başı altına bir bıçak, bir parça ekmek ve bir küçük kuran konulur (KK-22). Çocuğu olmayan birisi, ya da daha kırkı çıkmamış bir kadının bunların yanına gelmeleri iyi olmaz, anne Ve çocuk hastalanır ve koku alırmışlar, iki kırkı çıkmayan kadın yan yana gelmez,

eğer gelirse ikisi birbirinden iğne değişmelidir (KK-17). Kırk gün boyunca çocuğun ve annenin yanında ışık yakılır, aydınlık olduğu için cin ve periler yanlarına cesaret etmezmiş (KK- 17). Anne ve çocuğu kırık gün yalnız bırakılmamalıdır (KK-22- 15). Çocuğun yastığı üzerinde oturulmaz, otursa başı ağrır, çocuğun başı yanına bir ibrik su bırakılır aydınlık olsun diye, çilleli çocuğun yakasına, gök boncuk, kurt dişi, ve mazı takarlar, bu gibi şeyler çocuğu göz nefesten korur (KK- 22- 17- 15).

Zeyistan kadın bayılırsa onu ayındırmak için bir kırmızı bezi yakıp burnuna koklatırlar, veya soğan kesip koklatırlar (KK- 17). Kırkı çıkmayan kadının duası kabuldür (KK- 22).

Bu dönemden sonra anne kendisine mukayyet olduğu gibi çocuğuna da o şekilde olması gerekiyor, ilk olarak sütünün bol olması çocuk için çok önemlidir. *Doğumdan sonra kadının sütü bol olması için doşap (pekmez) içirilir (KK- 56)*. Daha sonra çocuğu sarılıktan uzaklaştırmak ve hafifletmek için bir takım uygulamalarda bulunur.

Yörede, *sarılığı olan çocuğun yanı başına yedi diş sarımsağı ipliğe düzerek çocuğun yanına asılır (KK- 22)*. *Yaz ayları ise karpuz suyu içirilir (KK- 22- 57)*. Sarılık için, sarı boncuk takılır (KK-43). *Zeyistan arwadi qol qıç ederdiler (KK- 42)*.

3.1.1.8. Kırk Basması

Eski Türklerden günümüze kadar devam eden "Alkarası, Albastı" adlarıyla musallat olduğuna inanılan bu kötü ruh hakkında bütün Türk topluluklarından aynı inanmalar mevcuttur. Bunlara göre yalnız kalan loğusanın yanına periler gelirmiş, ciğerlerini alır giderlermiş, ve bu suretle loğusayı al basarmış (İnan, 1995: 171). Bölgede yaygın olan inanca göre kırk gün içerisinde çocukların mezarları açık olurmuş, kırk gün içerisinde onlara gelebilecek en kötü hastalıklar, basılmalara dikkat edilirmiş, hatta pazardan gelen bile kırkı çıkmayan kadın ve çocuğu yanına girmesi yasaktır. İmamdan veya mezarlıktan gelen kimse çocuğu ve annesi yanına gidilmez. *Kırkı çıkmayan anne yanına uzaktan gelen biri girmez, ağırlık getirir (KK- 44)*. *İmamdan ve pazardan gelen kimse, anne ve çocuk yüksek (dama) çıkar, daha sonra anneye çocuk damdan indirilir ve gelen kimsenin önüne çıkarılır (KK- 22-44)*.

Kırkı çıkmamış kadının başına al renginde bir tülbent bağlarlar, boynuna da al boncuğu takarlar. Al renginde olan kumaş ile boncuk kadını al nenesinden korurmuş. Al nenesi, halk inanişına göre beyaz tenli, uzun boylu, kırmızı giyimli korkunç bir kadındır. Zeyistan kadınları boğmak için gelirmiş. Kimi bölgelerde yine kadını al basmaktan ya da al nenesinden korumak için kadının başı yanında yüksek bir yere kuran koyulur (Benderoğlu, 1993: 38). *Kırkı çıkmamış çocuğa çok yeni elbiseler giydirilmez, ilerde rızkı açık olsun (KK- 22)*. *Çocuğun üzerinden atlanmak iyi değil (KK- 22)*.

Yörede doğum yapan her kadın ve çocuğu için yapılan uygulamaları, anneyi ve çocuğunu kötü şerlerden korumak için yapılan çok pratik deneyimlerdir. Bütün Türk dünyası toplumunda görüldüğü gibi çok pratik inançlar ve uygulamaları Kerkük' te de bulunmak mümkündür.

3.1.1.9. Kırklama (Kırk Çıkarmak) ile İlgili İnanç ve Uygulamalar

Kırklama, anne ve çocuğu için kırk günden sonra törenle anne ve çocuk kırklanır. Her toplumda olduğu gibi farklı uygulamalar ve inançlar Kerkük'te de, kadın ve çocuğun kırklama günü geldiğinde ilk önce çocuk yıkanır. Yıkandığı suya kırk dişli olan yeni bir tarak atılır, çocuğun her yanına su dökülerek kırkın çıkıyor denilir. Çocuktan sonra anne de aynı uygulamayı yapar.

Kırkinci gün anneye çocuğun yıkandığı suya kırk tane arpa, kırk tane buğday ve kırk tane temizlenmiş taş atılır. Kadının başına kırk çanak su dökülür. Çocuk içinde ebe ya da kadınlardan biri çocuğu yıkadıkça şöyle der " Ağırlığın dağa daşa". Aynı zaman da kırkinci gün yemekler pişirilir, komşulara dağıtılır buna kırk çıktı derler.

Bebek yirmi günlük olunca "yarı kırk" yapılır. Otuz yedinci gün anne kırklanır. Bebeğin kırkına kadar annenin üç gün içinde verdiği süt temiz süttür. Üç gün sonra bebek kırklanır. Bebek annenin evlenme yüzüğünden doldurulmuş kırk kaşık su ile yıkanır. O gün, bebeğin ve annenin tüm çamaşırları yıkanır. Bebeğin kırkına kadar hısım akraba, konu komşu bebeğe gelirler. Erkekler bebeğin koynuna para koyarlar. Kadınlar ise kırmızı sahan bohçası ile bebeğe lokma getirirler. Ayrıca bebeğe dikilmemiş kumaş götürürler ve para da koyarlar. Gelen kadınlar annenin yatağına oturtulmaz. Oturlarsa annenin sütünün onlara geçeceğine inanılır. Ayrıca gelenlere anne eliyle hiçbir şey ikram etmez bunda da annenin sütü onlara geçeceğine inanılır (Dede, 1978: 97-98).

Kırgız Türklerin de kırklamaya "Kırk Çıkarma" denilmektedir. Kırklamayı şöyle yapıyorlar: kırk günü geldiğinde köydeki yaşlı kadınlar, akrabalar, katılarak bir toy töreni gibi hazırlanır. Önceden Kuran Hatmi yapılır, anne elinden geldiği kadar zengin sofraya hazırlar. Kırk çıkarma işlemi çocuğa doğduğunda giydirilen "it köynek" çıkarılır, çocuğun baş tarafına mum yakılıp "İnatçı olma, söz dinle" diyerek ense saçı kesilir. Hazırlanan suya kırk ayrı kişiden toplanan kırk kaşık suya katılır. Oradaki misafirler dilek diler, bu kırk kaşık ile beraber biraz da tuz katılır. Çok zengin olması için çocuk bu su da yıkanır (Murad, 2009: 215). Yörede kırkı çıkan çocuk ve anneyi, *bir leğen suya kırk dişli tarak atılır, çocuğun üç deva soluna üç deva sağına kırkın çıkıyor söylenir. Uşağ kırkına kimin yazıya (dışarıya) çıkmaz, yıkanmaz qoxu almasın (KK-22).*

3.1.1. 10. Ad Koyma

Geleneksel kesimde yeni doğan bir çocuğa ad konması genellikle dinsel nitelikli bir törenle olur. Girerek etkili yitirmekle beraber, dinsel niteliğin yine de çoğu yerde etkinliğini sürdürdüğünü

görüyoruz. Çocuğa ad koyma sıradan bir olay olmadığı için, bu işi küçük çapta da olsa, kutlanarak ve kutsanarak yerine getirilir. Ad koyma düzenlenen toplantı sırasında verilir (Örnek, 2000: 149).

Evvel çocuğun adını dedesi, ninesi koyardı (Koyardı), indi herkes özü (kendisi) koyuru (koyuyor). Evvel yedi çocuğumun adını dedesi, ninesi koyardı, şimdi men kızımın (kızımın), oğlumun çocuklarını adlarını koyamıyorum, zaman değişildi anne baba kendisi koyuru (KK-44).

Evvel çocuk erkek ise bir hafta (Muhammet),kız ise bir hafta (Fatma) adı verilirdi. Yedinci günden sonra gerçek adı konulurdu (KK- 22).

Bu adet Türkmenlerin İslam dinini benimsedikten sonra başlamıştır. Anadolu'nun geleneksel hayatın sürdürdüğü kesimlerinde çocuğa adı genellikle ailenin büyükleri (dede, nine, dayı), doğumu gerçekleştiren ebeler ile dini kimliği olan kişiler (imam, hafız, müezzin) öne çıkmaktadır. Türkiye'deki çocuğa ad verme geleneği, sadece geleneksel ve modren çevrelerin tercih ya da tutumlarıyla izah etmek doğru değildir. Türk medeni kanunu, çocuğa ad verme işlemini de belli kurallara bağlamıştır (Aça ve Yolcu, 2016: 331).

Çocuğun adını imam ewe gelir, ezan okur ezandan sonra üç deva adını kulağına söyler (KK- 17, 22). Çocuğun dedesi kulağına ezan okuduktan sonra adını der (KK- 43). Evvel çocuğu doğuran ebe, öz adını verilmesini isterdi, annede koyardı (KK- 22). Çocuğun adını kulağa söyledikten sonra, ağzına küçük parça şuruplu lokum konulur. Çocuğun adını üçüncü gün veya yedinci gün koyarız. İkiz çocuğu olan, ikisi oğlan olursa, Ahmet- Mehemet, Hasan- Hüseyin, kızda olsa, Ayşe- Fatma koyarız (KK- 57).

3.1.1.11. İlk Dişi, İlk Sacı, İlk Tırnak

Çocuğun kırkı çıktıktan sonra büyük tehlikeler kalmamış olur. Çocuğun ilk yaşında görülen iki önemli görenek vardır. Birincisi ilk tırnak kesilmesiyle ilgili, çocuğun tırnakları kesildikten sonra, içinde altın paralar bulunan bir keseye sokturulur. İkincisi ise, ilk dişidir, çocuğun ilk dişi çıkmasını kutlamak için buna "Diş Buğdayı" kimi yerlerde "diş hediği" derler. Örnek olarak, çocuk yere serilen beyaz bir yaygı üzerine oturuluyor. Daha önce hazırlanmış olan toz şekerle karıştırılan pişmiş buğdaydan bir avuç çocuğun başından serpiliyor. Önüne de makas, kuran ve altın konmuştur, çocuk bu üç nesneden hangisini seçerse, geleceği üzerine ona göre yorum yapılıyor, Kur'an'ı alan okumuş olacak, makası alan, işinde hünarlı olacakmış, parayı seçen, zengin koca bulacakmış. Sondan sonra pişmiş buğday, meyve ve çerezlerle, konuklara ikram edilirmiş (Boratav, 1984: 155).

Çocuğun ilk tırnağı kesildikten sonra bir kase una batırılır. Çocuğun tırnağını yedinci günden sonra keseriz (KK- 22). Çocuğun tırnağını her cum'a günü ve peygamber günü gesseriz. Çocuk ilk dişini çıkarsa annenin eli değmemeli (KK- 57).Dişi yuxardan çıkan uşağı yüksekte atılmalı, çünkü baş yer aileden biri ölü (KK- 22).

Altunköprü bölgesinde, çocuk doğduğu zaman dişli olursa bir veya iki tane dişi veya daha sonradan yukardan çıkardığı ilk diş, uğursuz sayılır ve babasının başını yiyeceğine inanılır. Bunu

engellemek ve gelecek şer ü beladan kurtulmak için yüksek bir yerden aşağıya doğru atılır. Yani çocuk dama veya yüksek bir yere götürülüp evin avlusunda ellerine cibinlik- cecimi tutan kişi bekler çocuk damdan atılırken bu çibinliğin içine düşer (Kevser, 2002: 46). Çocuk bir yaşını tamamladıktan sonra tırnakları kesilir ve sacı tıraş edilir. Analar ilk kesilen saç yollar boyunca yastık içinde saklarlar, sacın saklatılması çocuğun uzun ömür süreceğine, sağlıklı yaşadığına ve kendi evine sıkı bağlı olacağına bir inanıştır. Tırnak ise, kapı eşiğinde toprağa gömülür. Tırnağın gömülmesiyle çocuğu hastalıklardan korunması düşünülür.

3.1.1.12. Yürümek ve Dil Açmak

Yürümekte geciken çocuğu Cuma günü ezan okunurken mescidin kapısında ayağına bir iplik bağlayarak oturturlar. Namazdan çıkan birisi tarafından iplik açılınca, çocuğun yürümeye başladığına inanılır. *Cum'e günü uşağı cami kapısına götürür, iki ayağını bağlar, ondan sonra ilk camiden çıkan adam çocuğun ipliğini keser çocuk bir هفته sonra yürümeye başlar (KK- 22-31).* Konuşması geciken çocuğu ezan okunurken mescide götürülür. Mescitten çıkanlar tarafından konuşturulmaya uğraştırırlar. Eline bir parça verirler. Diğer bir çocuğu da onun yanında durdururlar. Çocuk ekmeği onun elinden kapınca, konuşmayan çocuk konuşmaya heveslenir.

Bölgede genellikle çocuğa kuş eti pişirilir ve çocuğa yedirirler, yuvasında bulunan bülbülün su kabından çocuğa su içirirler. Çocuğu yatırlara götürürler, muskalar yazdırırlar. *Çocuğa kuş yımirtası verilir (KK- 22).*

3.1.1.13. Çocuğu Korumak İçin Alınan Önlemler

Çocuklara göz değmekten ve halk arasında yaygınlaşan inanışlara bağlı hastalıktan korumak amacıyla. Bir takım önlemler folklorumuz da önemli bir yer tutmuştur. Bunlardan:

1. Gök boncuk: çocukları göz nefesten, göz değmekten korumak için gök renkli yazısı ve delikli bir boncuk yakasına ya da omuzuna takılır.
2. Van kuşu: bu kuşa uşak basan da denilir. Çok çirkin sesiyle tanınan bu kuş yeni doğmuş özellikle kırkı çıkmamış çocuklar için ağırlık getirerek onları basarmış. Kuşun sesi duyulunca çocuğu suyla yıkarlar ve kuşun arkasından su serperler. Çocuğun kırkı çıkıncaya dekin, çocuğu bu kuştan korumak gerekirmiş.
3. Maşallah: çocuğu nazardan korumak için altın ve gümüşten yapılmış üzerinde Maşallah yazılmış bir süs bezektir.
4. Korku çıkarmak: korkarak hastalanan bir çocuğun, korku ve hastalığını gidermek amacıyla bir parça kurşun eritilir, çocuğun üzerine de suyla dolu bir kap tutulur, eritilen kurşun suya dökülünce suda dönen kurşun çocuğun korkup hastalandığı şeyin biçimini gösterir. Görünen cisme karşı muska yazılır çocukta iyileşirmiş. Aynı kurşunu da birkaç gün çocuğun boyuna iplikle takılır.

5. Üzerlik tütünü: çocuğu göz nefesten korumak için her Perşembe akşamı gün batışından önce ataş yakılır ataşın içine üzerlik tohumu atılır. *'eli axşamı süpürge yakılır, süpürgeyi çocuğun başından üç kes geçirilir, korkun çıksın korkun çıksın denilir (KK- 14- 22).*
6. Çuvaldızla kağıt: göz değmiş çocuğu iyileştirmek için, bir çuvaldız ile bir parça kağıt alırlar. Göz vuran insanların adını sayarak, çuvaldızı kağıda vurular "gözün çıksın" derler. Kağıtta açılan en büyük delik her kimin adı ile düşerse onun göz vurduğu anlaşılır (Benderoğlu, 1989: 39-42).

3.1.1.13. Sünnet

Türkiye'de çocukla ilgili geleneksel işlemlerden birisi de sünnettir. Dinsel ve törensel işlemlerden içerisinde en katısı ve en yaygın olanı sünnet geleneğidir. Hiçbir çocuk sahibi anne ve baba bu köklü geleneği dışında kalmak istemez. Sünnet geleneğinin yaptırımı, bu konuda bir karşı koyuşa ve tartışmaya meydan vermeyecek kadar güçlüdür. Sünnet sözcüğü Arapça kökenlidir. Ve ilk anlamıyla "işlek yol" demektir. Daha geniş anlamındaysa, Tanrı'nın yolunu ya da insanın adet durumuna soktuğu iyi ya da kötü davranışı anlatır (Örnek, 2000: 170).

Sünnet erkek çocuğun doğumundan on yaşına kadar yapılabilir. Tek rakamla yaşlar tercih edilir. Aile para durumunu hazırlayıp, işlerin sıkışık olmadığı bir dönemde çocuklarını sünnet ettirir. Sünnet mevlüt ve düğünle yapılır (Dede, 1978: 100).

Evvel, sünnet olan çocuğun annesi – babası hazırlığı yaparlardı, üç gün önce hisımları toplardık, yemekler yapardık, çocuğu tırak ederdik, bir gün önce çocukla birlikte hamama giderdix, sünnet günü yemekler yapılırdı, çocuğu camiden eve devten getirirdix, çocuk ata binerdi arkasından gelen çocuk, akrabalarla eve getirilirdi, çocuk sünnet olurdu. Anne çocuğun başından kalkmazdı hazırlıkları, teyze, halalar, akrabalar yapardı. Ondan sonra misafirler gidince herkes çocuğa hediyeler verirdi. Bazı aileler akşam vakti mevlüt yaparlardı. Mevlütte de çok güzel okumakar yapılırdı (KK-17-13).

Kerkük'te sünnet olacak çocuklar genellikle ilkokula gitme çağında sünnet edilir. Sünnet şenliği, düğünlerde olduğu gibi eğlence ile yapılır. Bazen gece mevlit okunur, gündüz sünnet olunur, ya da yedi gün yedi gece mehter ve zurna çalınır eğlence yapılır. Bu eğlenceden sonra sünnet olacak çocuğun boynuna altın, başına börk veya fes koyarlar. Giyişinin ağır kumaştan olması şarttır. Yene sünnet çocuğu ile sünnet olacak yetim ve yoksul çocuklara da giysi alınır. Sünnet yapılırken akraba ve dostların hazır bulunması şarttır. Sünnetçi gelir takımını siniye bırakır, sünnet olacak çocuğu sünnetçinin önüne getirilir, çocuğun başına üstüne bir nakışlı kumaş veya çibinliğ tutarlar, sünnetçi kestiği zaman salavat ve helhele verilir ve etrafındakiler alkışlarlar, şeker serperler, sonra çocukları götürüp yataklarına bırakırlar. Sünnetçinin ücretini oğlan babası tarafından verilir. Davet edilen kimseler yemeği yedikten sonra sünnet olan çocuğa para verilir. Bunların adları bir deftere yazılır. Diğer günlerde de kadınlar gelip şeker ve ya kumaş verirler bu

da Kerkük ve yöresinde bir borç halini almıştır (Beşirli, 2016: 15). Sünnet olacak çocuğun babasından şu hoyratı söyler:

Oğlum sünnet ollu canımın canı
Onuycın almışam bütün dünyayı
Seyit qurban sene, axmasın qanı
Nene baba ruhum, ewimin warı
Eliw alta düşüm, 'eşret nazdarı
Yoldaşlar men tutmam, siz tutun özün
Bes qanı görmesin, bağlawın gözün
Yüz hakat diyerse almawın sözün
'eteler, dayzalar şeker sepirler
'emmiler, dayılar, halay tepiller
Qonşular balamı tutup öpüller
Seyit qaawı alım tes sele bitti
Damağım çatladı, gör 'eqlim itti
Men bilirem oğlum aslandı, igitti.

3.1.2. Evlenme

Yaşamın ikinci geçit dönemi olan evlenme, gerek kızın ve gerekse erkeğin sosyalleşme sürecinin önemli bir aşamasını oluşturması, gerekse aileler arasında kurulan dayanışmayı, toplumsal ve ekonomik ilişkiyi belirlemesi ve düzenlenmesi bakımından her zaman her yerde önemli bir olay gözüyle görülmüştür. Ailenin toplumsal yapısının temelini oluşturan ve birliğini sağlayan evlenme, evrensel bir karakter kazandırmıştır. Toplamların boyutları, ekonomik yapıları, yerleşim düzenlemeleri, üretim ilişkileri, gelenek ve kültürleri evlenme biçiminde belirlenmektedir. Her toplumun kendi yapısına uygun evlenme biçimleri vardır (Örnek, 2000: 185).

Evlilik, tek başına değildir sözgelimi karşılıklı duygu paylaşımı, birlikte yaşama ve bu yaşamın sorumluluklarını beraber üstlenme gibi işlevleri de içe çiftleşme olanaklıdır. Ancak birliktelikten doğan her tür yetki ve sorumluluğun paylaşılması ve meşrulaştırması, var olan toplumsal kurallar çerçevesinde kabul görmesini evlilik sağlar. İşlevi hemen hemen toplumda aynı olan evlenme, toplumdan topluma büyük farklılıklar gösterir (Aça ve Yolcu, 2016: 333). Altunköprü yöresinde evlenme geleneği, kız isteme, düğün yapılışı, düğünle ilgili bazı uygulamalar, düğünde söylenen besteler, düğün sonrası yapılanlar, gelin kaynana ilişkileri, her birini kaynak kişilerden toplayarak alınmıştır.

3.1.2.1. Evlendirme Biçimleri

Her toplumda olduğu gibi Irak Türkmenleri folklor açısından çok zengindir. Dünyanın her yerinden evlenme geleneği toplumdan topluma değişmeksizin her yerde rastlanmıştır. Irak Türkmenleri özellikle de Kerkük yöresinde evlendirme biçimleri ve evlenme törenlerinde folklor açısından çok zengindirler. Türk toplumunda yazılı kaynaklarda evlenme biçimlerinde kaçırma olayına çok şahit olmuşuzdur. Fakat bizim derlediğimiz yörede kaynak kişilerden topladığımız bilgiler üzerine şu ana kadar kaçırma olayıyla ilgili hiç bulmadık sorduğumuzda da bilmiyoruz, hiç duymadık, hiç şahit olmadık cevapları aldık. Bölgede daha çok kadın dul kalmasın diye kardeşiyle evlendirilir. Bu tür evlilikler daha çok Irak'ta olan savaşlardan dolayı, savaşta ölen kardeş karısını alarak çocuklarını ve ailesini kurtarır. Bölgede çok eskiden beri ve halende devam eden görücü usulü evlilik yapılmaktadır veya oğlan kendi kızı görüp beğendikten sonra ailesini istemeye yollar.

3.1.2.2. Evlilik Çağı ve Evlenme İsteğini Belli Etme Yönündeki Uygulamalar

Geleneksel kesimde kızın ve oğlanın evlenme çağına geldiklerini belirleyen bir takım ölçütler vardır. Bunların başında buluşma geliri. Gerek kızda gerekse erkekte görülen bir takım biyolojik ve fizyolojik gelişmeler buluşma çağıının belirtileridir. Kızın ergenlik yaşına girmesi: ev işlerine katılması, aile ve grup içerisinde genç kızlık çağıının gerektirdiği role bürünmesi ve karşı cinsle ilgilenmesiyle evlenecek duruma geldiğini göstermektedir. Erkek çocuğunda aynı biçim de toplumsal rolüne bürünmesi, evin ekonomisine katkıda bulunması. Askerliğini yapması ve iş sahibi olması, evlenmesi için gerekli ve geçerli sayılan bir ölçüttür (Örnek, 2000: 189-190).

Kerkük'te genellikle 18- 25 yaşları arasında erkek ve kızları evlendirirler. Günümüzde bu yaş erkek çocuğun ailelerin durumuna göre değişmektedir. Ailenin maddi durumu iyi olduğu halde eskiden olduğu gibi çocuklarını erken yaşta evlendirirler, fakat ailelerin maddi durumu kötü olduysa çocuklarını erken yaşta evlendirmezler. Üniversiteyi bitirdikten sonra, kendine bir iş kurduktan sonra evlendirirler.

Evvel qız evlenmeğ isteseydi her gün annesi onu güzgülü (ayna) önünde görseydi kızının evlendirilmesini anlardı. Oğlanda gece waxtı (vakti) evde tabak kırardı, gürültü yapardı (KK- 44). Irak Türkmen ailelerin de ister görücü usulü isterse severek anlaşarak evlenmede ailelerin rızası olmadan evlenilmez, Türkmen toplumunda kız veya oğlan sevdiği kızı veya erkeği gelip annesi ve babasına söyleyerek anlaşırlar. Hiçbir aile de kızı zorla evlendirmez kızın rızasını alarak evlendirir.

3.1.2.3. Kız Beğenmek, Kız İsteme (Dilekçiliğ)

Altunköprü yöresinde kız isteme geleneği genellikle erkek aileleri bulur, erkeğin annesi, teyzesi halası tarafından bulunur veya erkek kendi gördüğü bir kızı ister. Yörede genellikle kadınlar

kendileri, oğlanları için kız bulur bazen de oğlan kendi istediği kızı gelir annesine söyler ve annesi için kızı şöyle anlatır:

Kaşı var keman kimin
Gözü var ceyran (ceylan) kimin
Boyu çınar kimin
hörüğü (örgüsü) kement kimin
Bir burnu var, kılınç (kılıç) kimin
Yüzü var ay kimin
Su içse kerdanından (boynundan) görünür

Bu gibi niteliklerle kızı oğlan annesine överler. Oğlan annesi, yanına bir iki kadın alır su içmek ya da yol sormak için veya dinlenmek bahanesiyle evin kapısını çalar. Eve girerler soruşurlar, kızıdan su isterler, bu bahaneyle kızın yürüyüşüne bakarlar. Eğer kızın elbisesi enseden kıvrılmışsa tembelliğini ifade eder. Eğer düz ise çalışkanlığını ve az oturduğunu ifade eder. Kalkarken oğlan nenesi kızın ağzından öper, ağzından koku gelip gelmediğini yoklar. Ayrıca vücutça bir kusur olup olmadığını anlamak için kızın hamama gittiği bir gün onlarda gider. Eğer beğenmişse "kaştan göz, kalmadı söz" eğer kızı istemek için bir zaman beklenecekse, telaş edilmemesi için:

Ağızla burun, kapıda durun
Eğer beğenilmemiş ise: Kaşla dudak, yeriwin (yürüyün) gideğ. Denir

Kızı beğenmişlerse, oğlana söylenir. O da razı olursa kız evinin ağzını yoklamak için yine ilk haberciye başvurulur. Gelen haber ümit vericiyse dilekçiliğe (kıs istemeye) gidilir. Dilekçiliğe (kız istemeye) önce oğlanın annesi babası gider. Dilekçiliğe giden kadın oturp kalkmasından belli olur. Hoş beşten sonra kız istenir, eğer kız annesi razı olursa erkek dilekçileri gider. Kız babasına "bahçawızdan gül istemeğe geldiğ" (bahçenizden gül istemeye geldik) derler (Beşirli, 2016: 14-15).

nenesine bax qızın al, eteğine bax bezin al (KK- 22). qız beğenmex yen oğlanın nenesi terefinden yen oğlanın bacıları terefimiden olardı. Oğlanın nenesi toylarda, qebirde bayram axşamı günleri, yen de şatta qızlara baxardı. B'ez seferler oğlan özi seçerdi b'ez seferlerde oğlanın 'ailesi diyerdiler. "oğlum ne deyisen" oğlan terefi qız axtarandalar qızın yew işlerinde igitliğine, el işleri yen sebet işlemex bilip bilmediğine baxardılar. Hette geleceğte çışsine yardımcı olsun. Qız terefi de oğlanın axlaqını süm'etine, işi war yen yox bele şeylere baxardılar (KK- 43). Qız istemeğe oğlanın nenesiyden xısımları giderdi. Qız yewinde birez otranan sora oğlan nenesi diyerdi gelibig qızıyızın dilekçiliğine ne deysisiz. Qız nenesi iki üç gün yen bir hefte bekleyin (KK- 57).

Yörede kız istemeye gelen kişilere kızın annesi tarafından söylenen bir şiir. Qızım qızlar içinde, gezer hawış içinde, qızıma dilekçi gelip, Altunköprü içinden, alın götürün özini, abası yox babucıydan, men beğendim sizi, değer werim qızımı (KK- 43).

Oğlanın veya oğlanın ailesinin biriyle bir düşmanlığı varsa kötülük olsun diye kız evine birilerini gönderir oğlanın üzerine iyi şeyler söylemez ailesi aleyhinde konuşur kötü laflar söyler. Yörede bu gibi insanlara "Raqip"denilmektedir. Bu gibi sözlerle iki taraf arasında kavga çıkar veya kız evi kızlarını vermek istemezler bu gibi zulme karşıda oğlan "rakip"lerine karşı şu şekilde cevap verir.

Raqıbı dal göreydim
Gününü zal göreydim
Dilden lal, qulaxtan ker
Ki gözün kör göreydim.
Raqıb derdiw beş ossın
Beş iken on beş ossın
Döşegi w çağır tiken

Yorğanıw ataş ossın (Ziraatçı, 1961: 35- 35). Oğlan bu gibi hoyratla dertlenirdi.

3.1.2.4. Söz Almak

Kız isteme aşamasından sonra, kızın annesi ve babasından söz alınır. İki aile arasında söz kesilir. Söz kesildikten sonra kız neler istediğini açıklar, yörede kız istediği altını açıklamadan önce oğlanın annesine sorar sizin ne kadar yapabileceğiniz miktar var, oğlanın annesi ne kadar olduğunu açıklar, açıkladıktan sonra kıza uygunsa tamam der uygun değilse fazla olsun der. Sonra aralarında anlaşarak gün ayarlanır kıza altın, hediyeler alınır.

Qızı görüp beyendixten sora, bir arwadı söz almağ için qızın yewine gönderiler. Söz vermeğe qızın ehletini en baştan yen en ewelden razı ederdiler yen de bir hefte bekleyin oğlanı aşretini sorağın diyerdiler. Bu zaman içinde oğlanı sorup soruştururdular son gün karar werirdiler. Söz verirdi qız ewi (KK- 43). Qız başlık almaz bes altın alını qızın (KK- 44).

Söz alındıktan sonra iki aile aralarında anlaşarak gün seçilir ve gelin pazara götürülüp çeyiz, altını alındıktan sonra, takvimde kına, düğün işlemlerine anlaşarak aralarında sözleşirdiler.

3.1.2.5. Çeyiz (Şedede)

Geleneksel kültürümüzde kız çocuğu daha ergenlik yaşına gelmeden önce çeyiz hazırlıklarına başlanır. Anne tarafından hazırlanan çeyizler kız evlendiği zaman kocası evine götürür. Altunköprü yöresinde "şedede" veya "cihaz" denilmektedir, çeyizi kız ailesinden söz aldıktan sonra oğlan

annesi kızı pazara götürerek çeyizini alır. *Evvel oğlanın anasıda çeyiz yapardı, qızı pazara aparırdı (Götürürdü) qız için istediğini hediye olarak alırdı. İndi qıza yol veriller qız özi alır, oğlanla birlikte (KK- 22).İndi çeyiz kimse yapmırı uğursuz olduğunu söylediler, bizde qız verdikten sora annesi, teyzesi ile birlikte pazara gider istedikleri her şeyi kızlarına alır (KK-22-17).*

Qız terefi oğlan yewinin verdiği yol parasıydan başlardılar qıza cihez almağa. Herkes özi iqtidarına göre eşya alardı. Werilen yol parasıydan hem altun hem de cihaz alırlardı. Oğlanın nenesi, qızın nenesi qızla giderdiler nişanlığ almağa. Nişanlığ b'ez çox alardı b'ez 'elam az herkes iqtidarına göre zenginler hicil , silahlıx yen beşbirlıx alardılar. B'ez fakirler bes bir halka bir sırğa alardılar. B'ez kayınanede özi altunundan wererdi (KK- 43).

Yörede, çeyize daha önceden çok fazla değer verilirdi fakat günümüzde çeyiz yapmak yok denecek kadar az olmuştur. Aileler kızlarını verdikten sonra çeyiz yapmaları bir gelenek haline gelmiş diye biliriz. Bölgede de kız için önceden çeyiz yapmak uğursuzluk getirmesine inanmalarından da olabilir. Bazı ailelerde "at gelmeden naxur yapılmaz" (at gelmeden önce yeri yapılmaz) anlamında söylenir diye çeyiz işini daha çok kıza nişanlılık döneminde anne babanın yapması uygun bulunmuştur. Fakat yörede her kız çeyizini götürünce yanında muhakkak ki "kuran kerimi" bulunmaktadır. ve bunu her kız bir gelenek haline getirmiştir.

3.1.2.6. Nişanlılık (Nişanlığ)

Nişan töreni, iki tarafın onayladığı sevilen ve sayılan aile büyükleri tarafından, kız ve oğlana iyi dileklerle yüzükleri takılır. Nişan töreninde kız tarafı ve oğlan tarafı kıza takılar takarlar, tören aile arasında veya geniş bir davetli arasında yapılır. Eskiden yemekli nişan törenleri günümüzde yerini pastalar, börekler aldı (Başçetinçelik, 2009: 190). Nişan söz alındıktan sonra aileler arasında yapılır. Yörede nişana daha çok "şirinliğ" adı verilir. Kız evi söz verdikten sonra kızı pazara götürüp çeyiz alındıktan sonra, oğlan tarafı çeyizi ellerinde getirip kıza teslim ederler, bir takım elbise, aldıkları altından geline hediye ederler. Nişan da komşu ve akrabalar gelir şirinliğe gelen akrabalar ellerinde hediye olarak kumaş veya para getirirler (Dakuklu, 1967: 31).

Oğla'ailesi kız için çeyiz aldıktan sonra aralarında küçük bir nişan yaparlar, o gün oğlanın nenesi her şey hazırlar tatlılar, börekler, pastalar ellerinde götürüp ız evine giderler. qız evinde her kes toplanmış qızın dayıları amcaları, halaları aynı şekilde oğlanında 'ailesi toplanır, oğlan babası ile birlikte mulla da(imam da) gelir, aile aralarında imam kebin keser, yüzük takılır, aralarında küçük eğlence yaparlar. Daha sora aralarında qonuşup büyük hefle (nişan töreni) yaparlar (KK- 43).

Evvel mulla eve gelmezdi kız ve oğlan, qızın babası, oğlanın babası hepsi giderdiler cami'te kebin keserdiler, indi imam özü ewe geliri (KK- 44). Qız için nişanlığ almağa kürekenin nenesi, kız qaedaşı gider geline makyacı, aspap (elbise), altun alırlar, b'ez kere de küreken gelin özleri giderler (KK- 43).

3.1.2.7. Kına Yakma (Xınna)

Gerdekten bir gün önce kadınlar arasında kız evinde yapılır. Kız kınası yaygın olmakla beraber, damada da kıza yakılır, kıza kına yakılırken kızın evli ya da bekar arkadaşları katılır, kız evinde yemekler verilir buna da "kına yemeği" denilir. Kına geçesinde eğlenceler düzenlenir mani ve türküler söylenir (Örnek, 2000: 194). Yörede kına gecesine "xınna" denilmektedir. Bu kınayı kız tarafı yapar kızın bütün dost, akraba ve arkadaşları gelir. Yemekler tatlılar yapılır kız bazen kınayı düğünden üç gün önce veya düğünden bir gün önce yapar. Kına gecesinde yapılan yemekleri kızın annesi karşılan önce tatlılar dağıtılır daha sonra kına yakılır herkese kına dağıtılır. En sonda da kızın annesi dolma yapar kınaya gelen dost akrabalar dolma yiyip kınadan ayrılırlar.

Oğlan terfi qız yewine xeber gönderirler diyerler toy günü ne zaman ossın toy yen 'eli yen cum'e günü olardı toydan da bir gün evvel xınna olırdı. Xınna günü sebah üz alan gelerdi ngelinin üzünü alardı sorra gelinin başına xınna qoyardılar, sora hamama giderdiler, dellek gelirdi gelinin başını yıkardı hamama bir qazan yaprağ aparardılar yiyerdiler hamamdan dönenden sora. Ondan sora gelin çıxardı cihasına baxardı, birez sora oğlan terefi gelirdi cihazı götürmeğe (KK- 43).

Gelinin xısımları tanıdıqları gerce xınnaya gelerdiler. Xemir ederdiler bir sinniye koyardılar etrefine gül düzerdiler gelim mawi yen de pembe reng defelli 'aba girerdi başına kırmızı tül örterdiler sağduçlar gelinin yanında yatairdılar sağduçlar diyerdiler geline bize şapma çal bizde warrıx. Oğlan terefi xınnanı mumu getirirdiler. Xınna qız yewinde gece olardı. Gelin pembe 'ezye girerdi 'azyeke yuxardan yığma yığma kısa olardı. Gelinin üzüne bir tül atardılar sora eline xınna qoyardılar. Geline sora xınanı dağıtırdılar herkes eline qoyardı. Oğlan terefi oynardılar gelini qaldırırdılar oynamağa. Xınna sinisinde bir qap xınna xınanın üstünde mum qoyardılar bir ayrı qaba şeker bir ayrı qaba da qoz koyardılar(KK- 43).

Yörede kına gününde, gelinin eline ve ayak parmaklarına kına yakılır, beline kırmızı kumaş sarılır, ayağı altında koç kesilir. İzini Koçun kanından bir parmak gelinin alnına sürerler, çeyizini kırmızı renkli şeritle süslerler (Paşayev, 1998. 91-92). Gelini kına geçesi için süslerler yüzünde ben yaparlar, eğer yüzünde ben varsa yapmazlar eğer yoksa siyah sürme ile yüzünde ben (xal) yapılır. Kına geçesinde xal ile genellikle bu gibi maniler söylenir.

Yanaxıw xalı gözəl

Dudağıw alı gözəl

Senen ayrı düşeni

Ne olacağ halı gözəl (Paşayev, 1998: 91).

Ya da

Bu xal ne xaldı

Xanım ne xaldı

Yanağta dögdürübsen

'Alemi yandırıbsan (Kerkük, 1961. 9).

Kerkük'te genellikle kına gecesinde söylene maniler şöyledir.

Her gözelden yar olmaz

Seven baxtiyar olmaz

Yarı gözəl olanı

Gewli ixtiyar olmaz.

Su saldım, bağa neynim (ne yapıyım)
Negmez yaprağa neynim
Yarım ceyran (ceylan) oluptu
Gelmez yatağa neynim (Paşayev, 1998: 90-91).

Bu hayrat ve maniler eskiden ve günümüze kadar bölgede devam etmektedir, en çok söylenen toy ve kına gecelerinde " Elinde ayağında 'acem xınnası, gedip gelin getirsin oğlan nenesi" Türküsü çok yaygındır ve halen de kullanılmaktadır. Bu türkünün tamamını ikinci bölüm Türküler kısmında yer almaktadır.

3.1.2.8. Eğlence (Eglence)

Eğlence, kız evinde kına yapılırken erken evinde de eğlence yapılır. Yörede her erkek oğlan kendine eğlence yapar, eğlence de arkadaşları, dostları toplanır. Maniler şiirler okunurdu sabaha kadar oynarlar eğlenirdiler.

Toydan bir gün ewel qız yewinde xınna oğlan ewinde eğlence olardı. Lüreken arxadaşlarını de'wet ederdi. Eğlence günü sebeh oğlan bir berber tutardı, berber yewe gelirdi kürekenin sağduçları da gelirdiler. Berber hepsini tıraş ederdi. Kürekeni dawıl zırnaydan tıraş ederdi, kürekenin başına çiklet sepelerdiler arwatlar helhele basardılar, tıraş bitenen sora herkeş aspabını bohçaya koyardı giderdiler hamama, küreken dawıl zırnaydan hamama giderdi. Küreken hamamnan çıxanan sora beyaz 'ezye girirdi. Rakas gelirdi kürekenin ögiyce oynardı dawıl zırnaydan yewe giderdiler (KK-57). Yaz günleri eğlence damda ederdi dama işix asardılar bezedirdiler yen de çağırcı getirirdiler. Çağırcılar ma'ni diyardiler şiir diyardiler. Eğlencede adamlar ikçi içerdiler geçe gec saatlere qeder qalırdılar (KK- 17).

3.1.2.9. Gelin ve Küreken (Damat) Hamamı

Yörede eskiden gelin ayrı küreken (damat) ayrı hamama giderlerdi. Kına ve eğlence gecesinden bir gün sonra büyük bir şenlikle hamama gidilirdi. Gümüş ve qestem yeni ipek peştamal geline giydirilirdi. Mumlar yakılırdı en önde tatur denilen yani tellak, leğen çalar mani söylerdiler gelinle birlikte herkes oynardı. Yine türküler söylenirdi.

Bu gelin mayalıdı
Yük yüke dayalıdı
Bele qax bele otı
Desinler xayalıdı

Gelin ile birlikte tüm davetliler yıkanırđı, küreken tarafı gelinin yakın arkadaşlarına ve gelini yıkayana şam sabunu dağıtırdı (Neftçi, 2003: 47).

Yörede bir diğ er inanca g ore, gelini yıkanırken d ok ulen saçını arkadaş ve dostları tarafından toplanır mı ,        o d ok ulen saçı gelini sevmeyen birisi g  t r r b y  yapmasın diye        yeni geline yapılan büyüler bütün hayatların boyunca mutlu olmayacaklarına inanılırken bu saçı toplanlar ki kötü insanların eline girmesin (Dakuklu, 1967: 33).

Küreken (damat) hamamı aynı şekilde d    n günün sabahı gidilir. K rekene yakın olan dost akrabalarla birlikte büyük  enlik yapılır. Hamamda k rekenle birlikte türkü söylenir halay çekilir k rekenle beraber bütün arkadaşları tıra  olur tellak yıkadıktan sonra eve dönülüp yemek yenilir.

Gelinde aynı şekilde hamamda yıkandıktan sonra evine getirilip yemek yenildikten sonra gelini s slerdiler ve gelin elbisesini giydirdiler. Halaylar kurulur türküler söylenirdi. Gelinin yüzüne duvak çekilirdi (Neftçi, 2003: 47). Gelinin duva ı çekildikten sonra, geline    t veren birini getirirdiler geline    t vererek şöyle söyler:

Ey g zel mama gelin
Gide  imama gelin
Aspabıw yırtılanda
Sen  z w yama gelin
Qon ıdan a  geldiye
  ge sen yeme gelin
Qayın babaw    nde
Dombalıb yatma gelin
Qaynanaw sözüne
Sende söz qatma gelin
Ki iwin sözlerine inadlı  etme gelin
Ki iwden de xebersiz
Evden şey satma gelin
Ki iw seni wurdıysa
Nenewe getme gelin
Ewiwin sırlarını
Kimseye satma gelin
 ki qon u d     e
Duwardan baxma gelin
Hiç kimseden izinsiz
Nenewe getme gelin
Ewiwin i lerinde
Tembeli  etme gelin
 erip qona     nde
Y ng ll   etme gelin

Soqaqdan ses geldiyse
Qapıya qetme gelin
Fitne qonşı sözüne
Hiç qulağ tutma gelin (Dakuklu, 1967: 87-89).

Aldığımız bilgiler üzerine bölgede çok eskiden hamama gitme geleneği çok yaygınmış fakat günümüzde yaklaşık yıllar öncesinden bu gibi adetler ortadan kalkmıştır, artık hamama gitmek yerine herkesin evinde hamam olduğuna göre gelin ve küreken kendi hamamlarında banyolarına yapmaktadırlar.

3.1.2.10. Gelini Alma

Kına gecesinden bir sonraki gün sabahı gelini hazırlarlar bembeyaz gelinliği içinde anne evinden son gün olur. Öğleden sonra erkek tarafı gelini almaya gelince, davul zurnayla gelinir. Bütün akrabalar, dostlar toplu bir şekilde gelirler. Önceden akraba dostlar içeriye girilir, damat görünmez daha sonra damat elinde çiçeği ile içeriye girer. Gelinin kapısı önünde davul zurna çalınır. Altunköprü yöresinde gelini almaya geldiklerinde gelin kapısını kapatmaz para da istemez, bu adet yörede bulunmamaktadır. Aksine gelin güler yüzlü ile damat elinden gülü alır. Gelin evden çıkınca annesi arkasından su döker, gelin ise sağ ayağı ile evden çıkar. *davul zırna ile gelini almaya geldiklerinde, elinde ayağında 'eceb xınnası gedip gelin getirsin oğlan nenesi (KK- 17).*

3.1.2.11. Düğün (Toy)

Düğün, evlenme dediğimiz geçit döneminin en belirgin özelliğidir. Düğünün geleneksel değerlere ve kurallara uygun biçimde kutlanmasına caba harcanır. Düğüne elden geldiğinde çok kimse çağırmak istenir. Yüz yüze bakan toplumlarda kimsenin unutulmamasına ve küstürülmemesine özen gösterilir (Örnek, 2000: 196). Tüğün, düğün araştırmacılar "düğün" kelimesinin bağlamak anlamına gelen tüğ-düğ fiil kökünden geldiği yönünde büyük ölçüde müttefiktir. Gelin kelimesi de, kel- gel "gelin" kelimesi tüğün- düğün kelimesi gibi fiil köküne fiilden isim yapım ekinin eklenmesiyle kurulmuş fiil soylu bir isimdir. Eski Çin kaynaklarında Türklerin evlenme ve aile gelenekleri hakkında ayrıntılı bilgiler verirler. Ancak Türk kaynaklarına dayalı olarak bu hususun incelenmesi için Yenisey ve Göktürk yazıtlarıyla başlamak gerekir. Türkçede kelin kelimesi en eski kültür kelimelerimizden biri olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Kelin- gelin kelimesinin kel-gel fiil köküne bağlı olduğunu ve aileye gelen kişi, birinin küçük erkek kardeşinin veya oğlunun karısı anlamında türemiş bir kelime olduğunu ifade etmektedir (Aydemir, 2013: 621-622).

Altmışlardan ewel zengin adamların toyu yedi gün yedi gece sürerdi. Toy cüm'e günü olardı oğlan yewinde sebehten hazırlığa başladı, de'wetliler se'et on birde başladılar gelmeğe,

namaz kılanlar çoxı namazdan sora gelerdiler.oğlan 'ailesi başlardı ğurfa hazırlamağa döşek döşek üstüne qoyardılar. Hette sisem kimin ossın yaz gününde damda kulla ederdiler dört etrefine ağaç qoyardılar. İçinede çarpaya qoyardılar etrafına beyaz kurderiyden örterdiler. Hatta her kim görse bilsin gelin kürekenin yeridi. Oğlan ewi qız ewine yemeğler aparırdılar hette olarda misafirlerine etsinler. Sebeh gelin ewinde dırnaxlıydan çay ederdiler. Gelin sebeh ertedenen hamama giderdihamamdan dönenen sora dırnağlı yerdiler, çay içerdiler. Kürekenin ewinde sebeh arwatlar kalkardılar yemeğ ederdiler. Yemeğleri bamya ve pirinç, hısım akrabalar adam arwat hepsi gelirdiler yemeğ yemeğe (KK-57).

Altunköprü yöresinde, düğüne toy denilmektedir. Toy her iki evde de ayrı ayrı yapılmaktadır. Gelin evinde toy kadınlar tarafından yapılır. Erkekler evinde ise daha geniş ve davul zurnayla yapılan toya herkes katılır. Gelinin evindeki toy, gelin hamamdan gelip süslendikten sonra kız tarafından gelen bütün akrabaları gelinin evinde toplanır, yemek yenildikten sonra gelinin bütün arkadaş ve akrabaları kendilerini ve çocuklarını süslerler. Kürekenin (damat) gelinmesini beklenir. O sırada gelin tarafı kendilerine ait güzel maniler açıp oynarlar halay kurarlar. Bazı gayrı Müslüman olan kimseler geline öğütler verilerek oynamak yerine dev çalıp geline mani tarzında öğütler verir, bu uygulamada çok eskiden kalma bir uygulamadır. Günümüzde gelin baba evinden çıkınca neşeli ve eğlenceli bir şekilde uğranıyor. Kürekenin evinde olan düğün daha kalabalık ve eğlenceli olur kürekenin bütün arkadaşları ve dostları yemek yedikten sonra aynı şekilde, dışarda davul zurnalar çalınır oynanırken, kürekeneye yakın olan arkadaşlar sağduçularla birlikte kereken katı giyilir ve süslenir. Daha sonra dışarıya çıkıp eğlenceye katılır maniler ve hoyratlar eşliğinde kürekeni karşılarlar. Davul zurna çalınırken halaylar düzenlenir, halay yapan usta halaycı en iyi derecede halay çeker zurnacının bazen elinde kamçı olur ve halay sırasında zurnacı "şabaş şabaş" diyerek kürekeniden para ister, kürekenide elini cebine koyar ve zurnacıya para verir ve zurnacı şabaş şabaş diyerek, allah bereket versin der. Zurnacı kürekeniden ayrı başka kimselerden para istese yanına giderek mani tarzında şu şekilde söyler.

Bağıwı su basmasın
Ewewe ğem düşmesin
Yarıw senen küsmesin
Eliw qoy cebiwe

Bu gibi mani tarzında zurnacı söyleyerek kişilerin ilgisini çekerek herkes ona parar şabaş verir (ziraatçı, 1961: 35). Yörede daha çok yaygın olan kılıç oyunu da meşhurdur bu oyuna " kılıç kalkan" oyunu denilmektedir. Bazen kılıç yerine ağaçta kullanılır. Kılıç kalkan oyunu çok ağır ve çokta kibar bir havası olan oyundur kendisine özgü bir havası vardır, davul zurnada bu oyuna has çalar (Dakuklu, 1967: 31).

Bazı gayrı Müslüman olanlar aynı şekilde kürekeni mevlütte karşılarlar, mevlütte söylenenler aynı bir eğlence eşliğin de söylenir, ve herkes genellikle kapalı da olur. Küreken evi gelini almaya gider, gelini alırken davul zurna çalınır küreken elinde gül ile en önde kürekenin akraba ve

arkadaşları oynayarak içeriye girerler küreken en sonda elinde gül ile içeriye girer ve geline gülü takdim eder. Aynı şekilde davul çalınarak mani ve hoyratlar söylenir, yörede kızlara ait çok güzel oyun vardır, oyun her tarafta erkeler otururlar kızlar ise ikişer ikişer ortada oynarlar davul zurnada bu oyun eşliğinde çalar, bu oyuna da bütün köy kızları katılır. Oyun sırasında oynayan kızların içinde kendisini seyir eden erkek nişanlısı ise, erkek çok güzel bir mendili ortada oynayan nişanlısına takdim eder, kızda o mendili çok iftiharlı bir şekilde kabul eder (Dakuklu, 1967: 31).

Düğünde şenlikler yapılır oyunlar oynanır, halaylar dizilir, kemen, ut, sas gibi müzikler çalınır, maniler söylenir, yörede düğün anında gelin ve kürekenin yediği tabağın artık yemeğini, düğüne katılan bekar arkadaş ve dostları en yakın zamanda kendileri de evlensinler diye o tabakta kalan atık için bazen kavga çıkardı, bu uygulama halen yörede yapılmaktadır ve her düğüne giden bekar kız ve erkek yapmaktadırlar. Yörede bir diğer uygulamada gelinin ayakkabısının altına bekar olan kızlar adlarını yazarlar, gelin düğünden sonra ayakkabının altına bakar hangi adın silindiğini görünce hemen haber verir ve o kız sevinçten havalara uçar gibisine olur.

Gelinin kürekenin evine gidilmesin de, düğün bitikten sonra gelini baba evinden kocasının evine götürülür. Çok eskiden aldığımız bilgilere göre gelini önceden kürekenin evine gidince "Taxtırwan" denilen bir araç varmış bu araç küçük bir odaya benzer, her tarafı camdan olmuştuk yukarısı kapalı yanları camdan bir araç iki katır tarafından taşınmış içinde döşek ve yastık koyulup, bu taxtırwana gelinle birlikte üç kadın binermiş. Gelin, yenge ve kaynana bir iskembil yardımıyla bu taxtırwana binermişler ve kapısı kapanırmış. İki katır yardımıyla bu taxtırwan sürülmüş, ve bu taxtırwan Kerkük'te ilk deva 1896 yılında ilk deva bu taxtırwa meresimine şahitlik etmiştir (Ziraatçı, 1961: 44).

3.1.2.12. Düğün – Toy Sonrası

Medeni ve dini nikâhtan sonra gelin ile damat bir araya gelmelerine "gerdek" denilmektedir. Böylece gelin ile damat bir araya gelmelerinde yasa olmadığı, dini ve kanuni bir şekilde evlilikleri geçerli sayılmış olur (Örnek, 2000: 197). Yöreden düğünden sonra ve genellikle yatsı namazından sonra kürekene "al emnetiw" denilir ve gelini teslim ederler. Yörede halen devam eden inanç ve uygulamaya göre o gece her iki tarafta birbirine üstünlük sağlamak için önce birbirinin hangi taraf ayağını basarsa o taraf üstün sayılmaktadır. *Eğer öğce küreken gelinin ayağını basarsa kürekenin 'ümür boyu sözü geçer, eğerde gelin öğce kürekenin ayağını basarsa gelinin sözü geçer (KK- 22).* Bir diğer inanca göre küreken elini gelinin başı üstüne koyarsa, kürekenin sözü üstün olur (Ziraatçı, 1961. 44).

Gerdek gecesinin ertesi günü gelin annesi tarafından kahvaltılıkla yollanır ve bu yemeğe "süphe" denilir. Damat sabah erkenden annesi- babasının elini öpmeye gider, daha sonra gelinin annesi ve babasının eli öpülmeye gidilir. Yörede bu uygulama halen devam etmektedir, her gelin ve

küreken gerdek gecesinden sonra anne babasının elini öpülmeye gider. Daha önceden gelin evi küreken evine üç gün yemek gönderirdi fakat günümüzde bu uygulama kalkmıştır.

3.1.2.13. Gelin Haftası "üçü" ve ya "Yeddisi"

Gerdek gecesinden sonra, bazı evlerde gelinin üç yapılır üç dediğimiz yani gelinin üçüncü günü olarak küçük bir kutlama yapılır, düğüne gelmeyen dost ve akrabalarından bu üçe gelirler. Yeddi dediğimiz üçte yapılanlar yeddide de aynısı yapılır. Yeddi dediğimiz, gerdek gecesinden itibaren tam bir hafta sonra yapılır buda, aile durumuna göre değişmektedir. Bazı aileler sadece üçü yaparlar, bazı aileler yeddi yaparlar, bazı ailelerde ikisini de yaparlar. Bu üç ve yeddi de yapılanlar sadece kadınlardan oluşan küçük bir törendir. Törende gelinin tarafı hazırladığı bütün yemek ve tatlıları ellerinde getirirler. Bazı damat annesi de dolma ve değişik tatlılar yapar. Bu yemek ve tatlılar gelen misafirlere ikram edilir. Törende bazı aileler sadece müzik çalıp oynarlar bazı ailelerde kadın mevlüdü yaparlar. Mevlütte kadın gelir devri ile birlikte çok güzel ritimler çalıp herkesi oynatır. Peygamberi metihte bulunur, herkesi çok mutlu eder o sırada herkes dilek tutar. Gelin yeddi türlü elbiseler giyer, en zarif gelin olur. Törene gelen herkes gelini tebrik eder ve hediyelerini geline verirler. Mevlüt okuyan kadın en sonda çok güzel dualar ederek töreni sonlandırır. Mevlütçü şu gibi ritimli mevlütü söyler ve herkesi sevincinden oynatır:

*Oxusan mewlüt oxu
Salawat wersin çoxu
Mu'emmet adın gëti
Septixcew gider qoxu
Mu'emmedin adından
Baldan şirin dadınnan
Qıyamet mehşer günü
Çıxmıyağın yadınnan
Halal mal halal sal
Bereketi halın sal
Her günde yüz binkere
Mu'emmede salawat
Meded Allahım meded
gel göklere bu zâd yad
İki dünya serweti
Hebut qassın Mu'emmet (KK-36).*

Yeddi günü küreken evinde bütün dost akrabalar toplanır, sadece kadınlardan oluşan bu tören çok kalabalık ve güzel olur, yemekler tatlılar dağıtılır, davette dağıtılan yiyecekler külçe, baklava, törenin başlamasını kürekenin annesi yere bir namazlık sararak bir taraftan kürekenin annesi diğer

taraftan da gelinin annesi yere sarılan namazlığa hediye atara. Töreni başlatır, Kürekenin annesi attığı hediye ağır olur ardından gelinin annesi hediyesini atar ve yavaş yavaş gelinin akraba ve dostları hediyelerini atmaya başlarlar. Her kim ne getirmiş bir deftere yazılır ve bunu bir borç olarak görülür. Daha sonra hediye getirenlerin kendilerinin tören, düğünü olduğu zaman bu hediyein karşılığı verilir. Gelen hediyelerin hepsi geline verilir (Ziraatçı, 1961: 45).

3.1.2.14. Gelinin Ayak Açması

Gelin bundan çok eski zamanlarda, çocuk doğurmayana kadar anne evine gitmesi hoş bulunmazdı. Tam bir yıl gelin baba evine gitmezdi, bir yıl sonra gelin ile küreken gelinin babası evine giderdiler ve yaklaşık iki üç gün kaldıktan sonra evlerine geri dönerdiler. Yavaş yavaş bu süreler her 15 günde bir gelin annesi evine gidermiş veya ayda bir kere gider üç, dört gün kaldıktan sonra tekrar evine döner.

Aldığımız bilgiler üzerine yörede gelin yeddi haftası bittikten sonra gelinin annesi küreken ailesini ve kızını davet ederek kızın ayağını açar. Gelinde ayağı açıldıktan sonra her hafta bir gün ayarlanır ve babası evine gider. Bazı gelinler geceyi annesi evinde kalır ertesi gün evine döner, bazı gelinler de akşama kadar kalıp sonra kendi evine dönüyor. Gelinin evine dönmesinde, kocası kayınbabasının evine gelir akşam veya öğlen yemeği yenildikten sonra evlerine geri dönerler.

3.1.2.15. Gelin ile Kaynana (Qeyin nene) Arasındaki Münasebet

Gelin evlendikten sonra aileler her kes normal hayatına geri döner. Gelini ailede be fert olarak görülür evin her işlerine katılmaya başlar fakat bir yıldan sonra gelin ile kaynana arasında sürekli birbiriyle kavga yapıp birbiriyle anlaşmazlıklar yaşanır. Gelin- kaynana ilişkilerinde çıkan çatışmalar çok eskiden vardır fakat eskiden çıkan çatışmalarda gelin kaynana ikisi bir evde ve geçim yaşama sıkıntısından dolayı kaynana gelinle sürekli çatışmalar yaşar. Her bir toplumda sosyal ve medeni nedenlerden dolayı aileler arasında kimi anlaşmazlıklar ve çatışmalar ortaya çıkar. Bir evde birlikte yaşayan bir ailenin de arasında problemlerin doğuşu doğaldır. Bu problemlerden kıvılcıma en fazla kaynana ile gelin arasında gözüdür (Benderoğlu, 1993: 26).

Kaynana geline karşı söylediklerinden:

Boyu boylardan uzun

Ne dadıy war ne de duzuw

Üzüw dönder bir görüm

İzrail yumsun gözüw

Bu dörtlük kaynana geline karşı nedenli kin duyduğu ortaya atan ve kavga sırasında söylenen bir dörtlüktür.

Bazen de kaynana geline ögüt verirken şu dörtlüğü söyler:

Bu gelin mayalıdı

Yük yüke dayalıdı

Bele qax, bele otu

Desinler hayalıdı.

Kaynana torununa söylediği bir dörtlükte de şunu söyler:

Samırsağım soğanım

Yad qızınan doğanım

Babawa canım qurban

Nenew ossın qurbanım.

Gelin kaynanaya karşılık vererek şu dörtlüğü söyler:

Damdan düşse qaynenem

Tepe kimin şişe qeynenem

Oğluw gelene qeder

Dilden düşesen qeynenem.

Gelin çiçek, her ne dese gerçek

Keynene ilan, her dediği yalan (Benderoğlu, 1993: 26-28).

Gelin- Kaynana ilişkilerinde birbirlerine söyledikleri sözler:

Kaynana: ewime gelin geldi, oğlumu alan geldi

Gündüzün haketini, geceler diyen geldi

Gelin: qızıydım sultanıydın, adaxlandım budaxlandım

Gelin oldum melül oldum, beşik qurdum zelil oldum

Kaynana: altunan ağırıydım, samanana yüngül oldum.

Gelin: qeynene qazan qapağı, oğlan şeker torpağı

Qeyin nenenı netmeli, damnan aşağı atmalı

Diyince gelin yandım, altına odun atmalı

Kaynana: afferim nazlı gelin, gerdanı qazlı gelin

Topuw tufengiwi dolu, barrutuw azdı gelin

Gelin: qeyin nene qır qazanda qeyniyesen

Kaynana: kim yandırdı çırağıw, al olubtu yanağıw

Bilmem kimin qızısıw, ibinmiri dudağıw

Gelin: qeyin nene yel günü yanasan yağış günü sönesen.

Kaynana: gelinin ayıbını qeyin nenesinen sorun.

Gelin: bir gelin pir gelin, ki gelin hiç gelin, üç gelin tendürlüğe sıç gelin.

Kaynana: oğlan yalan qız yalan ümrüme düştü talan.

Kaynana ölünce gelin der: "Aparısan irağ göm, qorxuram dönsün oy, oy der, bu kes kocası der: "amanın sen veribsen bir daha dönmez oy oy (KK- 61-62).

Evvel qeyinneneler çox xarabıydılar gelini yaşatmazdılar evde, yemex wermezdiler, gelinin hakkı yoxıydı qazan qapağı açsın, sebeh bir yımırta vermez diler geline yessin, ekmekten qarnını tox ederdi. Gelin doğsaydı hiç qedrini tutmazdı qeyinene yedi gün men paqla (bakla) ekmek yedim doğandam, qeynene çox yaman olardı her işe qarışardı gelini qoymazdı yaxansın, qaynana qurtlanırdı kişi arwada bir şey alsaydı, qoymazdı qazan qapağı açsın, indi yox kaynene gelini sewiri, gelin özi yemexin ediri, herşey ellerinde alılar weriler gelinler, evvel yoxuydu bele şey (KK- 43). Qanene geline diyirdi, qızım sene diyirem gelinim eşit, samırsağım soğanım yad quzuydan doğanım babaya canım qurban nenew ossın qurbanım (KK-43-44). kaynana geline bu gibi sözleri söylerdi:

Gelin ise kaynanasına şu sözleri söyler: qaynene qere köpek qapıda yatar,qayın babam serwet ağaçı dörde biter, qayen oğlan beyaz yoğurt me'de açar, qaynim qızı cuwaldızdı dem dem batar (KK- 43).

Gelin kaynanaya karşı söylediği: Ayran inek yoğurdu, dam dam atar,qeyinenem köpek kimin damda yatar (Kardaşlık, 1963: 45). Akşama kimin süren bu kavgalar oğlan eve gelince tek tek anne ayrı, kadın ayrı anlatmağa başlar, annesini haklı bulan koca karısına başlar " arwat qahatı gelsi, pispinti" bu gibi sözleri koca karısına saymağa başlar. Gelin ise çok ağır beddualar etmeye başlar beddua da şu sözleri söyler:

Boynıw yoğun ajdaha adam
Vücuduw qaxsın leşiw gelsin
Senı aparan Tarı (Tanrı) geri göndermesin
Günümü gök düğüne qoyupsan
Gidesen gelmez olasan

Allah'ın qelemini qırılardı meni sene yazanda (Neftçi, 2003: 52). Bu kavgaları duyan akraba ve dostları her zaman gelini suçlu bulup, kaynanayı suçsuz bulurlar, bazen de tam tersi kaynana suçlu bulunur. Ne gelinde dil var, ne de kaynanada iman. Qeynene pambığtan iplik olsa, reften düşse gelinin başını yayar. Kaynana de, gelin bal olsa o balı yemez. Samırsağı gelin edipler, qırx gün qoxısı çıxmıyıp aralarında denilir (Paşayev, 1998: 100).

Kaynana (Qeyin nene) ile ilgili Nasıh Bezirgen şu dörtlükleri söylemektedir:

Derdim eşitsin millet	İlk günler seve seve
Olup qarnımda illet	Bu gün benziri deve
Qeyin nene elinden	Dedi qodu elinden
Çoxları çeker zillet.	Oğlan gelmiri ewe

Sen getirdi w sen aldı w	Çara yoxtu bu hala
Sen oynadı w sen çaldı w	Mix çaxılıptı nala
Toyun üç günü bitti	At qaçtı torba düştü

Qaş çaldıw durdıw daldıw

Bez diyilipti şala

Ne qırılıp ne tökülüp

Altun hicil qazmalı

Senıw gözüw söküşüp

Burnıw pirüze xızmalı

Sende dawran sürdüw

Altun boyunbağ üstten

Bu gün beliw bükülüp

İnci yaqut düzmeli

Sen özüwı ağır tut

Bir ki hakat ne olı ut

Xoş dile herkes qanar

Yedirseler balamut (Bezirgen, 1966: 27).

Bu arada düğün ile ilgili hoyrat ve maniler ikinci bölümde yer almaktadır.

3.1.3. Ölüm

Ölüm, gerçeklerin en açısıdır. Ölüm hak olduğuna gönülden inanan bir toplumuz. Bu fani dünyaya gelen mutlaka bir gün hakka yürüyecektir. Varlığı ya da gerçekliği ile derin korku ve sarsıntılara yol açan ölüm, en çok sorgulanan olgulardan birisi olagelmıştır. Dinler, mitolojiler, geleneksel dünya görüşleri ve felsefi düşünce sistemleri ölümü anlamlandırmaya, hatta değerli kılmaya çalışarak ölümün neden olduğu korku ve sarsıntıları en aza indirmeye çalışmışlardır. Dinler, insanlığın önemli bir kısmını, insan hayatının sadece bu dünyadan ibaret olmadığına, ölümden sonra da hayatın olduğuna inandırmışlardır. Tarihi boyunca ölümsüz olmak isteyen, fakat hangi yola başvurursa vursun bu gerçeğe teslim olmak zorunda kalan insan, hiç değilse ölüm anını ötelemenin yollarını bulmaya çalışmıştır. Korku ve sarsıntıya yol açan ölüm, sevimsiz olmakla birlikte, insanı hayata bağlayan, yaşamayı değerli kılan, güvenli ve huzurlu bir yaşama ortamının yaratılmasını sağlayan, insanı sınırlandıran temel unsurlarıdır. Ruh ya da canın bedeni terk etmesi ve cansız ya da ruhsuz bedenin işe yaramaz hale gelmesi anlamına gelen ölüm, aynı zamanda pek çok inancın ve uygulamanın da merkezinde yer almıştır. Ölümden korkan insanlar ölümün getirebilecek söz ve eylemlerden kaçınmışlardır. Ölüme neden olan varlıkları ve hastalıklara karşı dine, büyüye, halk hekimliğine ve tekniğe bağlı uygulamalar geliştirmişlerdir (Aça, 2016: 346).

Bu dağlar olmasaydı

Saralıp solmasaydı

Ölüm Allah'ın emri

Ayrılığ olmasaydı

Bu dörtlükte ölümün, ayrılığın ne kadar acı ve üzüntüler getirdiği bu ölümle dünyadan ayrılmak konusunda, halk inanışının da geniş bir konumu vardır (Benderoğlu, 1993: 64-65).

3.1.3.1. Ölüm Öncesi

3.1.3.2. Ölümü Düşündüren Ön Belirtiler

Ölüm korkusunun bilinçaltındaki baskısıyla tedirgin olan halk düşüncesi, alışagelmişin dışındaki bir takım davranışları, araç- gereçleri şu ya da bu biçimindeki kullanımları meteorolojik olayları hayvanların hareket ve seslerini psikolojik ve fizyolojik değişiklikleri çoğu zaman ölüm işareti olarak sayılmaktadır(Örnek, 2000: 208). Halk inanmaların da ölümü önceden haber veren belirtiler arasında hayvanlarla ilgili olanlar büyük bir yer kapsar. Evcil ve yabani hayvanların ötüşleri, ulumaları, kişnemeleri, böğürmeleri, belli hareketleri, uçuş yönleri, alışılmışın dışındaki davranışları, yaklaşan bir ölümün önbelirtisi olarak yorumlanmaktadır. Ev, ev eşyaları, araç- gereç ve yiyecekler çevresinde de ölümle ilgili bir takım kümelenmiştir. Hayvanların insanlarda bulunmayan kimi yetenekleri, sezişleri, biçimsel özellikleri, uğurlu ya da uğursuz hayvanlar içerisinde, özellikle köpek ve baykuşla ilgili inanmalar yaygındır (Çelik, 2009: 330).

İnsan da görülen ölümün belirtilerini, Ölümü yaklaşan hastada bir takım belirtiler gözüktür bunlardan: El, ayak ve karında şişkinlik olur. Gözlerini bir yöne doğru yönlendirmez. Aşırı biçimde sayıklar. Çok soğuk terler döker. Dili tutulur. Bir şey yiyip içmez. Sık sık nefes alır. Son nefesini alıp veren hastanın kalbi çarpmaktan durunca ruhu çıkar yani öldü derler (Benderoğlu, 1993: 65). *Yuxuda diş çıxtığını gören ölümdü demeğ ki (KK-54). Yuxuda tabut görmeğ birisi ölürü demeğ (KK- 17).* Yörede ölümün belirtileri için birkaç uygulamalar ve inanışlar mevcuttur. Bunlardan çocuk akşam vakti başını gökyüzüne kaldırıp ağlarsa birinin öleceğine inanılır. Çocuk ilk dişini yukardan çıkardıysa aileden birinin öleceğine inanılır. Rüyada çok fazla kalabalık görmenin sıkıntı ve birinin ölmesine de delalettir.

Ölünün belirtilerinden birisi de ölümünden önce vasiyet yapılır. Eşten, dosttan helallik alınır. Vasiyet ölenin maddi, manevi durumuna bağlıdır. Zengin ise parasını mal ve mülkünü yakınlarına bağışlar. O esnada takrir verir şahitler çağırılır. Ölenin sağılardan istediği bir tek arzusunu yerine getirmek, hangi mezarlıkta gömülmesi, ölümde ne gibi merasimin yapılması, ölünün bu gibi istediği vasiyeti yerine getirmek olur. Aksi ölenin on parmağı kıyamette vasiyetini yerine getirmeyenlerin yakasındadır. Bu vebalı kimse kabullenemez bazıları bu vasiyeti yazarlar ki ölümünde okunur vasiyetten sonra tövbe istiğfar gelir.

3.1.3.3. Ölüm Sırası

3.1.3.4. Ölüm Sırasında Yapılan İnanış ve Uygulamalar

Hastanın öleceğine anlaşıldığı vakit ilk önce yapılan uygulama da bolca "Kuran kerim" den "Yasin" suresi ölü için okunur. Ön belirtiler hastada veya yaşlıda gözüktüyse İslam

uygulamalarına göre ölünün imanlı gitmesi önemlidir. Ölenin yanında bulunan kişi ölümünü anlayan hemen şehadet getirmesine yardımcı olur. Yavaş yavaş zezem su içirmeye çalışılır, zezem suyu yoksa da normal su verilmesi gerekir.

Ölen kişi ölmezden önce hastalanmışsa ve etrafındakiler onun öleceğini tahmin etmişlerse onu sıra ile beklerler. İmam veya başka biri başucunda devamlı Kuran-ı Kerim okur. Yanında bulunan başka biri de hastanın ağzına pamukla su verir. Hastayı bilen tanıyan. Herkes ziyaretine gelir. Gelirken meyve veya şekerleme ellerinde getirirler. Gelenler hasta ile helâlleşirler (Dede, 1978: 116). *Ölen kişiye su verilmesi çox mühimdi, hatta şeytan aldatmasın ölünü. Qızı oğlu başı ucunda durar. Başında Qur'en oxullar (KK- 83).*

3.1.3.5. Ölüm Sonrasında Yapılan Uygulamalar ve Ölünün Duyurulması

Ölüm olayının duyurulmasının en doğal biçimi ölenin geride bıraktıkları ağlamalarıyla olur. Olayı duyan komşular, yakınlar ölü evine toplanırlar. Ölenin yakınlarına ortak ve yardımcı olmaya çalışırlar. İlk hazırlıkları yapmaya yardımcı olurlar. Bu arada komşular ve yakın dostlar gerekli yerlere haber verilir (Örnek, 2000: 213). Hasta öldükten sonra yanında bulunanlar hemen onun çenesini, ayaklarını, ellerini bağlarlar. Cesede "ölü" derler. Ölen kadınsa ellerine kına yakılır. Bu kınaya nişan derler ve nişansız mezara gömülmenin iyi olmadığına inanılır. Ölen erkek ise geriye kalan karısının saç örgüleri çözülür. Bu artık nikahsız kaldığının işaretidir. İmam ölü selâsı okur (Dede, 1978: 116). Bölgede herkese ölünün öldüğü haberi duyurulur. Herkes toplanır ve Allah Af etsin denilir. *Evvel bir ölü ölseydi cami'de çaxırdılar herkesin xeberi ossın, indi daha qalmadı bu 'adet (KK- 79). Evvel ölü qedri wariydı indi çamır ölü başına hanı ölü qedri qalıptı (KK-82). Ölü yalnız qalmaz birisi sabehe qeder olsun yanında (KK- 43). Ölünün başında sabehe qeder qur'en oxunu (43- 82). Yörede ölen kişinin hemen gözler açıksa kapanılır, eli ayağı bağlanır hemen yıkandıktan sonra gömülür. Gece vakti olsa da ölünü çok bekletmezler hemen ölünü yıkayıp gömerler. Ölünün beklemexi olmaz hemen gömülmexi daha iyidi (KK- 82).*

3.1.3.6. Ölü Yıkama, Kefenleme ve Defin İşlemleri

Ölü yıkama da genellikle ev de ölü yıkanır fakat bazı aileler camide de yıkarlar. Aileden aileye değişen ölü yıkama, yörede en çok ölünü evinde yıkamayı daha uygun buluyorlar. Ölü yıkama tenaşir üstünde ölünü yıkarlar. Ölünün yıkandığı hamamın üstünde temcit Allah-u Ekber okurlar. Yıkandıktan sonra kefenlenir. Ölünü yıkadıkları yer evde ise evin her yerinde odada, hamamda evin her hangi bir yerinde ölünü yıkanır. Ölünün yakınları yanına girebilirler. Ölen kadın ise, kadının büyük kızı yanına girebilir ve annesinin ayağının altından öpmekte caizdir, yörede bu gibi uygulamalara inanmaları vardır. Ölü kadın ise kadınlar tarafından yıkanır, erkek ise erkekler tarafından yıkanılır. Ölü erkekse büyük oğlu da yanına ve yıkamada yardımcı olabilir. Ölüyü yıkarken çok hafifçe ve yavaşça davranmak gerekir. Kullanılan su ne çok sıcak ne de çok soğuk

olmamalıdır. Ölünün elbisesi yavaşça çıkarılır, ayrıca evde ölünün eşyası bulunmaz bütün elbiselerini fakirlere dağıtılır. Ölünün yüzü kibleye doğru yönlendirilir. Ölünün yakın akrabaları cenazeyi mezarlığa taşırlar. Ölü mezarlığa götürmeden önce evinde üç kes yerinden kaldırıp indirilir. Bunun nedeni ise, ölünün kendi evinden son ayrılığını bildirmek için yaparlar. Bu kaldırma işini de bazen ölünün komşularının hakları için kaldırılır. Ve herkesten af beklenilir. Herkes ölüyü toprağa vermek için toplanır. Önceden kabir kasılır. Ölünün yakınları her biri mezara bir avuç toprak atar.

Ölünün kefenleme işlemi İslami geleneklere göre yapılır. Kefenlik bezin rengi beyazdır. Beyaz renk imanın belirtisi olarak kabul edilir. Erkek kefeni, üç parça olarak, omuzdan ayağa kadar örtülen bez (gömlek), baştan aşağı kadar örtülen bez (izâr) ve yine baştan ayağa kadar örtülen bez (lifâfe) den ibarettir. Kadın kefeni ise beş parça bezden yapılır. Bunlar, başa örtülen bez (Himâr), göğse örtülen bez (dîr), göğüsten göbeğe ya da diz kapağına kadar örtülen geniş bez (hırka), izâr ve lifâfden oluşur. Halk arasında öldüğü zaman başkasına yük olmasın, kefen telaşı olmasın ya da kendi helal parasından olsun düşüncesiyle kişinin sağlığında kefenini alıp bir köşeye saklaması ya da bunun için para ayırması âdetine rastlanır. Hac ziyareti yapanlardan çoğunun zenzem suyu ile ıslatılmış ve kurutulmuş kefenliklerini beraberinde getirdikleri ya da gidemeyenlerin Hacca gidenlere kefen ısmarladıkları görülür (Başçetinçelik, 2009: 350). Kullanılan kefen beyaz rengine olur ve içinde hiçbir dikişin bulunamaz, sadece saf ve temiz bir beyaz kefen olur.

Ölü kefenlendikten sonra tabuta konulur, tabuta yörede salaca da denilmektedir. Salaca genellikle ahşap tahtadan yapılmaktadır. Tabut herhangi başka bir maddeden yapıldığına rastlanmadık. Tabut "Salaca" ile ilgili bir ağıtta şöyle söylenilmektedir:

Salaca

Al wala yeşil wala

Salacam düştü yola

Ne anam war ne bacım

Ensemce saçı yola (Terzibaşı, 1975: 226).

3.1.3.7. Defineden Sonra Gerçekleşen İşlemler

3.1.3.8. Telkin

Ölü gömüldükten sonra define işlemleri biter bitmez herkes ayrılır. Ancak ölünün yanı başında birinin kalması veya bir hocanın kalması daha uygun görülür. Birinin veya hocanın kalması ölüye teselli edecek ve soru cevap şeklinde sorulan cevapları ona söyler. Ölünün yanında kalan hocaya veya herhangi bir varsa yanı başında dua okuyan birine telkin denilmektedir. Altunköprü yöresinde "telqin" denilmektedir. *Ölünü gömdüxten sora yeri sulanı, etrafı yıqanı, daha herkes*

ewine döner, bes başında bir mulla oturu bira Quran oxur daha sora mezarlığ boş qalı, Allah kimseye göstermesin (KK- 83).

3.1.3.9. Cenaze Evi

3.1.3.9.1. Erkek Yası

Ölü gömüldükten sonra erkekler eve döner ve hazırlık yapmaya başlarlar. Yörede erkeklerin yası camide olur, bu sırada erkekler kendilerine yakın hangi camide yapmalarına kararı verilir. Üç gün boyunca erkeklerin yası tutulur. Erkekler sabahları evde kalır akşamları camide yas tutarlar ve herkes dost, arkadaş, akrabalar bu yasa katılırlar. Camide erkeklerin tutulduğu yasta Kuran okunulur. Kahve ve çay dağıtılır. Ölenin en yakınlarından bir takım kişiler yasa gelenler saygıyla karşılanır. Gelenlerde Fatiha süresi okurlar. Her gün yas sahibi taraşından günde üç kes yemek hazırlanır. Yasın üçüncü günü yemeği hazırlanır, büyük sayıda insanlar bu yemeğe çağırılır. Buna da "uç" derler. Aynı durum yedinci günde tekrarlanır. Buna da "Yeddi" denilir. Kıkıncı günde ise mevlüt yapılır. Mevlüde büyük sayıda tanıdıklar öğle yemeğine çağırılır. Akşam vakti ise mevlüt okutulur. Mevlütte Kuran okunduktan sonra peygamber ve ehli beytin hakkında şiirler okunur. Gül suyu " Güllap" serpilir. Yörede gül suyuna "Güllap" denilmektedir. Şerbet dağıtılır. Aynı durum birinci yıl döneminde de yapılır.

3.1.3.9.2. Kadın Yası

Cenaze evinden çıkmadan önce, kadınlar elbiselerini değiştirip siyah giyerler. Başlarını açıp saçlarını yolarlar. Başlarına çamur sürerler. Ağlayışları çığlıkları koparırlar. Erkekler mezarlıktan döndükten sonra, onlar mezarlığa gidip kabir başında ağlaşıp feryat ederler. Kadın yası da mezarlıktan dönüşüyle birlikte başlar. Yörede kadınlar ölünü göme işinde mezara gitmezler, ancak ölünün yedinci günü veya üçüncü günü mezara gidebilirler. Ölünün en yakınları bir araya toplanarak baş açarlar, başlarına çamur sürerler, saç yolarlar. Ölenin eşi, kız kardeşi, kızı ve annesi saçlarından makas ile keserek bileklerine bağlarlar. Bilekteki saçlar yasın yedinci günü bir kadın tarafından kesilir.

Yedi gün süren kadın yasında, günde üç kes yas kurulur. Birinci sabahında ölenin, ikinci günün öğleden sonra başlayıp gün batışından önceye, üçüncü bölüm ise akşam namazından sonra başlar ve birkaç saat sürer. Yas sahibi kadınlar bir daire biçiminde otururlar. Kadınlar tarafından düzenlenen her bir yasta bir yas (sazlayan kadın) ya da yas başlayan kadın ağıt okuyan kadın bulunur. Ara sıra yasa katılan kadınların ölülerinin adını anımsayarak haklarında en ince ve onur verici, yürek yakıcı sözler dörtlükler arasında söylemeye başlar. Bu dörtlüklerin çoğu anonim halk şiiri örnekleridir. Yaslarda dörtlüklerden başka hoyratta yer almaktadır. Bu hoyratlar yürek açılarını dindirmek için söylenir. Ölünün kadın akrabaları yasa gelenler durarak karşılarlar. Çığlık atarlar.

Kendi yüzlerine ellerine vururlar. Yaslarda söylenen sözler, ölünün yakınları tarafından en fazla nesir biçiminde denilir.

Oğlu ölenin: vay balam vay men öleydim.
Babası ölenin: vay babam vay men öleydim.
Annesi ölenin: vay anam vay men öleydim.
Kardeşi ölenin: vay kardeşim vay men öleydim.

Bundan başka bu kadınlar, ağladıkları sırada ya da yas sazlayanın sözlerini duyarak but ve göğüslerine vurarak böyle derler:

Toprağıya kurban, gözüye kurban, sözüye kurban (Benderoğlu, 1993: 68-69).

3.1.3.9.3. Sazlamağ (Ağıt)

Ağıt kelimesi Türkmenler de "Sazlamağ" diye adlandırılmaktadır. Daha çok ağıt yapan kişi en fazla cenazeler de söylediği ağıtlar olur. Ölünün arkasından duyulan acı ve üzüntüler yürek coşkusuyla dile getirmektir. Kadınlara özgü olan bu yöntem tarihsel bir adet gibi uzun çağlardan beri sürüp gitmektedir. Yörede tarihi boyunca ve halende devam etmekte olan ağıtlar tarihin başladığı günden bu güne dek ölenler için yas tutmak, ağlamak, sızlamak, sazlamak, ağıt söylemek, siyah girmek, bir gelenek durumunu almıştır. Kadınlar tarafından çok acı verici sözler ister manzum isterse nesir olsun, Türkmenlerin tarihine bağlıdır.

Ağladan oldum
Çiğer dağladan oldum
Ewwel yarı bağlardım
İndi bağladan oldum.

Ağlaram ağlar kimin
Derdim war dağlar kimin
Xezel ollam töküllem
Werendi bağlar kimin

Bağcamız inçi tutar
İnci birinci tutar
Yoldaşlarıy görendem
Meni bir sancı tutar.

Dert meni aldı nedim
Yatağa saldı nedim
Çox niyetler tutmuştum
Gewlimde qaldı nedim.

Feleğin çarğı dönsün
Su geçsin arxı dönsün
Xudam bir iş eylesin
Ağzımın talğı dönsün (Benderoğlu, 1993: 70).

*Mezarımı yol üstünde qassınlar
Tarihimi başım üstünde yazsınlar
Gelen geçen oxusunlar desinler
Çöllere septim ekin*

Gidertim elimdekin
Ne gawır ne musulman
Olmasın benim tekin (KK- 17).

3.1.3.10. Ölünün Eşyaları

Ölen kişinin geride bıraktığı bir takım eşya ve elbiselerini, halk kültüründe birtakım dinsel ve büyüsel pratikler uygulanır. Bunların en önemlileri ölenin eşyaları yıkanıp temizlendikten sonra fakirlere dağıtılmaktır. Bir çok yerlerde ölenin giysileri, çamaşırları, yatak çarşafı bu gibi eşyaları, bağışlanmadan önce arınma işleminden geçirilir (Boratav, 1984: 200). Ölenin giysileri de yıkanarak ya da havalandırarak temizlenmektedir. Anadolu'da ölenin giysisi, ayakkabı, şapkası, temizlendikten sonra genellikle yoksullara, yoksul akrabalara, dullara, hocalara ya da yıkayıcılara hayır ya da emek karşılığında verilmektedir. Ölünün ayakkabıları birine verildiği gibi, evin dışında konulabilmektedir. Ölenin giysileri yıkanır y da havalandırarak arındırması ve başka birilerine verilmesinin arkasında da ölenin ruhunun geri dönebileceği endişesi yatmaktadır. Giysi ya da eşya dünyalılığı, başka bir değişle ruhun maddi varlığını ifade etmektedir. Anadolu'da ölen kişinin sağlığında tutamadığı oruçları, kılmadığı namazları, getiremediği yeminleri için bir fakire fidye verilmektedir. Bu işlem, devir ya da ıskat denilmektedir (Aça ve Yolcu, 2016: 356). *Ölünün hepsi aspabını faqire werrix (KK- 76). Hatırlı eşyalarını be'ezini saxlarix (KK- 43).*

3.1.3.11. Belirli Günler ve Mezar Ziyaretleri

Ölümden sonraki üçüncü, yedinci, kırkinci ve elli ikinci günlerin, ölümden sonraki inanış ve uygulamalar içerisinde özel bir yeri vardır. Dokuzuncu, on ikinci ve kırk dokuzuncu günlere de önem verilmektedir. *Evvel üç gün boyunca sebeh erkenden türbelixe (mezara) gieldix (KK- 60).* Bölgede ölünün kırkıncıdan önce her Perşembe akşamı ölüye yakın dost arkadaşları, kadınlar ve erkekler tarafından mezarlığı ziyaret ederler. Kırkinci gününden sonra mezara gitme yavaş yavaş azalmaya başlar fakat bazı ailelerde yıllar boyunca her hafta mezar ziyaretleri gerçekleşmektedir. Bölgede mezar ziyareti her Perşembe ('eli) akşamı gerçekleşmektedir. Bayramı günlerine bu gün değişmektedir, bayramın akşamı yani bayrama bir gün kala mezarlık ziyaret edilir. Bayramın sabahı aynen şekilde mezar ziyaretleri olur. Kadınlar en çok bayrama bir gün kala akşamı mezarlığı ziyaret ederler fakat erkekler daha çok bayram namazından sonra ziyaretleri gerçekleşir. *Evvelde indide her zaman türbeliğe giderix, Allah kimseye göstermesin her 'eli biz giderix (KK- 82) . Adam war oğlu ölüptü mulla çaşsa özü çaşmaz her 'eli türbelixe geli, adam war kişsi ölüptü 'eynen her 'eli axşamı türbeliğe geli (KK- 43). Her hefte gellix türbeliximize sularix paklarix Qurak oxurux ölülerimizi unutmax qolay döğü her vaxıt gellix, Allah hepsini af etsin (KK- 79).* Altunköprü yöresinde Mezarlığa (Türbelix) denilmektedir. Buraya çok sık sık ziyaret ettiklerini hiç ölülerini unutmadıklarını söylemektedirler. En fazla ziyaret edilen günler Perşembe yani bölgede kullanılan ('eli) günü ziyaretleri gerçekleşir.

3.1.3.1. Kerkük'te Bulunan Mezarlık ve Mezar Taşları Geleneği

Türk halkının en önemli yerlerinden biri olan mezarlık, Hun devletinden günümüze kadar devamını sürdürmüştür. Mezarlık, hazire, türbe, yatır ve makamlar yerleşim birimlerinin varlığı mutlak unsurları arasındadır. Kerkük İli'ne ait birçok mezarlığında bulunması söz konusudur. Ancak bu mezarların bünyelerinde barındırdığı mezartaşları ve kitabelerinden oluşan somut kültürel mirasın nitelik ve niceliklerin tespitinde çok kapsamlı bir çalışmanın yapılmaması göz önünde bulundurulmuştur (Günay ve Oumar, 2017: 84-85). Genel olarak Kerkük'te bulunan mezarlıklar, genel mezarlıklar:

Musalla Mezarlığı, Türkmen Şehitler Mezarlığı, Seyyid Allavi Mezarlığı, İmam Ahmed Mezarlığı ve Seyyit Yusuf Mezarlığı.

Musalla Mezarlığı

Seyyit Yusuf İmamı

İmam Yusufun Kapısı

Aile Mezarlığı ise:

Gedikler (Seyyid Kızı) Mezarlığı, Neftçiler Mezarlığı ve Avçılar Mezarlığı

Avçılar Mezarlığı

Kerkük'ün meşhur mezar ve mekamları ise şunlardır:

Üzeyir, Huneyn ve Danyal Peygamber Mezarlığı, İmam Kasım Mezarlığı, İmam Zeynelabidin Mezarı, İmam İsmail, Ebu Ülük (Abu Uluk), Ebu Cümcüme (Cimcime), Yel İmamı

Mezarlığı, Gözlü Baba Mezarlığı, Seyit Kızı Mezarlığı, Ömer Merden Mezarlığı, Sultan Sakı Mezarlığı, Şeyh Ahmed, Gözlü Baba (Günay- Oumar, 2017:).

Kerkük'e bağlı Altunköprü İlçesinde bulunan mezarlıklar ise, genel Altunköprü mezarlığı ve Altunköprü şehitler Mezarlığı bulunmaktadır. Bunun yanında makam ve ziyaret edilen mezarlıkta (Sultan Özbek) Mezarlığıda mevcuttur. Sultan Özbek Mezarlığı, Altunköprü, Orta yaka semtinde bulunan ünlü bir zattır. Tarihi çok eskilere dayanan bu zat halk rivayetlerine göre, 1638 tarihin de Bağdat'ı sevafilelerden geri almak isteyen Dördüncü Murad'ın ordusuna refakat eden adamlarından biriymiş ve burada vefat etmiştir. Büyük derecede ateşi olan çocuğu annesi bu zatın mekama getirir ve kendi elini kına edip duvarına sürer, kına çabuk kurumuş olsa çocuk şifasını bularmış. Ayrıca her Perşembe geceleride tutuklu olanın anneleri de, ve doğurması zor olan kadınlar da kolay doğum yapsın diye burada mumlar yakıp dualar ederlermiş. Ayrıca her (Nur) Recep ayında da kadınlar burada mum yakıp ve dualar okurlardı Allah'tan ve bu zatın hürmetine hastalara açıl şifalar dilerlermiş.

3.1.3.1.1. Yörede Mezar Taşı Yapıları

Kerkük İli, mezar taşı yapılarında oldukça zengindir. Bunun yanında Kerkük'te yaşayan Türkmenler örf, adet, gelenek ve görenekleriyle de zengin bir yapıya sahip olduğunu söylemek yerinde olur. Kerkük ilin'de yapılan türbe ve Kümbetlerin benzerlerini günümüzde Anadolu'nun birçok yerlerinde rastlanmak mümkündür. Özellikle Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde yapılan

türbe ve kümbetler arasında benzerlik daha fazladır. Çünkü Kerkük'teki eski türbe ve Kümbetlerin yapılışı büyük Osmanlı ve Selçuklu dönemlerine ait olduğ tespit edilmiştir. Bunun yanında Kerkük Kalesinde Bulunan "Gök Kümbet" Kerkük İli'nin simgesidir. Bu kümbet Kerkük Kalesinin tam ortasında yer almaktadır. Selçuklu hanedanlığına mensup olan "Buğday Hatun"na ait olduğunu söylenilmektedir. Selçuklu döneminde yapılan bu kümbet bugün Kerkük Kalesinde halen bulunmaktadır. 820 metre karelik bir alana ve 10 metrelik bir yüksekliğe sahiptir. Sekiz köşeli ve iki kattan oluşan bu kümbet Türk otağı (çadırı) örnek alınarak yapılmıştır (Eroğlu, 2008: 63).

Kerkük yöresinde türbe mezarlığından başka bir diğer çeşit "kafas" türbesi, türbenin üstünde yapılan bu kafas, demirden yapılma oda şeklinde olur, türbenin ayak tarafında kapısı bulunur. Genellikle bu kafaslar şehit olan mezarlıklarında bulunur. Kerkük yöresinde en yaygın türbe bulunan yatay mezar taşları yani lahit ve sandukalı bulunur. Kerkük'te en çok görülen yatay tipteki mezar ve mezar taşları rastlanır. Hem şahide hem de sanduka taşlarında yazılar yazılır. Mezar taşları öök yüksek olamaz, genellikle sandukalar 35- 50 cm arasında, baş şahidesi ise 100- 110 cm ve ayak şahidesi ise 70- 80 cm bir yükseklikte yapılır. Genellikle de ayak ve baş şahidesi aynı yükseklikte de yapılabilir. Mezar taşlarının ana maddesi ise kaya, mermer ve betondan oluşmaktadır. Lahit ve sandukalar üzerinde bir takım figürler ve ölen kişi üzerine bir takım ifadeler yazılır (Qassab, 2014: 16).

Mezar taşları, üzerindeki yazı ve süslemeleriyle, ait olduğu dönemin sanatı, folkloru, dili, edebiyatı ve estetik kaygıları ile ilgili bilgiler içeren önemli belgelerdir. Anadolu'nun pek çok bölgelerinde mezar taşları bakımsızlıktan ve ilgisizlikten dolayı kayıbolmuş ya da kireç kuyularına kurban edilmiştir (Daş, 2010: 110). Mezar talşları, üzerlerinde taşıdıkları kitabe ve tarih dolayısıyla öncelikle tarihi birer vasikadırlar. Müzelerde bulunanlar hariç mezarlıklar herkese açık alanlar olduğundan ve yeterli bakım ve kontrol yapılmadığından taşların zamanla taribi ve yok olmaları kaçınılmazdır. Mezar taşları aynı zamanda çeşit sanat kolları için bir form niteliği taşımaktadır (Açıkgözoğlu, 2009: 297).

3.1.3.1.2. Mezar Taşı Kitabeleri

Tonyukuk ve Bilge Kağan yazıtlarında bazı konular gözümüze çarpar, bunlardan, ölen kişiye ağıtlar ve millet hakkında sözlerdir. Yazıtların ilk örneklerinde sadece erkeklere yazılan ağıtları ve dikilen heykelleri görüyoruz. 9. Yüz yılın sonuna ait olan yazıtlar arasında azda olsa kadınlar için dikilmiş mezar taşları bulunmaktadır. Bunun nedeni o dönemin şartlarında ve Türk topluluklarında erkeklerin egemen olmasında aramak mümkündür (Boyras, 2003: 63).

Kerkük'te mezar taşlarına yazıların yazılmasını günümüzde az da olsa görebiliyoruz. Eski dönemlerden kalma bu sanat mezarlığa gidildiğinde mezar taşı üstünde ölünün bilgilerini ve hayatını okunmaktadır. Bazı mezar taşlarında da ölünün hayatından kısa bilgiler yazılmaktadır, ayrıca ölen kişi şair veya yazar ise yazdığı şiirlerinden mezarının taşlarında görülmektedir. Bunların dışında genellikle mezar taşlarında ölünün adı, doğumu ve ölüm tarihleri görülmektedir.

Türkler İslam dinini kabul ettikten sonra yani Karahanlılar ve Gazneliler dönemlerinden günümüze sadece birkaç türbe ve kümbet dışında pek fazla eser kalmamıştır. Karahanlılar ve Gazneliler dönemlerindeki mezar taşlarına bakacak olursak, Arap alfabesiyle yazılı dini sözler ve mezarda yatan şahsın kısaca bilgileri günümüze çarpmaktadır. Bu da İslam'ı kabul etmeden önce yani Uygur ve Göktürk dönemlerinde olmayan birkaç özelliktir. Türkler İslam dinini kabul ettikten sonra hayatlarında bir takım değişimler olmuştur. Bu da o değişimlerden biridir. Bazı bilim adamlarına göre, Türkler İslamiyet'in ilk dönemlerinde mezar ve mezar taşına fazla ilgi göstermemiştir. Bu görüş Türklerin ilk Müslüman oldukları dönemden günümüze ulaşan mezarların, ve türbelerin sayısının çok az olmasına dayandırılmaktadır. İslam dininde mezar taşı, anıt ve kümbet yapmanın yasak ve haram olduğunu duyan Türkler, bu sebeple ilk yıllarda mezar ve türbe yapmaktan kaçınmış olmalıdır. Selçuklular döneminde bu dini yasaklar görülmeye başlanmıştır (Boyras, 2003: 65).

Osmanlı mezarlıklardan kalma genellikle mezarlıklar bulunduğu yerler caddeye, pencerelere ve insanların geçiş istikametlerine bakmaktadırlar. Bu durumun en önemli nedenlerinden biri insanların mezar taşlarını okunmasını sağlayarak ibret vermek. Ölümü hatırlatıp ölüm düşüncesini canlı tutmak ve gömülü kişinin dua isteğine yanıt bulmasını sağlamakken bir diğer sebebi ise meftun kişinin sosyal hayata sırt dönmesinin önüne geçilmesi isteğidir. Böylelikle üzerinde çeşitli mesaj, simge sağlamada köprü görevi görmüştür (Çetin, 2019: 118-119).

3.2. Kutlama Törenleri

3.2.1. Bayramlar

3.2.1.1. Ramazan Ayı

Altunköprü yöresinde ramazan ayı yaklaşmadan on gün önce hazırlıklar başlanır. Bolluk bereketli bir ay olması dileğiyle herkes sevgiyle bu güzel ayı bekler, her evde çeşitli ramazan hazırlıklar başlar. Bu hazırlıklar her kes pazara dökül meye akın eder, çeşitli yemekler ve ihtiyaçlarını almaya başlarlar. Yörede bazı aileler ramazan gelmeden önce bütün hazırlıklarını tamamlar, istediği her şeyi evinde bulundurur ki bu ayı sadece ibadet, namaz kılarak ve Kuran okuyarak geçirsin, şahit olduğumuz gibi bir aile, sadece ramazan ayında Kuran ibadet ettiğini gördük ki hiçbir şeyden etkilenmeden sadece ruh ve bedenlerini namaza ve ibadete yönlendirmişlerdir.

Ewwelki ramazanlar çox xoşıydı ögceden herkes özüne bir cetvel hazırlardı ramazanın her günü bir yemex yapardı, köpme yapardıx gözel gözel yemexler pişirirdix qonşu qonşuya yemex getirip aparırdı, gece olardı iftarı ederdix bikere giderdix camiye namaz qılmağa. Tarawıh qılardıx ondan sora ewe gelerdix meywe, köpme düzerdix bınan çox ewwel qapıda otırdıx hette sahura qeder, xoş xoş qonuşurdıx. Du'eler ederdix adam adamı çox sewerdi indi o qeder qalmıyıpı dadı, gene hamdossın (KK- 43). Bı aya bereket ayı diyerix, gerçekten de çox bereketli olı Allahın ayıdı tab'an, herkes bele gözel ewine yıxışı, yewinde gözel yemexler yaparlar, iftarda ögce mercimek yaparıx şorba olarak daha sora gözel yemexlerimizden Allah ne qismet edipse onı ederdix. Herkes yewine yıxışı kimse yazdan yemex almaz, bes be'ez davetler olsa xax yazdan alar. İşte bele gözel geçer ramazan geçeleri, gündüzleri, uşağları sewindirix bayram aspabıydan, gözel eşyelerden en çoxta uşağlar sewini. Ramazan da en çok xurma, mercimek yilini (KK- 57).

3.2.1.2. Kadir Gecesi ve Arefe('Arafat) Günü

Arefe günü ramazanın son on günde kalan çok değerli günlerdir. Yörede bu günlerden biri de kadir geçesidir, bu gece en önemli gecelerden biri sayılarak herkes camiye yönelir ibadet eden ibadet eder, namaz kılan namaz kılar. Mezarlığa giden mezarlık ziyareti yapar, fakat mezarlık ziyaretini en çok arefenin son gününde yaparlar. 'Arafat gelse bayram yaxındı diyerix, başlarix ew temizlemeğe, bayram hazırlıxı yapmağa, qedir gecesi camiye giderix, çox xax camiye yemex getiri herkese paylarlar. O geceni camide geçirix sahura kimin, sahuruda ederix dönnüx ewe, bikerem bayram hazırlıxı başlar yavaş yavaş (KK- 26).

3.2.1.3. Ramazan Bayramı

Her yerde olduğu gibi, yörede de bayram sevinci, bütün evleri, mahalleleri, sokakları, pazarları sarmaya başlar. İnsanlar bir koşturmaca içinde olurlar, ev işleri olsun, bayram yiyecekleri olsun çocukların giydikleri elbiseler olsun herkes bir koşturmaca içinde olur. Kadınlar tarafından çok güzel evde yapılan bayram hazırlıklarından biri de Türkmen Külçesi, kozlu (cevizli), hurmalı, lokumlu külçeler yapılır. Bu yiyecekler her Türkmen evinde mevcuttur ve genellikle yaşlı kadınlarımız tarafından yapılmaktadır. Öncelerden bayram hazırlıkları ramazan ayı girer girmez başlardı her gün bir komşu için yapılırdı, ve bütün komşular bir araya gelerek bu hazırlıkları yaparlardı. Şimdiyse bu gelenek her evde mevcuttur fakat komşu komşu için yapması biraz azalmıştır. Bu hazırlıklardan sonra bayramın akşamı yani arafe günün de kadınlar ve erkekler herkes mezarlık ziyareti yapar.

Bayramın sabahı ilk gün âdetlerimize göre her evde annelerimiz bayram aşısı yapar. Bayram aşısında piriç, pilav, kuru fasulye, erik ve tavuk yapılır. Sabah erkenden kalkılır, erkekler camiye giderler camiden sonra mezarlığa ziyarete giderler. Mezarlıktan sonra eve gelip bayram yemeklerini yerler. Yemekten sonra her kes akraba ziyaretleri yapar, bayramın ikinci ve üçüncü gününde ise belirli yerlerde gezinti için yapılan yerler vardır orada çeşitli oyuncaklar vardır çocuklu olanlar oraları ziyarete giderler. Kadınların bazıları ise bayramın son gününde Kerkük'te bulunan kaleye giderler. Kalede bulunan Danyel peygamberi ziyaret ederler. Çeşitli yemekler, dolmalar götürüp orada güzel vakitler geçirirler. Bayramla ilgili bir şiir:

Bayram Günü
Ne şerefli, ne mutludur
Bu mübarek, bayram günü
Gör milletim, ne kutludur
Bu mübarek bayram günü

Gurbetçiler, geri dönsün
Milletimi, sevinç boğsun
Nefret, çile, kin, yan dursun
Bu mübarek, bayram günü

Otur dinle sen ahım
Kayıp etmişim düz rahımı
Gel bağışla günahımı

Bülbül sever, gülün ağın
Öter sevinç, boğar bağın
Dumanlattır, dost ocağın

Bu mübarek, bayram günü

Bu mübarek, bayram günü (Terzibaşı, 1991: 76).

3.2.1.4. Muharrem Ayı (Aşure Günü)

Kerkük'te muharrem ayı çok büyük sevgiyle karşılanır, bu ay içerisinde oruç tutulur, aşure aşı yapılır.

Muharrem ayı gelse dokuz ve onunda oruç olarix, yeddinci günü 'eris qesim, (Hz. Kasımın düğünü). yaparix ewde sini bezederix siniye herşey qoyarix bını her yıl yaparix mıraz isteyen mıraz için tutar, uşax isteyen uşax için tutar. Herkes bir mıraz için tutar. Bizde bı sinniye bezederix mum qoyarix ondan sora bı siniyi qomşulara paylarix. Doquzuncu günü oruç ollux bizler hem doquzu heme onu günü oruç olıx bes şiiler doquzu olarlar onu günü halim yaparlar (KK-30).

Kerkük'te muharrem ayında oruç tutulur, halim aşı yapılır. Aşureye (Halim) denilir. Muharremin yedinci gününde bazı evler tepsi düzerler, o tepsiye bütün tatlılardan koyulur, mumlar yakılır bu işlemi kadınlar tarafından yapılır. Çocuk isteyen, niyet tutan kadınlar yapar. Onan sonra bu yakılan mumlar sönülür ve komşulara dağıtılır. Bu işlemede muharremin yedinci günü yapılır ve Hz. Kasımın evlendiği gün olarak belirlenir. Muharremin sekizinci günü ise kıymalı pilav yapılır ve herkese dağıtılır, niyeti olan kimseler bu işlemleri yaparlar. Muharremin onuncu günde halım (Aşure) yapılır, ve herkese dağıtılır. Kerkük'te farklı yerlerde kamplar kurularak ağıtlar söylenir yemekler dağıtılır en çokta tisin semtinde bu işlemler gerçekleşir. *Halım aşını bir gün ögce noxut ve buğdayı ibiderix bını yarınısı etle qeynedirix qarıştırıx hette qatı olana kimin sora içine badam, quru üzüm, tarçın qoyarix* (KK-28).

Kerkük'te aşure yemeğini nohut, aşurelik keşkek, et, badem, kuru üzüm ve tarçınla yapılır. Şii mezhepte bu yemek yapılırken kendilerine ait ağıtta var, o ağıtı açıp herkes toplanır ve yemeği pişirirler. Onuncu günü sabaha kadar uyumazlar sadece yemeği hazırlayıp sabah erkenden dağıtırlar. Kerkük Tisin semtinde kadın erkekler toplu bir şekilde toplanır kadınlar ayrı kendilerini vururlar erkekler ayrı zincirle kendilerini vururlar, bu işlem muharremin her günü yapılır fakat onuncu günü Kerkük'te daha çok yapılır, sadece tisin semtinde değil Kerkük'ün farklı yerlerinde de yapılır. Caddelerde kamp kurulur ve (Latmıyalar) ağıtlar yüksek sesle okunur ağlanır, kampta çay, kahve dağıtılır, ayrıca her akşam değişik yemekler yapılır ve dağıtılır.

Halk bu ayın ilk günlerinden itibaren büyük kazanlarda yemek pişirir, konu komşu ve fakir kukaraya tabak veya tencereler içinde dağıtılır. Et ve nohut ezmesikarışımından pişirilen "kıyma aşı" ile "pilav" bu yemeklerin başında gelir. Irak halk kültüründe "kıyma aşı" Muharrem ayı ile anılır bir yemek olmuştur. "Herise"de kıyma aşı gibi Muharrem ayı yemekleri ile anılır. Herise buğday ve et ezmesi karışımının ile büyük kazanlarda pişirilir. Bu kazanlar büyük kepçelerle karıştırılır ve insanların çoğu bunu karıştırırken murat isterler ve dilek tutarlar. Halk sevap

kazanmak için ve "murat almak" için yemeklerin pişirildiği büyük kazanlara tuz atar (Bayatlı, 2018: 64). Irak Türkmen Şairleri arasında Muharrem ayı ile ilgili çok sayıda şiir ve ağıtları mevcuttur bunların bazılarını şöyle söylenmektedir:

<i>Ali ekber hardasan, gel Hüseyin şehit oldı Kılıçlar baş kesiri, Kerbela kanla doldu Kerbela'da ekmişix, ektiğimiz gül soldu Aşıqıx Kerbela'ya, Hz Abbas yoluna Nece kestiler özünü, qurban olım qoluna. Kerbela'ya döktüler Hüsey'nin al qanını Ataşlara sardılar, vah Hüseynin canını Meydanda ox qabladi, Hüseynin canını Aşıqıx Kerbela'ya, Hz Abbas yoluna Nece kestiler özünü, qurban olım qolına</i>	<i>Ey Hüseynim, gel yetiş gör indiki aslanı Düşman polattan olsa, günü geli porslanı Bizi yasa qoyanlar, bir gün o da yaslanı Aşıqıx Kerbela'ya, Hz Abbas yoluna Nece kestiler özünü, qurban olım qolına Ali azğar kucakta oxlailar özün Hasret qoydular suya, qan ettiler gözün Şama esir ettiler, ehli beytin kızını Aşıqıx Kerbela'ya, Hz. Abbas yoluna Nece kestiler özünü, qurban olım qolına</i>
<i>Zeynep ana tepede durdu, Hüseyne daldı Şimир başın wuranda, Ruqiye başa çaldı Körpe balalar yerde, babasız yetim qaldı Aşıqız Kerbela'ya, Hz. Abbas yolına Nece kestiler özünü, qurban olım qolına (KK- 63-64-65).</i>	<i>Başı bedensiz qardaş Qalmışam sensiz qardaş Hanı Hüsey'n'im hanı Vuruldu axtıqanı Baş ayrılmış bedenden Oxa tutulup canı</i>
<i>Ses ver sesime Hüseyin Ne oldu Qasım'a Hüseyin Nece qıydı düşmanlar O Abbas'a Hüseyin</i>	<i>Söyledim gelme bura Qıyallar sene sora Dönersem Medine'ye Ne deyim getsem ora (Bayatlı, 2018: 85-86).</i>

Yörede muharrem ayını üzüntülü acılı bir şekilde dile getirerek son bulur. Halktan aldığımız bilgiler doğrultusunda bu ay niyet verici aydır, insanlar aşurelik yaparken bir niyet tutarlar o niyetleri gerçekleşirse her yıl aşure yaparlar.

3.2.1.5. Kurban Bayramı

Kerkük'te kurban bayramı aynı ramazan bayramı gibi karşılanır. Bayramdan on gün önce hazırlıklar yapılır, yemekler pişirilir. Ancak ramazan bayramından farklı olan şey bu bayramda kurbanlar kesilir. Varlıklı aileler bayramdan iki ve üç gün önce kurbanlarını alıp evde tutarlar, bayramın erken saatlerinde keserler. Bayram sabahı mezarlığa gidilir, mezarlıktan sonra kurbanlar kesilir. Yörede 'adetlere göre herkes kurbanlarını evlerinde keserler, kurbanlık kesen kişiler on gün öncesinden tıraş olmazlar ve tırnaklarını kesmezler bu inancı her kurban kesen kişiler yaparlar.

Kurbana (dahye) adı verilir. Aileden aileye kesme işi değişir. Bazı ailede sadece kendileri evleri, çocukları için keserler, bazı ailelerde ise 7 kişi ortaklıkla keserler. Kurbanı kesen kişi abdest alır sahibi kulağına okur, kurbanı tekbirle kesilir. Kesilen kurbanlık et herkese dağıtılır. Eski adetlerimize göre kesilen kurban bütün komşular toplanır etinden çorba olur bütün insanlar yer. Fakat günümüzde bu adet yerine herkese kurbanın etinden gidilir. Dost, akrabalar ise o gün mangal veya kurban aş yapılarak herkes yer. Bir inanca göre kurban bayramında sabahları fazla uyuyan kişi domuz olur, o yüzden bu bayram da o kadar uyulmaz çünkü mübarek gün sayılmaktadır.

3.2.1.6. Kerkük'te Mevrit Töreni

Kerkük'te mevrit törenleri en çok dini geleneklere bağlı aileler tarafından düzenlenir, Nur adıyla adlandırılan Rebiülevvel ayı, Kerkük'ün muhtelif mahalle ve camilerinde mevrit törenleri düzenlenir. Hz. Muhammet sallallahu Aleyhi ve sellam'ın doğum gününü kutlamak amacıyla her yıl düzenli olarak, kutlanan bu kandilde, bir aşara Kuran Kerim ve ardından mevlidi şerif arasında da dini hoyratlar okunarak peygamberimizi en güzel şekilde anılır. Fahri kainat efendimiz'in dünyaya teşrifi zamanı olan miladı 571 yılının Rebiülevvel ayının 12. Günü için kullanılır. Kerkük'te halkın inancına göre Mevrit-i şerif okunan yer ve evler Allah tarafından bereketlendirilir, bu sayede kıtlık olmaz meyveler bereketli olur. Sağlık ve afiyet tüm insanları kapsar. Kerkük'te mevlid törenleri saba makamıyla başlangıç olarak okunur, aynı makamla bağdaşan bir tenzile okunur. Daha sonra çeşitli makamlar, hoyrat ve bunlara bağlı olarak uygun tenzileler ve nihayet Asafî hazret manzumesi okunur. Tören bir aşara Kuran Kerim ve mevrit duasıyla sona erir. Dua okunurken herkes ayakta durup, yüzleri kıbleye doğru çevirir ve ellerini göğse kaldırarak sık sık Âmin söylerler. Dua ettikten sonra sofralar kurulur ve davetlilere yemek yedirilir (Kerküklü, 2020: 48).

Yörede mevrit töreni her yıl yapılmaktadır en çok camilerde yapılan bu tören kadınlar daha fazla bu mevlide önem vermişler. Değişik bir gün olarak sayılan bu gün her ev tatlılar dağıtır, camilere yemek götürürler, her camide mevritler okunur, çocuklar toplu bir şekilde sünnet edilir. O gün bayram gibi olur herkes sabahtan kalkar camiler mevrit okurlar, bazı evler tatlılar, şerbetler dağıtırlar, bazı evler ise yemek yapıp camiye götürürler. Cami sürekli hiç durmadan güzel mevritler okurlar. Bağışta bulunan zengin adamlar camilerde toplu bir şekilde sünnet yaparlar. O gün bayram gibi olur, akşam vakti kadınlar camilerde yaparlar, her kadın elinde bir yemek götürerek orada mevritler okunur, dualar yapılır ondan sonra niyet tutan niyet tutar, bir inanca göre her kim bu mevritte niyet tutarsa niyeti gelecek seneye kadar kabul olursa kendisi mevrit yapar yemekler dağıtır. Kadın mevritlerinde okuyan kadın olur, erkek mevritlerinde okuyan erkek olur. Sürekli peygamberimizi metihte bulunan dini hoyratlar okunur. Kaynak kişinin ağzından Peygamberimizi metihte bulunan bu hoyratlar şöyledir:

*Otursaydı şah meclisinde bir nefes
'ümüründe hawas etmezdi getsin ewe
Halk t'aleden dedim yazın ümmeti
İlahi mene bağışla ümmetim*

*Sağatlanmış her yetimin başını
Silerdi gözlerinin yaşını
Qeme qawseyini, kiprikleri uzun
Gözleri siyah, seqqeli yerden gidermiş*

*Girermiş yeşil cübbesini
Her gece yatarmış kendisine
Sürmeni çekermiş o mübarek gözlerine (KK-37).*

*Hacı selam apar can Mustafa'ya
Belki çara eder way bu çafaya
Yoxsullux qablarmış beçar milleti
Sangi qere basmış bu memleketi
Yalwar haqa qaldırsın bizden zilleti
Nene selam apar can Mustafa'ya
Belki çara eder way bu çafaya*

*Günahsızlar batmış qereye gider
Peygember qapsında şikayet eyler
Gönülden bizlərcin hakımız diler
Nenem selam apar can Mustafa'ya
Belki çare eder way bu çafaya*

*Fikirler qablanmış bir boş dünyada
İnsanlar sattılar zamiri mala
Tütüncü oğluda qalmış bu hala
Nenem selam apar can Mustafa'ya
Belki çare eder way bu çafaya (KK-37).*

*Nazdar Muhemmet ruhuna werin salawat
Salawati sesten werin odur halawa
Nazdar Muhammet adıyla faxır ederix biz
Muhammed'e layık diye sabır ederix biz*

*Nazdar Muhemmet ruhuna werin salawat
Salawati sesten werin odur halawat
Nazdar Muhammet yüzünden olduğ bir ümmet
Muhammedin ümmetine yakışmaz zillet*

*Nazdar Muhammet zikrinden tox olmarığ biz
Muhemmed'in sayasıydan yox olmarix biz
Nazdar Muhemmet ruhuna wer salawati
Muhamed'in sayasıyden görux cennet.
Bir denedi, bir sümbül bir denedi
Peyğamberler içinde Muhammet bir denedi
(KK-37).*

3.3. Oyun Folkloru

Oyun, her kişinin ve her çocuğun özgürce kabul ettiği rıza bulduğu oyun, tamamen emir verici fakat rızada bulunan uygunluk göstererek belirli zaman ve mekân çerçevesi içinde gerçekleşir. Bir amaç için oynanan oyun sevinç ve neşe verici, iradi bir eylem veya faaliyettir. Oyun algısını bir özgürlük veya sebeptir. Her oyunlar bir gerçek hayat değildir, aksine gündelik hayattan kaçınarak kendine farklı bir değişik hayat yaşamaktır (Huizinga, 2013: 50). Oyun terimi

farklı anlamlarıyla folklorun en zengin anlamlarından birisidir. Türkçede oyun teriminin ve sözcüğünün pek çok anlam içermektedir. Çocuk oyunu dans, tiyatro, kağıt, zar, boncuk gibi oyunlar daha çok çocuklara mahsus bir oyundurlar. Yöre de oyunu daha çok eğlenmek keyif almak ve boş vakitlerini değerlendirmek amacıyla oyunlar oynanır ve daha çokta çocukların oyunlar daha geniş olduğunun belirtmekte fayda vardır. Fakat günümüzde kahvehanelerde büyüklerin yani erkeklerinde oyunlarına şahit olduk diye biliriz. *Ewwel uşağlar daha çox mahallede gözəl oyunlar oynardılar, indi uşağların elinde hebele telefon war oyunlar oynullar (KK- 43)*. Burada amaç oyun oynamak eğlenmek vardır evet ama günümüzdeki oyunların daha çok teknolojinin gelişimiyle birlikte bilgisayar ve telefon oyunları daha yaygındır.

Oyun, sanayi, endüstri ve bilgi çağında şekil değiştirmiş, yerini bireysel ve teknolojik oyunlara bırakmıştır. Ulusal spor malzemeleri birliği ve Amerikan spor verileri çalışmalarına göre, bir çocuğun olağan bir gün içinde bisiklete binmek yerine altı kes daha fazla oyun oynaması olasılığı vardır. Burada ele alınan oyun kavramının, Antik Yunan'dan Modern çağa dek gelen kapsamından uzaklaştığını ve bilgisayar oyunlarını işaret ettiğini söylemekte fayda vardır. Dolayısıyla oyun, 20 yüzyıldan bu yana yerini "Yaratıcılık" unsurundan uzaklaşma tehlikesiyle karşı karşıyadır (Aytaş ve Uysal, 2017: 677). Irak Türkmen çocukları arasında yaygınlaşan bir takım oyunlar bulunmaktadır. Boş vakitlerini geçirmek ve eğlendirmek için hazırlanan bu oyunlar evvel mahallede çocuklar arasında oynanırdı.

3.3.1. Çocuk Oyunları

3.3.1.1. Hecci Laqlaq Hawada Oyunu

Bu oyun ki uşağ terefinden olı, birbirin sırtına minerler sora sallanullar we birbirlerine diyerler:

Hecci laqlaq hawada

Yımırtası tawada

Saqız werdim çeynedi

Bir şaq çaldım oynadı. Bele diyerek oyuna devam ederler (KK- 41).

3.3.1.2. Peş Peş Oyunu

Bu oyun evde bulunan küçük çocuklara has bir oyundur. Evde bulunan anne, baba, kardeş, nine ve dede tarafından çocuğu eğlendirmek için yapılan bir oyundur. Oyun şöyledir, küçük çocuğun avucunun içini açarak, avuç ortasına "peş peş peş bura bir cücü qondu" denilir. Daha sonra çocuğun küçük parmağını avucunun ortasına getirilerek "bu tuttu", diğer parmağını ortaya getirerek "bu kesti" diğer parmağında ortaya getirerek "bu pişirdi" dördüncü parmağını ortaya getirip "bu

yedi" en son parmağını getirerek elini yumar ve der "be hanı benim payım çocuğa gıd gıd yaparak "oda masa altında der. Gıd gıd diyerek çocuğu güldürür.

3.3.1.3. 'Ete Bacı Oyunu

Bu oyun kız çocuklarına tarafından oynanır, iki grup haline gelen çocuklar oyuncak mutfak eşyalarından kendilerine yemek yiyecek hazırlamaya başlarlar. Bir grup diğer grubu ziyaret eder, en büyük olan kız kendisini abla yerine koyar, diğer gruptaki en büyük olan kız çocuğu anne olur. Bunlar birbirlerini ziyaret ederek sohbetler, dedikodular yaparlar. Aslında bu oyun daha çok yemek yemeyen çocuklar için kurulmuştur ki herkes mutfağında çeşitli yemekler bulundursun ve sunulsun arkadaşlarına. Bu oyunu oynarlarken birbirleri arasında şu tekerlemeyi söylerler:

'ete 'ete sarı sebate
Yımırta qoydum hanı cücem
Cücew tawuğ altında
Tawuğ hardadı, yuwasında
Yuwa hardahı, benim ewimde

Ewiw hardadı, ewimde oturpsan..gıd gıd gıd diyerek birbirlerini okşamaya ve sevindirmeye başlarlar.

3.3.1.4. Buxtor Duxtor Oyunu

Bu oyun kız ve erkek çocukları kendi aralarında grup haline gelerek doktorluk malzemelerini getirerek, çocukların birisi doktor birisi hemşire olur diğer kalan çocuklarda hasta olurlar bu doktor olan çocuk gelir hasta olan çocukları muayene eder ve ilaç yazar. Diğer grup çocuklar aralarında anlaşarak biri eczaneci, diğeri temizleyici her biri farklı görev alır en sonunda hiçbir görev alamayan çocuk kalırsa o çocuğun sırtına binilir.

3.3.1.5. Yedi Taş Oyunu

Bu oyun en çok kız çocukları oynar, iki kız çocuğu karşı karşıya gelerek, birisi elinde yedi taş tutar ve taşı yere bırakır, taşları teker teker havaya atar yerdeki taşla havaya attığı taşı aynı anda tutulur, her yedi taşı da öyle yapar elinden her hangi bir taş kaydığı zaman oyunu diğer arkadaşına verir, diğer arkadaşı aynı işlemi yapmaya devam eder hangisi yedi taşı elinde bulundurursa o oyunu kazanır.

3.3.1.6. Gelin Oyunu

Bu oyun en çok kızlar tarafından oynanır. Kız çocukları düğünleri taklit ederek oyuna koyulurlar, kızın biri gelinin annesi olur, diğer kızda oğlanın annesi olur, aralarında bir kızı da gelin yaparlar. Bu iki kız başlar kaynana muamelesi yapmaya gelin alışverişine başlanır. Gelin alınır, düğün yapmaya başlarlar, geline önce kına yaparlar, kınada biraz ağlarlar aynı büyüklerin yaptığı gibi gelinin eline kına koyarlar. Düğünde de dümbelek çalarlar ve bir grup şeklinde şu türküyü söylerler:

Hel hele werin geline
Deste gül werin eline
Altun gemer bağlamış
Gelinin ince beline
Helhele werin geline
Deste gün werin eline
Elinde terezi war
Cebinde çerezi war
'elemnen oynar güler
Menimnen ğerezi war
Hel hele werin geline
Deste gül werin eline.

3.3.1.7. Ewelleme Dewelleme

Oyuna geçmeden önce oynanan bu oyun çocuklar kendi aralarında ellerini birbirine yaxlaştırırlar ve maqas şekli werer diyeler, "Ewelleme dewelleme, iğne iğne, üçü düğme, qoz ağacı, qotur geçi, yorula yırtıla, ussu içer qurtula" aralarında bu tekerlemeyi söyleyerek bu sefer qazanan uşax diyer "Zara zara zambura, hak başında tambura, yel geli yandıra, yağış geli söndüe" bindan sonra çocukuklar birbirlerinin yerine geçer ve oyun devam eder (KK- 27-11).

3.3.1.8. Adam yazı

Mâdenen yapılmış bir paranın yazı ile resimli tarafı üzerine oynanır. Para yukarıya doğru fırlatılır. Parayı yukarıyı yukarıya fırlatıp elinin arkasında saklayarak karşısındakinden adam, yazı diye sorar. O da yazı ya da adam derse yere düşüp gözükünçe onun dediği ise o oyunu kazanır.

3.3.1.9. Ayak G6mme

İki grup çocuk tarafından sokakta bir kuyu kazılır grubun birinden bir çocuğun ayağı bu kuyuya koyulur. Kuyu suyla doldurulduktan sonra toprakla 6rt6l6r. Birinci grup tarafından koyulan çevresine sert basılır. Ayağı kuyuda bulunan çocuğun ayağını kuyudan çıkartıp çekmek için kendi grubu uğraşmasını s6rd6r6r. 1'den 10'a kadar sayıdan sonra içinden ayak çıktıktan sonra, bu grup yarışmanı kazanır. İkinci grup aynı oyunu tekrar oynar.

3.3.1.10. Saxlan Bacı Oyunu

Birkaç ocuk tarafından oynanan bu oyun, bir yeri belli ederek o yer işaretleri olur toplu bir şekilde oynanır. İşaret edildiği yerde bir ocuk durur ve elleriyle g6zlerini bağlar, 1'den 30'a kadar saymaya başlar, diğer toplu olan çocuklar farklı yerlerde saklanmaya başlarlar. Sayı bittikten sonra aramaya başlar hangi ocuk gelip elini o işaret edildiği yere basarsa o ocuk kaybetmekten kurtulur, diğer çocuklardan hangisi işaret edildiği yere ulaşmadıysa yakalanır ve oyunu kayıp ederek kendisi saymaya başlar.

3.3.1.11. G6z Bağlama

Bir çocuğun g6z6 bağlanır çevresin diğer çocuklar dolaşarak ses çıkarırlar, g6z6 bağlı çocuğun eli her hangi çocuğa dokunursa o ocuk yenilir.

3.3.1.12. Muncuğ G6mme

K66k kızlar boncuk ile toprakta oynadıkları bir oyundur. Her kız eşit bir biçimde oyuna boncuklarıyla katılır. Boncuklar toprakta g6m6ld6kten sonra katılanların sayılarına g6re g6m6l6r her bir kız kendi g6mesinde bulunduğu boncukları sayısına g6re oyunu kazanır.

3.3.1.13. Hawada Ne War oyunu

İki ocuk sırt sırta birisi 6tekini kaldırır, arkadaşını kaldıran ocuk "semaya" doğru kaldıran çocuğa husus bir nağmeyle sorular sorulur ve cevabı alınır. Oyunun soru cevap şekli ř6yledir:

Hawada ne war? Bir yıldız

Yerde ne war? Bir muncux

Nenew ne doğar? Bir oğlan

Adı nedi? Muhammet, Muhammede salawat. Sonra iki çocukta ve etrafta bulunan çocuklarda hep birlikte Muhamme'de salavat derler ve ocuk yere atılır oyu her oynayan çocuklar tekrarlar.

3.3.1.14. Deve Deveci Oyunu

Bu oyun erkek çocukları tarafından oynana bir oyundur. Birkaç çocuk toplanarak oyunda sırayla dizilerek en baştaki çocuk dersine yürür yani yüzü öne doğru değil arkadaşlarına doğru olur. Yürürken çocuklar hep beraber şu tekerlemeyi söylerler:

Dewe deweci, can deweci
Deweler harda yatar, qere dağda
Deweler ne yer, xurma

Ne sıçar, burma ve en sonda bu "gece kimin toyudu" derler hep beraber birbirlerinin adını vererek en sonundaki çocuğu adını verirken o çocuk öne çıkar.

3.3.1.15. Gülle (Misket) Oyunu

Bu oyun erkek çocukları tarafından oynana bir oyundur, daha çok mahallede iki çocuk arasında oynanır, çeşitli misketleri olan bu çocukların, önce daire çizerek misketleri düzerler her çocuk diyelim 5 tane misket o yuvarlak içine koyar, yuvarlağın içinde de düz bir çizgi çizilir, o çizgi üzerine koyulan misketler, önce bir çocuk elinde bir tane misketiyle bu dairede bulunan misketlere doğru atar eğer atabilirse kazanmış olur ve arkadaşının bir misketini alır. Eğer atamamışsa diğer arkadaş atmaya başlar ve oyun böylece sonuna kadar devam eder.

3.3.1.16. Şillik (Xana Xana) Hana Hana Oyunu

Bu oyunda kız çocukları tarafından oynanır. Oyun 1'den 10'a kadar çizgiyle kare şeklinde çizilir her karede bir numara olur, üç veya dört çocuk tarafından oynanır. İlk oynayan çocuk elinde bir taş tutarak karelere atmaya başlar ve bu karelerden hepsinden geçer hangi karede çizgiyi basarsa oyunu kayıp eder ve diğer arkadaş devam eder. Kaybeden çocuğun sırası tekrar gelirse kayıp ettiği yerden oyuna devam eder.

3.3.1.17. Hellük Çubuk Oyunu

Bu oyun erkek çocukları tarafından oynanır. Oyun 4-6 inç uzunluğunda bir parça ağaç getirilir, ağacın iki yan tarafı kesilir bu ağaca "Hellük" denilir. Diğer tarafında da 40 cm uzunluğunda bir diğer uzun ağaç getirilir. Hellük yere bırakılır çubukla bir tarafına vurularak havaya atılır. Hangi çocuk hellüğü uzağa atarsa o çocuk oyunu kazanır (Mehmet, 2004: 51).

3.3.1.18. Pam Plis Pos Oyunu

Bu oyun kız ve erkek çocuğunun oynadığı oyundur. Oyuna 3 veya 4 çocuk katılmalıdır, aralarında en büyük olan çocuk oyunun başına geçer diğer çocuklar da büyük olan çocuk ne yaparsa onu yapmaya çalışırlar. Çocuklar daire şeklinde oturup birbirlerinin elini tutarak en büyük çocuk şu tekerlemeyi söyler ve ardından diğer çocuklarda hep beraber "Pam, Pilis; 'esker, Pos" diyerek ellerini çarparak ters döndürürler.

3.3.1.19. Axçi Buxçu Oyunu

Bu oyun küçük çocuklar için kurulmuştur, küçük çocuğa yakın olan kişi tarafından yapılır. Çocuğu ayağının üstünde uzatarak ve ya karşılıklı oturarak parmaklarını yukarıya doğru kaldırıp indirerek "Axçi, Buxçi, nenew babaw sandıqçı, bir sandıq yap menimçin" diyerek çocuğu gıdıklamaya başlar.

3.3.1.20. Menen Sen Yoldaşığ Oyunu

Bu oyun iki kız çocuğu tarafından oynanır, oyunda kol kola sırt sırta iki çocuk gelerek şu tekerlemeyi söylerler:

*Mennen sen yoldaşığ
Bir qutu qumaşığ
Tayyaraya mineriğ
Pembe mektub yazarığ
Başqanımız gelende
Ayağına qaxarığ (KK- 37).*

3.3.1.21. Qonşu Qonşu Oyunu

Bu oyun iki kız çocuğu karşılıklı birbirlerine tekerleme söyleyerek oynanır. Tekerleme şöyledir:

Qonşu qonşu? Ha ha
Oğlu geldi? He he
Ne getirdi? Qere muncuğ
Qere muncuğ hanı? Arxa Düştü
Arx hanı? İneg içti
İneg hanı? Bağa qaçtı
Bağ hanı? Balta kesti

Balta hanı? Ataşa düştü
Ataş hanı? Ataş yandı söndü gül oldu getti.

3.3.1.22. Ha Kurtanam Kaparam Oyunu

Bu oyun kız ve erkek çocukları tarafından oynanan oyundur. Oyunda yaşça en büyük olan erkek çocuk kurt diye ve yaşça en büyük olan kız çocuk da koyun diye seçilir. Kalan çocuklar ise koyunun arkasında birbirlerinin sırtını tutarak sırayla dururlar. Kurt, belli bir uzaklıkta diğer çocukların karşısında durur ve koyunun balalarını kapmaya çalışır. Kurt her hangi koyunu arkasından yakalarsa onu kendi arkasına koyar ve yakaladığı av onun olur. Bu oyunda kurt ve koyun şu tekerlemeyi söylerler:

Kurt: Ha kurtam kaparam
Koyun: İki gözüw oyaram
Kurt: Bir Kifte (köfte) ver kız için
Koyun: Gülle (kurşun) verem gözüw için
Kurt: He bir balawı (yavrun) kaparam
Koyun: Hadduw nedi
Kurt: Haddim war
Koyun: Haddduw nedi

Bu sırada kurt kendini koyunların üstüne atarak bir yavrusunu kapar ve kendi tarafına götürür. Oyunu şu şekilde hep devam eder (Abdölmecit, 2011: 121-122).

3.3.1. 23. Uçtu Uçtu Oyunu

Üç dört çocuk bir araya toplanarak biri bir takım sözler konuşur. Örneğın "ewimize bir quş qondu su içti sonra uçtu" der. Diğer çocuklar da uçtu uçtu derler. Sonra çocukları şaşırmak için hızla " bir adam, ya da dağ uçtu" derken, her kim elini yukarı kaldırırsa yarışmada yenilir. Çünkü adam ile dağ uçmaz (Benderoğlu, 1992: 125).

3.3.1.24. Yaşıma Qoru

Çocuk oyunlarında iki grupta bulunan çocukların ilk önce oyuna başlaması için yapılan bir başlangıç noktasıdır. Bir taşın bir tarafı yaşlanır ve yukarıya doğru fırlatılır. Taş yere düştüğünden sonra anlaşmaya göre hangi grubun başlamasına karar verilir.

3.3.1.25. Tumu- Tumu Oyunu

İki sıra olunur, iki tarafın ustası ortada durur ve birlikte kararlaştıktan sonra birinci usta sıraya sorar: Tumu- Tumu, onlar cevap verirler " Narıncı limi" bir ceylan kestim ne sen yesen, ciğerin dedikleri doğru ise karşını omuzuna binerler bir dönerler ya gelmiş ise onların omuzlarına biner bir dönerler ve tekrar ederler (Zabıt, 1964: 36).

3.3.1.26. Qurna Qurna Oyunu

Dört çocuk etrafta saklanarak, beşinci çocuk ise ortada durur köşedekiler yerlerini değiştirirken, ortadaki çocuk hangisine dokunursa, kazanır ve onun köşesine yerleşir (Zabıt, 1964: 33).

3.3.1.27. Dongüz Tapma Oyunu

Bir tek ayak üzerinde dolaşp diğerlerine yüksek ayakla vermeğe çalışır onlarda buna döğmeye çalışırlar, hangisine ayağı değerse o dolaşmağa başlar.

3.3.1.28. Mizrah Oyunu

Ağaştan yapılan ve harem şeklinde olan mizrahın içine önce düğme şeklinde mix takılırmış ve mixten başlayarak üzerine sarılan iplik, mizrah suretle yere vurulurken iplik sallanmaz ve öylece mizrah yerde mixli başı üzerinde dolaşır. Diğerleri buna varmak için mizrahını sallar (Zabıt, 1964: 34).

3.3.1.29. Kağıt Kuşu Oyunu

Erkek çocuklar tarafından oynana bu oyun, gençler kağıttan "teyara" edip uçururlardı. Büyük yaparlar ona kağıttan fanus ve yanık mum bırakırlar. Kedi yavrusu üçurduklarıda görülmüştür. Tek adan, üç adam bahar günleri çöllerde çayır üzerinde bir adım veya beri beri arkasınca üç adam atarlar hangisi daha çok atarsa o kazanırdı (Zabıt, 1963: 35).

3.3.2. Büyüklerin Oynadığı Oyun

3.3.2.1. Sini Zarf Oyunu

Kahvehaneler de oynana bu oyun geleneksel halk oyunları arasında gelen sini- zarf Irak Türkmen toplumları arasından yaygın olan bir oyundur. Büyük değeri olan bu oyunun ramazan geçeleri erkekler tarafından oynanır. Bu geleneksel oyunun yeri, sadece kahvehanelerdir, iftardan

sonra sahura kadar mahalle kahve hanelerinde oynanır. Oyun iki takım arasında icra edilir, altı veyahut sekiz kişi tarafından oynanır. Her takım normal olarak üç kişiden kurulur ki bunlardan biri, usta, ikisi de yardımcı vasfını taşır. Özel hallerde ise takım sayısı üçten dörde veyahut beşe çıkarılır. Bu daha çok bir semte veya bir kasabadan başka bir kasabaya şehre gelen oyuna katılanlar, en çok 20-50 yaşları arasında bulunan kimselerden müteşekkildir. Bununla beraber 15-25 yaşları arasındaki gençlerle elli yaşını aşan kimselerde sini- zarf oynaması normaldir. Kerkük şehrinin ortasından geçen ırmağın ayırdığı iki ana yaka sakinlerinin ramazan geceleri karşılıklı olarak kahvehanelere yaptıkları ziyaretlerde sini- zarf oyunları bir gelenek halını almıştır. Ayrıca, bu oyun sebebiyle şehir ve kasabalar arasında karşılıklı ziyaretler düzenlenir. Sözcüğü, Erbil ilinden, Tuzhurmatudan, Dakuk ve Altuköprü bucaklarından oyuncular ve bunlara eşlik eden seyirciler, toplu halde Kerkük kahvehanelere akın ederler. Sini- zarf oyunu eskiden kahvehanelerden başka bazı divanhane sahiplerinin konaklarında icra edilirdi. Son yıllarda ise bu duruma rastlanmamaktadır. Genellikle sini-zarf oyunu günümüzde özellikle kahvehanelerde oynanır. Bu oyunu kayıp eden takımın oyuncuları tarafından bir kilo veya eskiden "bir aalınarak kendilerinde, bütün oyuncu ve seyircilere dağıtılır. Ayrıca yenilen takım kahve hane sahibine bir miktar para siniye atarak, halk bunu kumar saymıyor, ödenen para yasa gereğince sakıncalı görülmemektedir ve sadece sini- zarf ücreti olarak kabul edilmektedir. Sahura değin birkaç takım ard arda bu oyunu oynarlar. Bazı kahvehanelerde iki, üç takım aynı zamanda, ayrı ayrı yerde aynı oyunu icra ederler. Oyun sırasında, oyuncular gür sesleriyle hoyrat çağırdıkları da olur, bazen iki takım arasında hoyrat düellosu da olur. Karşılıklı dostluk, sevgi, kardeşlik ifade eden hoyratlar birbirine söylenirdi, bazen de kendi ustalıklarını kendilerini övünme, kıvanç duygularını göstererek, övünç hoyratlarında birbirine düello edilir. Ramazan ayı boyunca, yatsı namazından sonra, mahalle kahvehanelerinde, sahura kadar sini- zarf oyunu ile hoyratlarla, güzel havalar çağırarak güzel anlar geçirilir (Kevseroğlu, 2019: 15-16).

Kerkük özel bir folkloru sahiptir ramazan geceleri, o yaxadan bı yaxadan gelenler Erbil'den Kerkük'e gelirdiler ramazan'da sini zarf çox gözəl bir şeyiydi. Yatsı namazından sora o yaxadan bı yaxadan qoryadan musallaya gelirdiler bı oyunu oynardılar, bının ortasında xoyratlar çaxırdılar, kelle paça ederdiler gözəl bir münasebetiydi. Hakikatan folklorumuza dair beir şeyiydi, çox gözeliydi (KK- 77).

3.3.2.2. Babıç Qapma Oyunu

Bu oyun kadınlar tarafından oynanır,

her bayramın ikinci günü kadınlar hep birlikte şat başına gidermişler, igit igit kadınlar oynarlar, yaşlı kadınlar yerde otururlar ayaxlarını uzarılar birbirlerine yapışık oturular, igit kadınlardan birer birer bu oturan kadınların üstünden atlar, oturan kadınlar bu üserlerinden geçen kadınlara gülerek şaq çalarlar. Hangisine ulaşmadıysaw çalmakta o kadın oyunu utar yani kazanır. Bu oyunu bayramlarda kadınlar tarafından eğlenmek için oynarlar (KK- 19).

3.3.2.3. Domino Oyunu

Bu oyun çok evvelden beri vardır ve çokta yaygındır, günümüze kadar devam etmektedir. Kaynak kişinin ağzından şöyle alınmıştır. Dömino oyununda dömineler ters tarafına döner 4 kişi oyunu oynarız ters yöne düşen dömineleri 28 tane olu onlardan her kes yedişer yedişer alır her kimin yanında düşüş çıkarsa o oyuna ilk önce iner. Qarşıdakilerin yanında altılı hanginin yanında warsa o qarşısını werir, herkes yedi döminesini ögünde tutar baxar naxsı uyuru özünküne onu indiri uymursa indirmez en sonda hangi kağıtta yazılan puanla elimizde qalan puanla birlikte kimin puanı çöksa o oyunu qazanı (KK- 17) .

3.4. Halk İnançları

İnanç, kişi veya toplum tarafından, bir düşüncenin, bir olgunun, bir nesnenin, bir varlığın gerçek olduğunu kabullenmesidir (Boratav, 2003: 19). Halk inançları tarihi boyunca insanlar tarafından gerçekmiş gibi kabul görülür. Halk arasında gerçek dini yansıtmaktadır. Bu inançlar toplum tarafından her zaman kabul ve inanç görmektedir halkın arasında yaşayan canlı bir malzemedir din halka göre algılanmış ve hayata geçirilmiş biçimdir (Kalafat, 1999: 88). Irak Türkmenleri arasında inanç kavramı " İtikat" "hurafe" "xurafi" isimlerle bilinir. Farklı bilinç altına sahip olan insanlar her bakımdan inanca inanmaları olağanüstün bir durum değildir, ki inanç kavramı ve algısı insanlara günümüzde gelmiş bir kavram değildir, her ne kadar hurafe kelimesini kullansak bile, bizlerden çok evvel hayatımızda bulunan inançlardır. Her toplum içinde farklı inanç bulunmaktadır ve bu inançlar bir toplumun temel değeri ve özüdür diye biliriz. Halkımızda bulunan bu inançlar halkı birlik ve güçlülüğe getiren değerlerdir. Altuköprü yöresinden toplamış olduğumuz inanç malzemelerini açıklamak yerinde olur.

3.4.1. Aylara Göre İnançlar

1. Aşure "Muharrem" ayı, ay takviminin birinci ayıdır. Bu ayda imam Hüseyin'in şehadeti münasebetiyle yas tutulur. Muharrem'in on üçüncü günü doğan çocuk büyüyüp evlendiğinde çocuğu olmayacağına inanılır. Ayrıca bu ayda evlenmek haram sayılır.
2. Safar ayı, Muharrem ayından sonra geldiği için kimi Türkmenler bu ay sona ermeyince evlenmek ve sünnet işlemlerini yapmazlar. Bu ayın uğursuz olduğu sayılır. Uğursuzluğu gidermek için kup ve tabak kırmak halk arasında bir gelenek haline gelmiştir.
3. mevlid ayı, birinci mevlid rebül- evvel, küçük mevlid yani ikinci mevlid şubat, üçüncü mevlid Mart, dördüncü mevlid Nisan ayı nur ay "Recep" ayı bu aylar aydınlık ayı olduğuna inanılır. Bu aylarda kutsal yatırırların ziyaretleri başlar. Kurbanlar kesilir, ayrıca üç aylardan biride Recep ayı sayılmaktadır.
4. Şaban ve Ramazan ayı, aynı nur ayı gibi en kutsal aylardan sayılmaktadır, ramazandan önce gelen bu ayda içki içilmez, en fazla tanrı büyüklerinin yerine getirmek için dinsel törenler düzenlenir. şevvel ayında ramazandan sonra gelen aydır aynı ramazan gibi çok kutsaldır ve her türlü törenleri yapmak caizdir. Ayrıca aralık ayında da "dü- el qu'de "

ayıda iki bayram arasına düşen aydır, bu ayda aynı şekilde evlilik, düğün yapmak iyi değildir uğursuzluk getirir inanışları halen mevcuttur. Ondan sonra "dü- el hücce" ayı bereketli kurban ayı olduğu için düğün yapmak çok uğurludur inanışı mevcuttur.

3.4.2. Yağmur Duası ve Yağmur ile İlgili Dinsel İnanışlar

Yağmur yağmadığı zaman Tanrının yardım ve merhametini kazanmak için Türkmenler belirli bir günde bir araya gelerek toplanırlar. Toplantı genellikle bir ırmağın kıyısında ya da bayırlarda düzenlenirdi. Toplantı ya bir şeyh ya da cami imamı kılavuzluk ederek, dinsel konuşma, öğütler ve peygamberin hadislerinden okurdu. Tanrıya yalvararak kuraklıktan, açlıktan kurtarmayı isterdi. Bu konuşmalardan sonra yağmur namazı kılınırdı, namazdan sonra kurbanlar kesilir pişirilip öğlen namazından sonra yenilirdi. Bu pişirilen yemeklere "Yağmur aş" denilir. Herkes türlü dualar ettikten sonra ayrılırdı.

Yörede yağmur kesildiği zaman bir takım halk inanışları şöyledir:

3.4.2.1. Suya Atma

Yağmur kesildiği zamanlar da, bir takım gençler ırmak ya da ark yanında durarak, yoldan suya atarlar. Suya atılmaya kabul etmeyenler, gençlere bir miktar para öderler. Toplanan para ile un, pirinç ve kurban alınırdı. Köyün, ya da şehrin gençleri bir düzlükte toplanarak "yağmur aş" pişirip Tanrıya yalvararak kuraklıktan kurtulmayı isterlerdi.

3.4.2.2. Göse Geldi

Bir takım gençler bir araya toplanarak "Göse geldi" için dört genci seçerler. Birinci gence, beyaz qumaştan hazırlanmış bacaklara geçirilen bir kisse (poşet) giydirilir ve boynuna bir çingirak takılır yüzüne kazan isi sürülür. Buna (Göse) denilir. İkinci genç, kadın elbisesi giydirilir, buna da gelin denilir. Üçüncü genç, bir eşiğin üzerine torba ve çuval atarak eşiği sürer. Dördüncüsü ise, elinde bir değnekle kapıları vurarak dilenci rolünü alır. Bunları izleyen, bunlarla bir araya toplanan kadın, erkek ve çocuklar hep birlikte:

Allah bir yağış eyle
Dam duvarı yaş eyle
Ağam burdan geçende
Yemenisin yaş eyle

Derler dilenci rolünü alan genç evlerden topladığı un, pirinç ve diğer eşyaları alır, trba ve çuvallara doldurur. Evlerden verilen hediyeler gecikirse, şöyle denilir:

Wereni xatun ossin
Wermiyeni qatır ossın, diyerek bağırırlar ve bir de
Dura dura yorulduk
Tütünüwizden boğulduk
Açın 'enber ağzını
Werin Allah borcunu

Böylece evlerden toplanan parayla kurban alınırdı. Bu olayı en fazla öğleden ya da yatsı dan sonra yapılırdı. İkinci ya da üçüncü günü köyün bir alanında yemekler pişirilirdi, her kes Tanrıya dua ederek yağmurun yağmasını dilerdi.

3.4.2.3. Çemçe Qız (Çöllü gelin)

Çemçe qız aş istiri
Allahtan yağış istiri

Böyle başlayan bir mani ile gençler akşamların sokaklarda gezerdi. Gencin biri yırtık bir elbise giyerek yüzünü kazan hissiyle boyardı, elinde ağaçtan yapılmış al yeşil paçavra giydirilmiş uzun boylu bir oyuncak taşırdı. Buna (çemçe qız) adı verilirdi. Sokakların çocuk ve gençlere, mani okurlarken kapıları çalarak dilenirlerdi. Evlerin yanından geçtiklerinde kapı ve pencerelerden üzerlerine su serpilirdi. Evlerden topladıkları birkaç gün sonra Tanrı aşkına köyün bir yerinde şölen hazırlanırdı ve yağmurun yağması için dualar okunurdu.

3.4.2.4. Yağmurla ilgili İnançlar

Güneş batmadan önce, gökte kırmızı bulutların bulunuşu yağmurun yağacağına inanılır. Yağmur Çarşamba günü başlarsa, o haftanın tüm günleri yağmurlu geçer. Yağmur Cuma günü yağmaya başlarsa cumartesi günü kesilir. Kimi yerlerde yağmurun kesilişini önlemek için oruç tutulur, her kes arka yedi taş atar. Yağmur ile ilgili hoyratlarımız şöyledir:

Yağış yağar hanawlar
Dayim miskin olar
Felek he miskin olar
Feleğin 'edetidi
Yağış yağar sesi war
Qar yağar hawası war
Gideğ felek yanına
Göreğ bizde nesi war (Benderoğlu, 1993: 97- 101).

3.4.3. Cuma Taşı Atmak

Cuma geceleri cami minarelerinden Allah'u Ekber avazları başlar başlamaz kadınlar siyah abalarını örterek dört yolların başına koşarak yolların her birine taş fırlatır niyaz tutar. Bir köşeye sığınıp yoldan geçenlerin seslerine kulak verirler. Yolcuların, aralarında konuştukları sözler hayırlı zavallı kadınların göğsüne buz kesilir gibi ferahlar ve umutlarının gerçekleşeceğine, niyazları verileceğine inanılır. Aksi takdirde yolcuların konuştukları olmayacak şeylerden, birbirinin ziyanından yahut ölümünden, bir tanıdığı uğradığı felaketten bir acıklı olay gibi konulardan konuşulursa Cuma taşı atan hanımlar göğüslerine zehirli ok saplanmış dönerek, üzülp bozulurlar. Çünkü bu niyazların verilmeyeceğinin belirtisidir. Kadınlar üzgün evlerine dönerler (Kayacı, 1968: 40).

Ewelden war cum'e daşı wariydı indide be'ez arwatlar yaparla, cum'e ezanından ögce üç daş atar ve niyet tutar qalbinde, durar bir yerde bekler yolcuların ilk dediğini bekler, eğer yolculardan konuşulacak güzel sözler söylerlerse arwat sewini, niyeti olacağına inanı, eğer yolculardan konuşulacak kötü sözlerse arwar umudunu keser ve ağlayaraq ewin yolunu tutar buna inanı (KK-4).

3.4.4. Yolculuk ve Yolcu Etmek İçin İnançlar

Kadının saçı, yüzüne birkaç defa inerse yolcu gelecek demektir. Sevdikleri birisini yolcu ederlerse arkasından su dökerler, artık yolu açık olsun ve zorluluklar görmesin çabuk dönsün inancı vardır. Sevmediklerinin biri bir daha dönmesin ardından yedi taş atılır. Ayak kabı bir yana bırakılırsa birbiri üstüne binerse onun sahibi yolcu olurmuş. Geçeleri aynaya bakan garipliğe düşer. Evden göçmek yahut bulundukları yerden uzaklaşmak için, orada azıcık arpa ekerlermiş, arpanın göğermesiyle göçülürmüş diye inanılır. Geceleri yer süpürülürse fenalık gelir ve dolayısıyla ev boşaltılmış.

3.4.5. Ocak ve Ateşle İlgili İnançlar

Ateşe tükürmek, ateşe sövmek, ateşe tırnak atmak, su dökmek uğursuzluk getirir. Sabah evinden başkasına ateş verenin ocağı söner. Ocağın üstünü boş bırakmak uğursuzluk getirir. Tencerede su boşu boşuna kaynarsa düşmanlar çoğalır. Lamba yakılmayan evin ocağı her vakit kararır. Ayrıca ev sahibinin öldükten sonra mezarı da karanlık olur. Hastalanan hayvanları ateşten geçirmek iyidir. *Ataş çox önceden sönmüş olsa da yanında yatılmaz, çünkü külde cin we şaytan oyanık olu* (KK- 65).

3.4.6. Tarım ve Bitkilerle İlgili İnançlar

Kara ağaçtan düşen yaşamaz. Kara ağaçtan beşik, sandık yapılmaz. İncir ağacının altında uyuyanları şeytan alır götürür. Üzüm tanesini, karpuzun sap kısmındaki kabuğunun içini yiyenler yetim kalır. Çocuğun bezleri yabani ağaca asılırsa çocuk yabani olur.

3.4.7. Bereketle İlgili İnançlar

Değirmenden ilk gelen unla yapılan ilk ekmeği yiyen kişinin karısı ölür. Ekmek kırıntılarını yere atmak, ayakla çiğnemek evin bereketini götürür. Gurbete giden kişinin ağzından bir parça ekmek çalınır. Bir kişinin üzerinde dikiş dikilirse o kişinin kısmeti bağlanır (KK- 35) .

3.4.8. Karanlık ve Işıkla İlgili İnançlar

Akşam soğan yenen yere melekler gelmez. Gece acı biber, soğan, sarımsak evden dışarıya verilmez. Yoğurt, süt, peynir gece gece dışarıya verilmez, vermek gerektiğinde de üzerine kömür konularak verilir. Gece ıslık çalmak günahıdır. Gece evden eve tuz verilmez. Akşam kapının önü süpürülmez. Çocuklar gece beş taş oynarsa düşman gelecek denir.

3.4.9. Evle İlgili İnançlar

Evin temeline kara taş koymak iyi değildir. Böylece o evde mutluluk değil geçimsizlik olur. Kapının önünde oturan kişi iftiraya uğrar. Evin içerisi temiz olmazsa oraya melekler değil şeytanlar gelir. Evden bir kişi gurbete gittiği zaman o gün ev süpürülmez, dışardan misafir alınmaz. Komşunun başına bir uğursuzluk geleceğine inanılır. Kapı eşiğinde oturulmaz, insan fakir olur. Kapı eşiğinde oturulmaz, insan bekar kalır. Kapı eşiğinde oturulmaz, kapı eşiğinde şeytan bulunur.

3.4.10. Ruh, Mezarlık, Türbe ve Ziyaret Yerleri ile İlgili İnançlar

Ziyaret yerindeki ağaçları kesenler çarpılır. Türbeden dışarıya bir şey, bir nesne götüren kişiler çarpılır. Mezarlığı parmağı ile işaret etmek iyi değildir. Kurban kesilirken hayvan dilini dışarı çıkarırsa kurban sahibi o yıl içerisinde ölür. Bir çocuk sürekli ağlarsa o evde mutlaka ölüm meydana gelir. Ayakkabı çıkarıldığında ters dönerse, ayakkabı sahibinin tez vakitte öleceği inanılır. Yatarken çorapları baş tarafına koymak iyi değildir, insan çabuk ölür. Ölünün elbiseleri, ölü yıkayıcılarına verilir. Mezarlıktan ağaç kesilmez, ağaçta cin olduğuna inanılır. Gece ölen kişinin sabaha kadar üzerine bıçak konulur. yağurdun güzel olması için, mezardan çırpı toplanarak, kaynayan sütün altına atılır. Ölünün yıkandığı evde üç gün ışık yanar. Baş sağlığına gelen kişilerin ayakkabıları ters çevrilmez. Mezar kazıcısına para verilmezse ölünün rahatsız olacağına inanılır. Bir ölünün üç Çarşamba gününe rastlanırsa üç kişiyi arkasından çeker. Ölen bebek cennete bir kuş

olurmuş. Mezara (Türbeye) kazıldığı vakit yağmur yağarsa, o mevsim yağmur kesilir. Ancak o mezarda gömülen ölüyü çıkarıp başına bir miktar su döküp mezarlıktan sonra yağmur yağarmış. Ölüsü ölen kırk gün (kelle küpe) yemesi, uğursuzluk getirirmiş (Kayacı, 1962: 39-43). Birisi ölürken onun için ıslanan kazanı üç gün orada arkası üzerine çevirilerdi ve orada üç gün ışık yakılırdı (Kevser, 2002: 32).

3.4.11. Evlenmek ile İlgili İnançlar

Bir erkek ikinci kadınla evlenmek için ve yeni gelin eve girerken ilk kadın ayağına basılmamak için, bir kara kazan döndürüp üzerinde dururdu. Bir günde, bir mahallede iki gelin getirilse, birincisi basılır. İkincisi çocuk doğurursa birincisinin önünde oturur ve onun tırnağını makasla keser, artık basılmaktan çıkar ve onunda çocuğu olurmuş. Elin ile damat düğün günü eve girmeden önce ayağı altında tabak kırılırmış (olumsuz, uğursuzluk gitsin diye). Eskiden düğün günü damadın annesi gelini almaya gitmezmiş çünkü uğursuzluk getirildiğine inanılırmış. Gelin-damat nikah kıyarken kilit kilitlermiş. Gelin- damat düğün hediyesini seccade üzerine atılırdı, bereketli ve uğurlu olsun diye (Zabıt, 1964: 43).

3.4.12. El, Göz, Tırnak, Saç ve Bazı Nesnelerle İlgili İnançlar

Akşamları komşuya beyaz bir nesne gönderilmez, çünkü gönderen ev fenalığa uğrarmış dolayısıyla, süt içine bir parça kömür koyup sonra verilir. Çöz kapağı titrerse fena olayın görüleceğine inanılır onu almak için atan göz kapağı üzerine bir çöp bırakılırdı. Çayı hangi evin önüne dökerseler o eve fenalık gelir. Fenalık yapan kimseden hakkını almak için damlarda (İmam Abbas) bayrağını, ak bir parça kumaş asarlardı. Evde, soğan, sarımsak, ekilmez çünkü uğursuzmuş ekilirse evden göçülürmüş. Yastığın üzerine ayak basılmaz, basılırsa sahibinin başı ağrırmış. Dökülen saç ve kesilen tırnaklar gömülmelidir. İnsan ölünce gömülüyor, bu nesneler gömülmezse kıyamette şikayet edermiş.

Xurma yaparken yere bir parça dökülse misafir gelidiğine inanılır (KK- 45). Maqası açık birağtığında ewde dawa çıkar (KK- 98). Gece vakti ewe qazan getirmemek gerekir, çünkü o ewden bir kişi ölür (KK- 43). Sarımsak porsiyonu yere düştüğü zaman ewde kavga çıkar. Bir insanı qere basarsa yastığı altına bıçağ bırakılır (KK- 52). Sağ gözün kipriği atarsa hayırlıdır, sol gözün atarsa uğursuzluk getirir. Gece tırnax kesenin ömrü kısa olu (KK- 37). Bir yabancı ewde tırnax keserse o ewden ayrılır (KK- 65).

Tırnak Cuma, Perşembe ve pazartesi kesilmesi daha uygundur, diğer günler tırnak kesilirse ömrün kısa olacağına inanılır.

3.4.13. Zekeriya Sofrası

Türk toplumlarında yaygın olan bu sofraya çok eski zamanlardan kalma bir gelenektir ve günümüze kadar devam etmektedir. Özellikle de Zekeriya ile ilgili Allah'u Ta'ale bize Meryem süresinin başlarında zikir etmiştir. Kuran Kerimde ayet şöyledir: " *Zekeriya peygamber yaşlandığında bir erkek evlat niyaz eder. Allah, ona Yahya adında bir erkek çocuk müjdelir. Zekeriya sevinçle Allah'ın bu lütfuna nasıl karşılık vereceğini sorar. Bir alamet ister, Allah Zekeriya peygambere bir biri ardı sıra üç gün üç gece insanlarla konuşmamasını buyurur*" (Kuran Kerim- Meryem Süresi).

Yöreden halen evlerde devam eden bu gelenek ve inançlar mevcuttur, kaynak kişinin ağzından anlatılanlara göre: "

o gün yası namazından sora bir sinni qoyulu sinini etrafına 'eileden herkes toplanı, bılar aralarında bir toy kimin yaparlar uşağlar, arwatlar sewinirler qur'en oxurlar, mewlid açarlar. Bı sinni bezeni içine Allah ne qismet edipse qoyulu, noxut, geweke, üzüm, badam, işte bele, ortasına mum qoyarlar, bu muma yanar her kes bu mumun yanmağına dalar, mumun ataşı geleceğe umuttu diyeller. Bı bele qalı mum he yanar kimin mumu sönse iyi degi diyerler. Bir ki saat sora bı sinin üzerini bayaz bir çerşeften örterler. Bı qalı sebehe qeder, diyerler bınan geli periler, we Hz zekeriye yer içinen, sebeh bı sinin qonşulara paylarlar. En çoxta feqirlere. Bikerem bınan kim mırız tutsa mırızı qabul olsa geleceğ yıl özude aynen siniden eder. Ewdeki qızlae qoydukları sürmeden gözlerine çekerler, güzğüye baxarlar, hette uğurlu ossın özlerine (KK- 30).

Bu inancı en çok Irak Türkmen kadınlar tarafından yapılır. Bazen toplu bir şekilde arkadaş dost toplanıp yapılır, yapan kişi de üç saat hiç kimseyle konuşamaz ki dilek yaptığı şey kabul olsun. Bu gecede veya bu ayın içerisinde her kimin çocuğu olursa adını Zekeriya veya Yahya koyacak, eğer kız olursa da Meryem adını verirler. Kadınlar bu inanca inanarak yaparlar ve gece boyunca sini öylece bırakılır, Hz Zekeriya bu siniden gelip yer inancıyla uyurlar.

Zekeriya sofrası

3.4.14. Rüya ile İlgili İnançlar

Rüyalar, umudun başlangıcıdır diye biliriz, hayat umutlarla doludur fakat rüyada gördüğümüz hayırlı işleri hayatımızda bulunan umutlara yol açar. Rüyalar sadece hayırlı olmaya bilir, hayırlı olmayan rüyaları hayattan umut kesilmiş anlamına gelmemelidir. Yörede rüya kelimesine "yuxı-diş" denilmektedir. Her rüyanın doğru olmayacağına inanılır, en fazla yörede rüyanın ters olacağına da inanılır. Hiçbir rüyanın akşam vakti anlatılmasına izin verilmez uğursuzluk getirir. Sabah anlatılması daha uygundur. Ryanı duyan kişi "hayırdır inşallah" der. Rüya gören kişi gece vakti uygundan kalktığı zaman, rüya hayırlı ryaysa "elhamdülillah" der, eğer rüya kötüyse üç deva sol yanına tükürür veya tuvalete gider suyu açık bırakır ve rüyasını suya der ki o kötü rüya suyla beraber gitsin ve sabah olduğnda kötü rüya hiç kimseye anlatılmaz. Halk arasında bulunan rüya tabirlerini şöyle anlatabiliriz:

1. Rüyada erkek evlat görmek hayırlı haberlerin almasına dalalettir.
2. Rüyada yumurta görmek çocuğn olacağına inanılır.
3. Rüyada kalabalık veya düğün eğlenceli yerler görmek hayırlı değildir.
4. Rüyada balık görmek, evlenmek demektir (KK- 24).
5. Rüyada arpa görmek rızık bolluğ demektir.
6. Rüyada ada görmek kişinin arkadaş ve dostları tarafından terk edileceğine inanılır (Cuburi, 1967: 24).
7. Rüyada kapının açıldığını görmek mutluluk getirir, kapının kapandığını görmek mutsuzluk getirir.
8. Rüyada yılan görmek, rüya sahibi dile düşmüştür demektir.
9. Rüyada çiğ et görmek çok fenadır.
10. Rüyada ağlamak hayırlı işleler delalettir.
11. Rüyada kemik dişi düşerse o evde birinin öleceğine inanılır.
12. Rüyada para görmek üzüntü ve kedere kanaat sayılır.
13. Rüyada yaş zm görmek fenadır.
14. Rüyada köpek görem kimse hükümet takip ediyor demektir.
15. Rüyada düğün görmek üzüntü ve keder olacağına inanılır.
16. Rüyada oğlan kız görmek uğurludur.
17. Rüyada kendisini ayna önünde ssleniyor gören kişi işi rast gelir demektir.
18. Rüyada asker görülse yağmur yağacağına inanılır (Dakuklu, 1969: 27).

3.4.15. Hayvan ile İlgili Halk İnançları

1. Evlerde duvara ceylan (ceyran) vururlar. Bununla o eve göz nefesin vurmayacağına itikat ederler.
2. Kuşlar qoğ (dal) koparırsa, konak geleceğine inanılır.

3. Karga evin üzerinde uçarsa, yeni haberlerin alacağına inanılır. Bu haberin hayırlı olması için üç deva "xerli xeber" hayırlı haber diye tekrar ederler.

4. Geç dil açan uşağa serçe eti ve güvercin yumurtası yedirilir. Aynı zamanda uşağa kavasta olan bülbulün suyu içirilir (Paşayev, 1995: 16).

3.4.16. Farklı Nesneler ve Halk Arasında Yaygın Olan İnançlar

1. Sağ elinin içi Kaşanırsa para geleceğine inanılır, eli üç deva öper ve başlarına koyarlar.

2. Hamile kadının karnındaki uşag sağ tarafa meyil ederse oğlan, sol tarafa meyil ederse kız olacağına inanılır (Paşayev, 1995: 17).

3. *Yere ekmek parçası düşerse, qaldırılıp yedi weya üç kes öpülür. Ekmek nimettir ayakla da basılmaz günahtır (KK- 49).*

4. Kasırgalarda, "iki arvatlının evine" yani "iki karısı olan" "iki arvatlının evine" diye seslenir. El ile atarcasına yol gösterilse, kasırganın gösterildiği yöne yöneleceğine inanılır (Kayacı, 1965: 41).

5. *Yemind diçmex günahtı, eğer yemin diçmişsede o kişinin başında ekmek qırılı (KK- 22).*

6. *Baba elini wurmasın uşağın ağzına dişi geç çıkar, nene wursun tes çıkar (KK- 22).*

7. *Uşağı güzel semiz olan nene hiç demesin gözeldi nefesi değer uşağına (KK-22).*

8. Üç Çarşamba günü saç kesmek sacın uzun olacağına inanılır.

9. Çarşamba günü yıkanmak ve elbise ipe asmak uğursuzluktur.

10. Cuma günü öğlen ezanından önce ev süpürmek iyi değildir inancı yörede yaygındır.

11. Evden cin perinin ve şeytanın uzak olması için her gün ev kaya tuzuyla silinir ve bakara süresi açılır.

12. Salı günü yeni elbise diktirmek, Çarşamba günü elbise yıkamak ve Cuma günü de yola çıkmak uğursuzluktur.

13. Çocuğun beşiğin boş belenirse karnı ağrır.

18. Çocuğun elbisesi akşam ipten kalırsa çok ağlarmış.

19. Birinin elbisesini veya düğmelerini üstünde dikmek uğursuzluktur.

20. Beyaz horuz Rahmani, kırmızı horuz şeytanidir inancı vardır.

21. Sabah namazından sonra köyün bütün evlerinde koyunlar kuzulardan ayrılırlar, akşama kadar kuzu ve bızawlara süt verilmezdi, ayrıca bütün çocuklarda sütsüz kalırlardı. Çocuklar, kuzular ve bızawlar ağlardı ve akşam üstü bir takım kadınlar, yüzlerine kazan hisini yüzlerine sürerlerdi ve çocuklarla beraberinde alıp erkekleriyle birlikte çöle çıkıp kibleye karşı duada bulunurlardı. Ki yağmur yağsın diye.

22. Makas ağzını açıp bükme uğursuzdur ve eve kavga götürür.

23. Ev yapılırken baş kapısı üzerine bir geçi yahut bir ceylan boynuzu bırakılırsa uğurlu olurmuş.

24. Yeni olan çocuğun civarında ağlamak uğursuzluktur.

25. Kebinlenen yani nişanlanan kızın saçları kesildiğinde yere düşmemelidir.

26. Çocuğu süttten kesmek için bir yumurta kaynatılır, yastığı altına bırakılır yumurta soğudukça çocukta süttten savurmuş.

27. Elbisesinin üstüne diken kadına bühten (dedikodu) ederler.

28. Evde horuz akşam vakti ses çıkarırsa o evin ölüsü ölür inancı yaygındır.

3.5. Halk Hekimleri

Halk hekimliği, halkın olanaklı bulunmadığı zaman veya başka nedenlerle hekime başvurulmayınca veya başvurmak istemeyince hastalıklarını teşhis ve tedavi amacıyla uyguladığı yöntem ve işlemlerdir. Hastalık ve sağlık kavramına yüklenen anlamlar kültürden kültüre farklılık göstermektedir. Hastalığın giderilmesi, onu ortaya çıkaran nedenle ilişkiliyken bu nedenleri biçimleyen de kültürel yapıdır. Her toplumda hastalıkların tanımlanmasında ve sağaltımında, sözel yolla aktararak geçmişten devralınan, geleneksel bilgiye ve tecrübeye dayalı uygulamalar mevcuttur. Dinsel ve büyüsel nitelikli halk hekimlik uygulamalar arasında efsuncu, üfürükçü, büyücü gibi çeşitli isimlerle anılan ve doğaüstü güçleri olduğuna inanılan kişiler tarafından hazırlanan ve insan vücuduna gelecek zararları önleme güçleri olduğuna inanılan muska ve nazarlıklarla da sıklıkla karşılaşmaktadır (Aça, 2016: 409- 410). Doğal halk hekimliği ile dinsel – büyüsel uygulamalarla birlikte işlediği diğer tedavi biçimine ise en genel adıyla parpilama demektir. Bu tedavi biçiminde hastaların vücutları çizilmekte denilmekte veya kesilmektedir. Kimi örneklerinde ise hastaların vücutlarına değnekle vurulduğu üzerine papatya çiçeği tozu serpilme ya da birtakım sihirsel sözcükler söylenirken hastanın dilinin altı kesilmektedir (Artun, 2008: 205).

3.5.1. Altunköprü Yöresinde Halk Hekimliği Uygulamaları

3.5.1.1. Öksürük Hastalığı

Altunköprü yöresinden çok evvelden de şimdiye kadar halk arasında annelerimiz tıbbi birçok uygulamaları evde yaparlar. Bunlardan birisinde baş ağrısı için yapılan uygulamalar kaynak kişi ağzından şöyle anlatılmaktadır: *zeytunu qeynet suyunu içi baş ağrısı hiç qalmaz, eger baş düşüpse getiresen bir leçekten kefkir, evvelen bağlasan baxasan harası düşüp sağ sol, baxasan sol düşüpse qulax yaimıdan çekesen tarqıldar gider yerine. İndide saçitan biraz alasan çekesen her yandan baş ağrısı gider (KK- 22)*

3.5.1.2. Diş Ağrısı

Diş ağrısı için qrenfil qoyasan biraz çox iyidi (KK- 22- 40). Araba yağıda diş qoyulu, stop yağı qoyulu, sarımsağa dus sürülü dişin üstüne basılı (KK- 35).

3.5.1.3. Çocuklarda Kurt İlacı

Her çocuğun karnında kurt olma tehlikesi vardır fakat yörede bu gibi ilaçları nineler evlerinde uygulamaya çalışır bunlardan: *sebeh erte ac qarına kewerden süt sebbeh ertte uşağa verirler daha me'desinide tutar günortaya qeder yemex yemez qurtu atar. Çox kere de çiğ bayaz külabağan werili sebeh ertte axşama qeder atar qurtu (KK- 22- 39).*

3.5.1.4. Uçuğ (Uçuk) Çıkarmak ve Tedavisi

Uçux çıkarmak çok insanlar tarafından atılır ağız kenarlarında atılan bu uçuklar bir tür virüstür ve tedavisini yörede halk şu şekilde yapıyor: *topraxla limon tuzunu birbirine qat uçux çıxtığı yere sür buni sebeh axşam yap hemen iyileş (KK- 40). Çok evvelden uçuğu gidermek için bir başka uygulama da yaparlarmış bu da şöyledir: bir berber iki daşı birbirine sürterdi ataş atardı uçuğ çıxaranın ağzına, sora berber ağzına summaq qoyardı üflerdi uçuğun üstüne iyi olardı (KK- 39).*

3.5.1.5. Boğaz Ağrısı

Boğaz ağrısı için ele zegması sürülü ve düşen boğaz sol yen sağ ise zekmazıyla kaldırılır. Zegden mazıyı qatardılar dirseğini kaldırırldılar (KK- 39).

3.5.1.6. Yanık Tedavisi

El yüz vücut yanığı için köy yımurtasını onun sarısını bir bitkile vücuda sürülü ki gün sora yıkamı o gider birez merhem wurulu iyi olı (KK-39).

3.5.1.7. Çocuklarda Kırçılık, Göz Kayma Tedavisi

Kırçılık genellikle her çocukta olan bir göz kaymasıdır bu göz kaymasını ikisini bir araya getirmek için genellikle yörede yapılan uygulamayla iyileştiren bir uygulama yaparlar bunu da şöyle yapıyorlar. Üç gün sabah erkenden yapılır çocuk daha yemek yemeden önce giderler göz kaldırana, göz kaldıran çocuğun boğazını yani bademciğini eliyle kaldırır daha sonra iki kulağını çeker ve eliyle göz kapağını ovalar. Bir başka uygulamada her gece çocuk yatmadan önce koltuğu altına zeytin yağı sürülür sabah erkenden yemek yemeden önce çocuğun iki eli çapraz bir şekil de iki tarafa getirilir, ondan sonra iki gözü ovalanır bu uygulama üç gün sabah erkenden yapılır.

3.5.1.8. Baş ve Bel Hacematı

Hacamat, yörede "hiceme" denilmektedir. Bu uygulama çok yaygındır çok insanlar tarafından yapılmaktadır. İnsan vücudun da birikmiş kirli kanı almaktadır, deri altında bulunan bu kan insan vücuduna zarar vermemek için bu uygulamayı gerçekleştirmektedirler. Bu uygulama yörede şu şekilde gerçekleştirilmektedir, çok evvelden bu uygulamayı kadınlar evde yapardı çocukları olsun diye uygulanırdı, *bir küpe gettirix bının yanında bir beyaz beze tuz qoyarix bı bezi arwadın belinin ortasına qoyarix bezin uçunu çox az yandırrix acele küpeni örterix üstüne bı qalı bir saat ki saat sora özü düşer qadının qarnı olu* (KK- 22,37). Bu uygulamayı kadınlar için yapılır ve halende günümüzde bu uygulamaya şahit olduk, fakat erkekler için yapılan hacemat daha çok yaşlı olan erkekler ve kanları çok olan erkeklere yapılır, ders almış bir hoca tarafından yapılır baş bel omuz kısımlarında yapılır önce hafifçe bir kesme olur ondan sonra üzerine küp konulur fazla ve zararlı kan o küpün içine dolar. En çok tansiyonu olan erkekler de yapar bu uygulamayı, ayrıca yörede çok yaygındır ve yapılmaktadır.

3.5.1.9. Göbek Düşmesi

Ayaklarında takat kalmaz, sürekli yorulur. Yörede bunun tedavisini yaşlılar biliriler ve yaparlar. Bunu uygulaması, hastanı arkasına uzadırlar ayaklarını bükülür, göbeğin yan gittiğini anlamak için ellenir ve oyandan karın ovulur ve öylece tedavisi yapılır (Zabıt, 1964: 58).

3.5.1.10. Singil Hastalığı

Bu hastalık bir deri hastalığıdır fakat yörede bu hastalığa "singil" adını kullanılmaktadır. Yüzde elde görülen singilleri gidermek için yedi arpa üzerine yedi Çarşamba akşamı ayet okunur ve toprağa gömülürdü, arpalar çıkmaya başlayınca singiller gider incir ağacı ve yapraklarından çıkan süt şeklinde birkaç gün singilin üzerine bırakılırsa singili giderir. Bir diğer uygulama da, kırk nohut, kırk mercimek, kırk tane kaya tuzu kırk tane buğday, kırk tane arpa bunlar arkın dibinde gömülür o suya bu singili olan insan atar ve anlatır kırk gün sonra o singiller elinden ve ya yüzünden gider (Zabıt, 1964: 58).

3.5.1.11. Buruğ (Dizanteri) Hastalığı

Dizanteri hastalığı kanlı ishal, mikrop almış virüslerden biridir. Kerkük'te Buruğ daha çokta dizanteri adi verilmektedir, yörede bunu tedavisi için kurutulmuş nar kabuğu çay şeklinde kaynatılır ve üçer gün çay gibi içilir iyileşir. Nar qabıxını qeynederix ishal olana werrix hemen iyyi olı (KK- 79).

3.5.1.12. Çoban Hastalığı

Çoban hastalığı en çok yaygın olan bölge koltuk altıdır. Vücutta iltihapla kan birikimi sebebiyle olur. Bu hastalığın tedavisi yörede şöyle anlatılmaktadır: *çobana buxur yandırır x külünü çoban olduğu yere qoyar x ki üç kere de hiçbir şeyi qalmaz. Veya aparap saqızını qızardır x çoban olan yere qoyar x (KK- 39).*

3.5.1.13. Cin Çarpması

Cin çarpması için şeyhe gidilir we suya kaya tuzu atılır, o suyla yıkanı ve her gece ayağını o kaya tuzlu suyuna on dakika qoyar cin çarpması qalmaz (KK- 22).

3.5.1.14. Sarılık Hastalığı

Bir iplike yeddi tane sarımsak dizili we sarılıx olanın başı yanına asılı, bı sarımsax çürüyince sarılıxta gider (KK- 57). Qarpuz suyu içir (KK-22).

Millaya gedili suya Yasin suresinde üç kere Mubinen biten ayeti oxur, o suyu üç gün içir iyyi olı (KK -48).

3.6. Geleneksel Mimari (Kerkük Evleri)

Geleneksel mimari, yerel gereksinimleri karşılayan kuşağa aktarılan, sürekli yenilenen, yayılan, süreklilik gösteren, birikimi yansıtan ve estetik olan yapı yapma sanatıdır. Mimari, yapıldığı yerin iklim özellikleri ve topoğrafyası, kültürel özellikleri, ekonomik yapısı, inanç sistemi ve yerel değerleri toplamının binada biçimlenişidir. Doğal çevreye uyumlu, malzeme seçimi ve kullanımı bakımında sürdürülebilir ve ekolojik bir mimari gelenektir. Yer ve yerelin gereksinim ve değerlerinin toplamının yapı yapma sanatıyla birleşimidir. Yapıldığı yere ait bu mimari literatürler "halk mimarisi, "yöresel mimari ", " mimarsız mimari", "anonim mimari"2 ve " vernakurlar mimari" gibi farklı isimler altında incelenmektedir (Aça, 2016: 219).

Kerkük evlerinin sokak ile bağlantısı, genellikle tek giriş kapısı ile sağlanmıştır. Sağır ve yüksek bir duvarla dış dünyadan ayrılan Kerkük evi, içe dönük günlük yaşantının bütün gereklerini karşılayan bir kompozisyona sahiptir. Evin kapısını ailenin iç dünyasını koruyan bir kale kapısını andırır (Kuban, 1975: 195). Kerkük evinin dış cephesinde en çok ilgi çeken eleman giriş kapısıdır. Giriş kapısı, geniş ve genellikle tek kanatlıdır üstünde iri başlı çivilerin yatay sıralar halinde dizildiği bu kabaralı kapılar, yine yörenin ilgi çeken ürünleri arasında yer alan ve madeni el sanatlarının örneklerinden olan tokmaklarla süslenmiştir. Kapının kilit yeri hizasında "halak" denilen kare biçiminde ve bir kolun geçeceği büyüklükte olan bir açıklık yer alır. Ahşaptan yapılan

ve kapının kilitlenmesini sağlayan 40-6- cm, boylarında ağaçtan yapılmış sürgü bulunur. Yine ağaçtan yapılan şifreli iri anahtar bu delikten içeri uzatılarak sürgü çözülür ve bununla kapı açılmış olur. Günümüzde çok az örneği kalan dış kapıların çoğu, ev sahipleri tarafından yenilenerek, madeni veya modern tarzda yapılmış kapılarla değiştirilmiştir.

Şekil 1: Kerkük Kalesin'de Restore Edilen Evlerden

Kaynak: Saatçi, 2013: 82

Ana giriş kapısından sonra, "takaltı " denilen üstü tonozla örtülü bir koridora girilir. Bir bakıma evin giriş holü olarak tanımlanabilen "takaltının" yanlarında bazen bir helâ ve küçük bir oda bulunur. Evin selâmlık kısmı varsa, burada bir kahve ocağı yer alır. Bunun karşısında ise çok eskiden, misafirin geldiği veya ev sahibinin bindiği binek hayvanları için bir ahır bulunurdu. Kerkük evleri arasında bizim tesbit edebileceğimiz bir ahırlı bir ev örneği yoktur. Genellikle tek katlı olan Kerkük evlerinin, ana odası olan mekânlarda tek katlıdır. Avlunun yer aldığı zemin kat, her zaman esas kat olmuştur. Kadının faaliyetleri de giriş katında olduğu için Türk evinde alt katların genellikle penceresiz, dolu bir görünüş kazandığı gözlemi, Kerkük evi içinde geçerlidir. Evin selâmlık kısmı varsa, avludan selâmlık bölümüne geçilir. Bazen avluya bağlı bir eyvandan girilen selâmlık odasına, yörede duvahana (Divanhâne) adı verilir (Saatçi, 2013: 82-83).

Şekil 2: Tak

Kaynak: Saatçi, 2013: 81

Özellikle yörede ileri gelen şair, yazar ve devlet adamları gibi entellektüellerin edebi, siyasi ve güncel konularda sohbet edip tartıştıkları be mekân, her zaman büyük rağbet gören toplantı yeri

ve seçkinlerin meclisi olarak kabul edilir. Konaklara sürekli kahve ve çay ikramı yapmak üzere, kahve odasında bir kahvecinin her zaman servise hazır bir durumda beklemesi, önemli e vazgeçilmez bir gelenektir. Kerkük'te altmışın üzerinde önemli divanhânlerin birer kültür merkezi olarak, birinci dünya savaşından sonrada işlev gördüğü biliniyor (Zabıt, 1962: 78-81).

Selâmlıktan sonra, haremlige ait olan ikinci bir avluya geçilir. Avlu, evin giriş katında yer alan bütün birimleri, arsa durumuna göre içinde barındırır. Avlunun en uygun yerinde "büyük ev" adı verilen mimârî eleman alır. Büyük ev taşıdığı plan şeması bakımından, Kerkük evlerinin en önemli ve karakteristik birimi sayılır. yön ve konum itibarıyla yerleştirilmesine büyük özen gösterilen büyük ev'in plânı aslında Kerkük evinin tipolojik kimliğini de belirler. Diğer elemanlar ise avlunun değişik yerlerine serpilmiştir. Mermer söveli tek kanatlı ve görkemli bir kapıya sahip olan büyükev'e 5-10 cm. yükseklikte bir eşikten aşılarak girilir. İlk girilen bölüm "Atabe" adını alır. Türkiye'de olduğu gibi sahibinin zenginliğini veya asaletini, dıştan ifade etmeyen bir görünüşe sahip Kerkük evi, görkemini büyükev'de açığa vurur. Buraya girince dışarıda görülen sadelik, içeride ayrı bir atmosfere dönüştür (Kuban, 1982: 165).

Şekil 3: Avluya Bakan Tarma Mekânı

Kaynak: Saatçi, 2013: 100

Atabe, eşik anlamına geliyorsa da aslında bu odaların önünde yer alan bir sofaya benzetilebilir. Atabe'nin her gözü tekâbül eden bölümünün üstü, yörede "sini" denilen ve ortasına bazen döner makara takılı olan basık bir kubbe ile örtülüdür. Bu makaraya geçirilen bir ipin uçundaki kancaya ise, eskiden özellikle kedilerin korumak üzere et asılır ve ipin öbür ucu ile yukarı çekilir, ipin serbest olan tarafı ise, duvarda bir çiviye bağlanırdı, atabenin içinde, avlu duvarı üzerinde, alçı süslemeli siperlikleri ile ilgi çeken "çırağlıg" (çerağlık) denilen nişler yer alır. Atabe'ye girilen kapının tam karşısında, tonozla örtülü, dikdörtgen planlı "dör" bulunur. Dör, evin en canlı ve en çok kullanılan ana mekânı durumundadır. Günlük yemeklerin yendiği, akşamları yatakların serilerek yatıldığı dör, büyükev'in en büyük hacimli birimidir. Buraya atabe'den bir basamakla çıkılır. Dör'ün çıkışında sağ ve sol tarafta karşılıklı simetrik konumlarda 60-70 yükseklikte ve 90- 100 cm. uzunlukta olan koyun ve koçu çağrıştıran tek parça mermerden yapılmış dayanacağı veya halk ağzında daha yaygın söylenişle "danacağ" yahut "dayanacağ", dör'ün atabe ile sınırını çizer (Saatçi, 2013: 176).

Şekil 4: Dörde Tonoz Örtüsü ve Karşısında Lokudan

Kaynak: Saatçi, 2013: 81

Yanlarda kazma tekniğiyle süslemeli olan "dayancağ" hizasına kadar, karşılıklı iki tarafta da oturmak için minder ve sedir üzerine konulan yataklar gibi, bazen kilim ve benzeri yaygı malzemeleri döşenir. Dör'ün sağ ve sol duvarlarına, karşılıklı olarak yer alan nişlere "terece" adı verilmektedir. 25-30 cm. derinliğinde olan "terece'nin üstünde genellikle küresel biçimde ahşap askılık vardır. Terece'nin üstünde silme kuşağının yukarısında, tonoz kemerlerinin yer alır. Buralarda vazo, tabak, kase, gülabdan, vs gibi evin görsel değeri olan süslü kullanım eşyaları, aksesuar olarak sergilenir.

Terece'nin üsteki küresel örtüsüne silme kuşağı alçı dekorasyon ile süslenmiştir. Terece özellikle ev kadınları için büyük önem taşır. Zira burası elbise, öte veri v.b eşyaların konulmasına yarayan bir raflı dolap işlevi görür. Dör'ün dış duvarında "şıkalat" adı verilen kireçten yapılmış 50-70 cm derinliğinde ve zeminden 60-90 cm. yüksekliğinde bir sıra göz bulunur. Bu gözlere ihtiyacı olmayan yedek eşyalar konur. "Şıkalat"ın gözleri bazen ahşap kapaklarla veya perdelerle kapatılır. Üstü ise, yüklük işlevini görür. Buraya istif edilerek konan yatak malzemeleri, gerektiği zaman buradan alınır ve tekrar katlanarak yerine konur. Yatakların istiflenmesinden sonra bunların üstüne cicim, cibinlik veya benzeri dokuma işlemeli bir örtü çekilir (Saatçi, 2003: 87-88).

Şekil 5: Sağda görülen Şıklat ve Karşıda Terece

Şekil 6: Dörde Bulunan Terece

Dör'ün en iç kısmında yer alan "şıkaşat'ın yanında bazen bir kapı bulunur. Buraya içeriye girildiğinde "sırhana" (Sırhâne) denilen evin en gizli yerine geçilmiş olur. Burada bulunan oda dör'ün yanındaki yan göz ile sırt sırta gelmiştir. Bu odaya sırhane denilmesinin bir diğer nedeni de çok değerli ev eşyalarının çocukların bulunamayacağı bir yere saklanmış olmasından ileri gelmektedir. Dör'ün önündeki atabeden girilen ve döre paralel olarak uzanan makâna "yangöz" adı verilir. Dör'ün sağında veya solunda yahut ikisinde bulunan yangöz, yine tonoz örtülür. Ancak yangözün tavan yüksekliği yarısı kadardır. Tonoz örtülü olan köşk'ün tavan yüksekliği, yangöz'ünkü kadardır. Böylece yangöz ve üstündeki, dör'ün yüksekliğine eşit olmaktadır. Dör ve yangöz üzerinde alınan kesitte, tek katlı olan dör'ün, iki kat olarak üst üste yer alan yangöz ile köşk'ün aynı katta bitişleri rahatlıkla görülmektedir.

Yangöz üstündeki köşk'e atabe'den merdivenle çıkılır. Köşk genellikle evin evlenen erkek çocuklarına tahsis edilir. Bazı zengin konaklarda, avlunun belli bir yerinde evin evlenen oğlu için gelin odası inşa edilir. Atabe ve dör'ün dışarı ile bağlantısı, sadece bir kapı ve her göze tekâbül edecek biçimde atabe'den avluya açılan sıra pencerelerin üzerinde, üst sırada da tepe pencereleri bulunur. Atabe bütün gözler ile ilişkilidir. Tek dör'ün olduğu evlerde, iki yangöz (bir yangöz + hazne) bulunur. Yangöz ve haznenin üstündeki kökler'e, atabedeki merdivenlerle çıkılır. Bazı evlerde, yangöz'ü olmayan sadece bir dör olabilir. Çok zengin ailelerde iki dör yangöz de görülür.

Şekil 7: Yangöz ve Köşke Çıkan Merdiv

Her evin altında mutlaka bodrum katı bulunur. Kerkük yöresinde "zerzermi" , "sedap" denilen bu bodrum katı, genellikle büyükev'in altında olur. Bu hususa bölgede büyük önem verilmiştir. Zira dör'ün ve yangözün altında bodrum katı bulunmasının, o mekanları daha fazla sağlıklı kıldığı yolunda, yerli ustalar arasında görüş birliği vardır. Kerkük yöresinde bodrum katlarında, özellikle yazın kavurucu sıcaklıkların da öğle yemekleri yenilir ve gündüzleri burada yatılır.

Büyükev denilen, dör, atebe, yangöz ve köşkler, bodrum katı ile birlikte bir bütünlük arzeder. Tandırlık ise, yine avluda, bazen de evin damında uygun bir köşede yer alır. Tandır ile birlikte, yakacak olarak kullanılan kıyyığ (kurutulmuş koyun, keçi, inek ve deve gibi hayvanların pisliği), kıyyığ denilen bölümde toplanır. Tendür altına atılı (KK- 76). Bir ağzı zemine oturan tandır, yukarıda açık kalan diğer ağzından kullanılır.

Kerkük evlerinin bir diğer konumu olan da mutfaktır. Ocağlıg denilen mutfak, üstün de bacası olan iki veya üç yer ocağının yan yana bulunmasından ve bir de odunluk bölümünden oluşur. Günlük yemekleri üçlü veya dörtlü ayaklar üzerinde pişirildiği yer ocakları, özellikle kış aylarında mangallara kömür yakımı için destek vermek üzere, sürekli köz halinde tutulur.

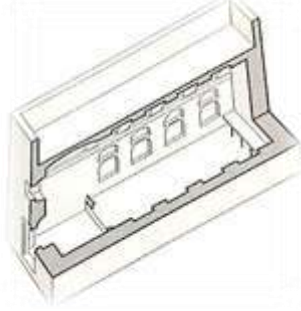
Kerkük evlerinin de bir diğer önemli elemanı olan, damlardır, yılın beş ayının gece yatmaları, dokuz ay süreyle de birçok gıda maddesinin kurtulması için kullanılan dam. Büyük işlev gören bir birimdir. Evlerin damları, yazın uzun süre geceleri yatıldığı için, "sıtara" denilen yüksek bir parapetle çevrilir. Bu duvar bazen tuğla desenli biçimde örtülür ve yer yer çevreye göz atmak için delikler bırakılır. Ayrıca yağmur sularının akıtılması için, birkaç yerden delikler açılır ve buraya "merzib" denilen çinko veya tenekeden imal edilmiş çörtenler takılır. Damın döşenmesinde, samana karıştırılmış killi toprak kullanılır. 2-3 yılda bir yenilenen bu döşemeye yörede " sıvağ- suvağ (sıvak) adı verilir. Akşam güneş çekildikten sonra, kurulmuş tahtalar üzerine yataklar serilir dört köşesinde yükselen çubuklara cibinlik sarılır. Bu çubuklar ayrıca üstten bir çerçeve ile de birbirine bağlanır (Saatçi, 2013: 89-93).

3.6.1. Plan Özellikler- Tipleri

Kerkük evlerinin plan şemasının ana çekirdeğini oluşturan "büyükev" dediğimiz bölüm oluşturu. Avludan girilen büyükev, atebe, dör, yangöz ve bunun üstünde yer alan köşk adlı birimleri içerir. Büyükev dışında kalan ve avlu çevresinde, arsanın durumuna göre düzenlenen elemanlar belirli bir plan özelliği göstermezler. Dolayısıyla büyükev dışındaki servis vb. gibi diğer elemanların ve mekanların tipolojik sınıflandırmasını düzenli bir özelliğe bağlamak olanaksızdır. Büyükevin içeriği mekanların ortaya koyduğu plan oldukça esnek ve yalın bir kompozisyona sahiptir. Bu kompozisyonun ana motifini dör ve atebe oluşturur. dör ile atebe'nin üzerinde gelişen mekanlarla Kerkük evinin tipolojik dört varyantı ortaya çıkar:

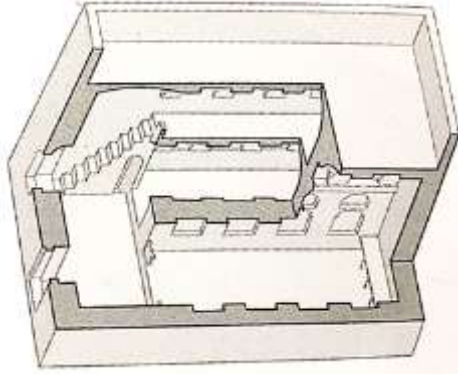
1. Birinci Tip, Birinci Şemada görüldüğü gibi, avludan girilen ateve, bir basamakla dör'e bağlanır. Sadece dör'e sahip olduğu için tek gözlü denilen bu büyükev tipi, az nüfuslu ve dar gelirli küçük aileler için inşa edilmiştir. Tam ortada giriş kapısı yer alır.

Şekil 8: 1. Tip Plan ve Aksonometrik Perspektif

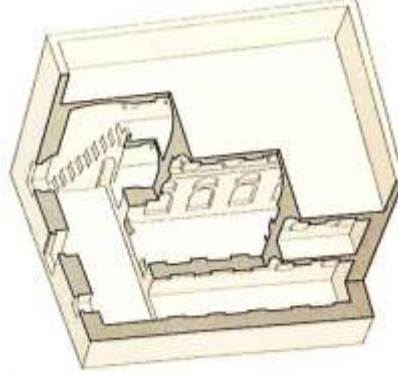
2. İkinci Tip, İkinci şemada görülen tipte, dör'ün yanına bir göz daha eklenmiştir. İki kattan oluşan bu birim altta yangöz, üstte ise köşk denilen iki katlı içerir. Üst kataki köşk'e, atebe'den verilen bir merdivenle çıkılır. Böylece iki birimden meydana gelen büyükevler'e iki gözlü denilir. Bu tip planlarda, atebe iki gözün önünde uzanır. Avludan geçilen giriş kapısı ise yine dör'e tekabül eden aks üzerinde yer alır. Kerkük'te çok yaygın olan bir tiptir.

Şekil 9: 2. Tip Olan Aksonometrik Perspektif

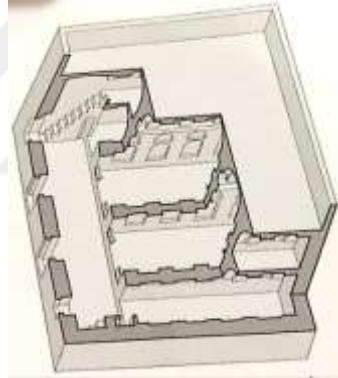
3. Üçüncü Tip, dör'ün iki yanında birer göz yer alır. Ortada tek katlı olan dör'e karşılık, hiçbir köşk ve yangöz'den ibaret iki katlı birer birim vardır. Bu planda atebe her üç gözün önünde uzanır. Avludan büyükev'e geçilen giriş kapısı dör'ün orta aksına tekabül eder. Bu tip de yine yaygın örnekler arasındadır.

Şekil 10: 3. Tip

4. Dördüncü Tip, iki dör'lü ve iki yangöz'lüdür. Böylece dört gözlü büyükev'de, atebe bütün gözleri kendinde toplar, bu tipte uygulanan iki giriş kapısı, simetrik olarak dör'lerin tam aksına tekabül eder. Nitekim iki giriş kapısı olan büyükev'in, iki dör'lü olduğu anlaşılır. Zengin ailelerin sahip olduğu bu örnek fazla yaygın değildir.

Şekil 11: 4. Tip

Kaynak: Saatçi, 2013: 94- 95

3.6.2. Malzeme ve Yapım Teknikleri

Kerkük'ün geleneksel mimarisinde en yaygın biçimde kullanılan taş, kentin civarında yer alan dağlık bölgedeki taş ocaklarında üretilir. Varlığını günümüze kadar sürdüren bu ocaklardan dolayı, bu dağlık bölgeye "Madenler" adı verilmektedir. Bu ocaklardan üretilen taş ve beyaz mermer, ihtiyacı karşılayacak zenginliktedir. Buna rağmen Kerkük yöresinde taş işçiliğinin üstün bir düzeyde olmadığı, söylenebilir. Son yıllara kadar taşıcılarının teknik yönden bilgisizlikleri ve kolay yoldan taş elde edilmesi yüzünden, özen gösterilmeden malzeme üretilmesinin, taş ve mermer ocaklarına büyük zararlar verildiği gözlenmiştir. Özellikle mermer tabakalarının havaya ve ışığa maruz kalmasıyla, sertliğine zarar geldiği halde, taşların bu kısımlardan alınarak binalarda kullanılması, yapıların uzun ömürlü olmalarına yol açmıştır. Beyaz taşların dışında kırmızı kaya adı verilen ve rengi hafif kırmızı veya kahverengiye çalan taşlarda üretilir. Özellikle temelde kullanılan

bu taşlar Kerkük'te son yıllarda modern araç ve gereçlerle çıkarılmaktadır. Geleneksel mimaride temelden duvar kadar geniş bir kullanım alanı taşçılık mesleğine Kerkük'te "Kayacılık" adı verilir. Taş aynı zamanda kireç ve alçı gibi harç yapımında önemli bir hammadde olarak kullanılır. Özellikle "Summan" adı verilen sarı renkli taş, harç yapımında en çok kullanılan türdür. Kerkük'te kireç ve alçı üretimi de, yine kayacılar yapmaktadır.

Topraktan üretilen bazı yapı malzemeleri de Kerkük'ün geleneksel ev mimarisinde kullanılmıştır. özellikle pişmiş topraktan imal edilen ve kerpiç adı ile yörede tanınan 30 cm ölçüsündeki karolar, avlu ve eyvanlarda kullanılan başlıca döşeme kaplamasıdır. Kerkük evlerinde toprak malzeme, ayrıca damların döşemesinde kullanılır. Saman ile karşılaştırılarak hazırlanan çamur, bir iki gün bekledikten sonra tekrar karşılaştırılır. Daha sonra 20-30 cm kalınlığında döşenen çamur kendi kendine kuruyarak, dam üstünde gezinilen bir döşeme haline gelir. Çamur suvağ denilen bu döşeme, 3-4 yılda bir yenilir.

Kerkük evlerinde ahşabın kullanım alanı, en çok kapı ve pencere kasa ve kanatlarında, pencere kapaklarında kullanılmıştır. bunun yanı sıra merdiven ve teras (Tarma) korkulukları da, zaman zaman ahşaptan imal edilir. Cam ise pencere ile birlikte kullanılmıştır. Kerkük evlerinde boya, çok az kullanılan bir malzemedir. Boyanın da en yaygın kullanım yeri, alçı dekorasyonlarıdır. Ancak zengin aileler ile aristokratların evlerinde zaman zaman renkli ve bağımsız kompozisyonlardan oluşan kalem işlerinde (sıva üstü boya) boyaların kullanıldığı görülmektedir.

Kerkük'te inşa edilen evler taşıyıcı duvarlarını, sınırlayıcı duvarlardan ayırmak zordur. Taşın kullanılması ile duvar kalınlıklarının artması, ister istemez sınırlayıcı duvarlara da sürekli taşıyıcılık özelliği kazandırmıştır. Kalınlığı 40-50 cm aza düşmeyen taş duvarlar, bu haliyle ayrıca da olsa, taşıyıcılık işlevini birlikte yüklenmiştir. *Kerkük* evlerinde sürekli taşıyıcı duvarların, özellikle pencere veya büyükev, dör bölümünde olduğu gibi, tek veya çift taraflı ve adına "terece" denilen nişler yüzünden, yer yer tekil taşıyıcı rolünü üstlendiği görülür (Kuban, 1990: 42).

Kerkük'ün geleneksel mimarisinde en çok ilgi çeken örtü ögesi tonozdur. Büyükevin dörü ile yangözleri ve köşkleri tonoz örtülüdür. Dizi kemerlerden meydana gelen tonoz, ayrıca takaltı denilen evin giriş holünde ve başka odalarda da görülebilir. Bağımsız olarak kullanılan kemer de Kerkük evlerinde çok görülen bir ögedir.

Kerkük evlerinde örtüye geçiş ögesi olarak karşımıza çıkan tonoz- bingi (tromp), yörede yaygın biçimde kullanılır. Yerli ustalar arasında koltuk- kemer adı ile tanımlanan bu öge, büyükevin atebelerinde uygulanmıştır. Büyükevin gözlerine tekabül eden atebedeki kemerlerden örtüye geçişte, köşelerde yer alan tonoz- bingilerin üstü, bazen alçı dekorasyon işçiliğinin üstün nitelikli kabartma motifleriyle bezeli olabilir (Saatçi, 2003: 94-101).

3.7. Geleneksel Mutfak ve Beslenme Kültürü

Türk mutfağının kökleri kadim coğrafya Orta Asya'ya kadar uzanmaktadır. Orta Asya göçebe insanının et ve mayalanmış süt ürünlerini kullanmaları. Mezopotamya'da yetişen tahıllar, Akdeniz çevresinin sebze ve meyveleri, Güney Asya'nın baharatı ile birleşerek zengin bir yemek kültürünü ortaya çıkarmıştır. Orta Asya'da yaşayan Türklerin ilk besinleri buğday unu, süt ve süt ürünleri, at ve koyun eti iken içkileri de kısırak sütünden hazırladıkları kımızdan ibaret olmuştur. Türklerin yaşadıkları bölgeler de daha çok meyve ve sebze çeşitleri sınırlı olduğu halde yaptıkları yemeklerin basit olmadığı görülmektedir. Selçuklular devrinde et tüketimi giderek azalmaya başlamıştır, ve Ortadoğu İslam ülkelerinin mutfak özellikleri Türk yemek kültüründe daha çok görülmeye başlamıştır. Yine bu dönemde bitkiler, Türk mutfağında geçmiş dönemlere göre daha sık yer almaya başlamıştır. Süt ile ondan yapılan yoğurt, peynir, kaymak, yağ gibi yiyecek maddeleri Türk mutfağının başlıca besin kaynakları olmuşlardır (Aça, 2016: 284).

Yemek her zaman zenginliğin bir simgesi olmuştur. Mesela 14. ve 16. Yüzyıllarında Avrupa'da yemek yani mutfak, bir güç göstergesi aracı olarak algılanıyordu. Sadece Avrupa'da değil. Osmanlı Devleti de yeri geldiğinde bu araçla gücünün göstermek istemiştir. 15. Yüzyılda, II. Murad devrinde yabancı bir elçi ağırlanırken sofrada en fazla pilav, yahni ve şerbet bulunuyordu. Irak Türkleri, kanuni sultan Süleyman'ın Bağdat fethinden sonra imparatorluğun bir bölgesi çok hassas ve ağır yükünü seve seve üstlenmiştir. Türkiye cumhuriyeti hudutları dışında kalan Irak Türkleri, 1918 tarihinden sonra yoğun bir Arap kültürü ve baskısına maruz kalmalarına rağmen bünyelerine iyice sindirdikleri Türklük şuurunu kayıp etmeyerek bugün pek çok Türkün unuttuğu Türk örf ve âdetlerine sık sıkıya bağlı kalarak onları yaşatmaya muvaffak olmuşlardır. Hatta azınlık grup olmalarına rağmen Arap kültürü de az da olsa Türk kültürünün tesiri altında bırakabilmiştir. Bunun en çok örneği konumuz olan yemek kültüründe görmekteyiz (Akkoyunlu, 2012: 328). Toplumdan topluma değişiklik göstermekte olan halkın çeşitli yiyecek ve içeceklerle donatılmıştır. Altunköprü yöresinde de her biri derlenmiş farklı yiyecek ve içeceklerden oluşmaktadırlar. Kerkük zengin bir kültüre sahip olduğunu her zaman halkın yapmış olduğu gelenek göreneklerden belli kılmıştır. Konumuz yemek olunca da Türkmen kültürünün de kendilerine ait yiyecek ve içecekleri her zaman mevcuttur. Hiç şüphe duyulmadan Kerkük'ün farklı baharatlarının tadı da bir başka değişiklik gösterir. Bu bölümde yer alan halkımızın mutfakta yaptıkları bütün yemekleri ortaya atmakta fayda vardır.

3.7.1. Ekmek Çeşitleri

Türk mutfağında yapılan ekmek çeşitlerinin tasnifi ederken hamurun hazırlanışı ve pişirilme tarzı. Kullanılan tahılın cinsi mayalı olup olmaması, yağ, yumurta, sebzeler, otlar, etler, peynirler ve bazı tohumlar gibi ilavelerin bulunup bulunmaması gibi çeşitli ölçekler kullanılabilir. Oldukça zengin olan Altunköprü de çeşitli ekmek ürünlerinin de bulunduğu ve tespit edildiği ekmek ürünleri

şöyle sıralayabiliriz: *Xinna (Hinne), Taptapa, Cardaka, Lavaşa ekmeği, Yağlı ekmek, Sac Yuxası (yufkası), Mada ekmeği, Dırnaxlı (Tırnaklı), Pendirli (peynirli) ekmek ve Su çöreği*. Kerkük evlerin de en çok bulunan ekmek tendür ekmeğidir her evde bulunan bu ekmek, bütün kadınlar bu ekmeği evde yapabilirler, her ev çeşitli yaparak yenilir. Çeşitlerine ayrılan bu tendür ekmeğini şöyle sıralayabiliriz:

3.7.1.1. Hinne Ekmeği

Malzemeler, Beyaz un, su, maya ve tuzla yapılan küçük boyda, yuvarlak ve kalın olur. Daha çok çocuklar için pişirilen bu ekmek israfı önlemek için, çocukların bir öğünde bitirebilecekleri hacimde yapılır. Hinne en çok büyük boy ekmeklerden sonra evde anneler çocukları için bu tarz ekmeği yapar (KK-9).

3.7.1.2. Taptapa Ekmeği

Malzemeleri aynı olan bu ekmek hinne ekmeğinden büyük boyda olur. Mada üstünde açılır ve tendür içine atılır (KK-9).

3.7.1.3. Cardaka Ekmeği

Taptapa ekmeğinden bir daha kalın ve üzerinde tırnakla şekilli olan ekmektir.

3.7.1.4. Yağlı Ekmek

Malzemeleri aynı olan bu ekmek yapıldıktan sonra hamur en sonunda kaldığında o hamura yağ, susam ve şeker üzerine sürerek tendür de pişirilir.

3.7.1.5. Saç Ekmeği

Bu ekmeğe yuxa denilir. *Bunu saç üzerinde yaparız oxlawdan çox büyük açılı ondan sora saçın üstüne atarız keyfine göre pişer her dakika da çewirrix o yana bı yana yanmırsın hette (KK-9).*

3.7.1.6. Mada Ekmeği

Bu ekmek Mada üstünde açılı, madanın büyüklüğüne göre war küçük yapar war büyük yapar, bes biz böyyük yaparız bına xemir ederix içine duz, un, su, xumra (maya) qoyarız, yarım sa'et turşar beklerix sora başlarix bını künde künde etmeğe sora madada açarız tendüre çallıx güzel güzel bişer (KK- 9).

3.7.1.7. Dırnaxlı (Tırnaklı)

Malzemeler, un, tuz, hel (kakule) tozu, su, yağ ve süt konulur. Bu da ekmek türünden sayılır fakat ekmek gibi hamuru olmayan daha kalın ve tadı güzel olan en çok bayramlarda yapılır, pişirilmesi tendür de değil fırında pişirilir.

3.7.1.8. Peynirli Ekmek

Mada üzerinde yapılan bu ekmek yağlı ekmekten farkı olan peynirleri küçük küçük hamura katılır ve mada üzerinde açılır tendürde pişirilir.

3.7.2. Çorbalar

3.7.2.1. Yaxine (Yahine), Kurban Aşı, Çorbası

Malzemeler: Pirinç, soğan, kuzu eti, tuz, zerdeçal ve yağ ile birlikte önce yağla soğan kavrulur içine pirinç ilave edilir. Ardından başka bir tencerede kaynatılmış et ve suyu üzerine dökülür kaynatılmaya başlanır en sonunda da tuz ve zerdeçal ve karabiberi eklenir.

3.7.2.2. Domates Çorbası

Malzemeler: Bir kilo domates, soğan, sarımsak, biraz pirinç, biber salçası ve domates salçası, karabiber ve tuz eklenir. Önce yağda soğan ve sarımsak kavrulur daha sonra içine rendelenmiş domatesler eklenilir biraz kavrulduktan sonra salçası ve pirinci ilave edilir ardından suyu konulur en sonda da tuz ve karabiberi eklendikten sonra pişirilmeye bırakılır.

3.7.2.3. Pazı (Zılıq) Çorbası

Malzemeler: Bir tutam labada, soğan, domates salçası, kuzu eti ve tuz. Önce soğan kavrulur domates salçası ilave edilir sonra doğranmış labada eklenir tuz en sonunda kaynatılmış etle suyu eklenilir ve kaynamaya bırakılır

3.7.2.4. Tarhana (Tarxana)

Tarhananın yapılışını yaz aylarında güneş üzerine vurularak kurutulur. Kerkük'te tarhanayı sadece ekşi yoğurt ve ince bulgurla yapılır. Yoğurtla ince bulgur karıştırılır ve şekiller verilerek güneş altında en az 3 ve 4 gün boyunca bekletilir bazen de bir hafta bekletilir. Kışta tarhanayı kaynar suda yaklaşık 15 dakika bekletildikten sonra suyla birlikte kaynatılır. En sonunda yağda sarımsak kavrularak üzerine dökülür (KK-9- 20).

3.7.2.5. Aşure (Halim)

Kerkük yöresinde aşureyi en çok muharrem ayında yaparlar. Bazı evlerde ayda 2 ve 3 kere yaparlar. Aşureye sadece keşkek ve nohut konulur, bir gece öncesinden nohutla keşkek suda kalır, sabahı nohut ayrı kaynatılır, keşkek ayrı kaynatılır, bazen nohutla beraber kuzu eti de kaynatılır. Kaynatılan nohutlar keşkeğin üzerine dökülür ve ikisi birlikte kaynamaya bırakılır. Sürekli karıştırılır dip tutmasın diye, isteğe bağlı olan içine badem ve kuru siyah üzüm konulur bazen de konulmaz. En sonda servis sırasında üzerine sıvı yağ ve tarçın serpilir (KK-9).

3.7.2.6. Ayran Çorbası

Biraz bulguru suda ıbittikten sonra ayrana bırakılır sora ayrana ekmek doğrendikten sonra yenilir (KK- 63).

3.7.3. Yemekler

3.7.3.1. Sıvı Yemekler (Durular)

3.7.3.1.1. Qurt Aşı

Yoğurdu xam kisseye birağılıp tam suyu gittikten sora bını top gibi yuvarlak yapıp kuruturlar, yeri geldiğinde onu tencereye bırakıp biraz bulgurla kaynatıldıktan sonra ekmek doğranıp sora yenilir (KK- 63).

3.7.3.1.2. Yarma Aşı

Malzemeler: Yarma, soğan, sağ yağ, sumak suyu.

Yapılışı: Soğan sağ yağla kavrulduktan sonra sumak suyu ve yarma ilave edilir en sonda da biraz tuz eklenilir.

3.7.3.1.3. Letke Aşı

Malzemeler: *Kuru erik, kişmiş, badem, et, tuz ve şeker(KK- 62).* Bu yemek en çok bayramlarda yapılır. Önce et kavrulur üzerine erik daha sonra et suyuyla şeker ve tuz ilava edilir ve kaynatılmaya bırakılır.

3.7.3.1.4. Tamata (Domates) Çırbılı

Malzemeler: Soğan, tamata, sarımsak, su ve pirinç (KK- 63).

Yapılışı: Önce soğanla sarımsak kavrulur üzerine rendelenmiş domates eklenir en sonra da tuz ve pirinç eklenir.

3.7.3.1.5. Nohut Şormazası (Doğraması)

Malzemeler: Nohut, su, yağ, soğan. *Yapılışı, nohut kaynadıktan sora üzerine ekmek doğranı ve sağ soğan üstüne döküldükten sora doğrama olarak taze soğanla da yenilir(KK- 92). Kifte de ederdix noxudu sarı ederdix bı kifteleri atardix sarı noxud, kifteni piriçten qıymeni ezerix küçük küçük ederdix atarix özünü sarı noxut aşına (KK-63).*

3.7.3.1.6. Baqle (Bakla) Doğraması

Malzemeler: Bakla, su, soğan, ekmek, yarpız, narıncı suyu ve yumurta.

Yapılışı: Bakla kaynadıktan sonra üzerine ekmek doğranıp isteğe göre üzerine yumurta çalınır en sonunda da yarpız eklenir.

3.7.3.1.7. Kuru Lobia Aşı

Kuru lobia kaynadıktan sonra üzerine ekmek doğrandıktan sonra kavrulmuş yağ ve soğanla üzerine konulur ve yenilir.

3.7.3.1.8. Kelle Paça Yemeği

Malzemeler: Koyun kellesi (Başı), ayakları, mumbar, sarımsak, sumak, pirinç, kişmiş, badem, kıyma, lüle kemiği ve tuz.

Yapılışı: Önce tencereye koyunun kellesini, kemeiklerini ve ayağlarını qeynetmeye birağılı daha sora mumbarı temizlendikten sora içine pirin kıyma ve tuz tarçın karışımı qoyulur. Bının yanında da kellenin küppeside yani koyunun karın kısmınıda temizlendikten sonra aynı mumbar gibi içine pirinç qoyulu ve o suya atılı. Pişdikten sora yenilir (KK-63).

3.7.3.1.9. Kerwan (Kervan) Aşı

Malzemeler: Soğan, sarımsak, kuru ekmek, tuz, su, yağ, limontuzu ve yarpız.

Yapılışı: Önce yağda soğan kavrulu üzerine su eklenir su kaynadıktan sonra üstüne kuru ekmek konulur limonsuyu, tuz ve yarpız atıldıktan sonra yenilir (KK-9).

3.7.3.1.10. Balkabağı Aşı

Malzemeler: Mugaşşer, et, su, tuz ve baikabağı.

Yapılışı: Balkabağı küçük küçük doğrandıktan sonra etle yağda kaynatılır üzerine su konulur ve kaynamaya bırakılır, isteğe bağlı şeker ilave edilir veya edilmez.

3.7.3.1.11. Patlıcan Aşı

Malzemeler: Patlıcan, soğan, sarımsak, domates, yeşilbiber, yağ, domates salçası, su ve tuz.

Yapılışı: İlk önce yağla soğan sarımsak kavrulur daha sonra doğranmış olan patlıcan, biber ve domates ilave edilir, biraz da kavrulduktan sonra su ve salçası ilave edilir en sonunda da tuzu konulu. Bu aşı genellikle kış aşı olarak bilinir isteğe göre bazı evlerde gözüne pirinçte ilave edilir (KK- 63).

3.7.3.1.12. Kabak Aşı

Malzemeler: Yağ, qabax, tamata (domates) salçası, su, tuz ve maydanoz (KK-63).

Yapılışı: Yağda doğranmış kabaklar doğranır biraz beklendiğinden sonra suyu ve salçası ilave edilir en sonunda da tuzla maydanozu konulur ve pirinç pilavı ile yenilir.

3.7.3.1.13. Zılıq (Pazı) Aşı

Malzemeler: Bir tutan zılıq, soğan, sarımsağ, su, tuz, domates salçası, et, pirinç ve ya yarma ve yağ.

Yapılışı: Yağda soğan, sarımsak ve et kavrulduktan sonra üzerine labadalar eklenilir, biraz yumuşak olduktan sonra suyu salçası eklendikten sonra pirinci ilave ederiz ve kısık ateşte pişmesini bekleriz (KK 63) .

3.7.3.1.14. Şıx Mahşi (Şıhl mahşi)

Malzemeler: Kıyma, yağ, tuz, maydanoz, tarçın, kabak, domates salçası ve karabiber.

Yapılışı: Önce kabağın içi soyulup yağda kavrulup, içine kıymalı harç konulur. Kıymalı harçı içim yağda kıyma kavrulup üzerine maydanoz tarçın ve karabiber konulur. Kabağın içine harç konulduktan sonra üzerine su ve domates salçası birleşerek üstüne dökülür ve fırına atılır.

3.7.3.2.1. Katı Yemekler (Pilavlar)

3.7.3.2.1.1. Bulgur Pilavı

Malzemeler: *Bol soğan, yağ, bulgur, et, su ve tuz (KK- 9).*

Yapılışı: Yağda soğanlar kavrulduktan sonra üzerine et eklenir ette kavrulduktan sonra bulgur ilave edilir tuz ve suyuyla birlikte kaynatılmaya bırakılır, suyunu çekene kadar kaynatılır ondan sonra kısık ateşte dem almasını beklenir

3.7.3.2.1.2. Beyaz Pirinç Pilavı

Malzemeler: Beyaz pirinç, su, yağ ve tuz.

Yapılışı: Yağ kızardıktan sonra üzerine su ve tuz bırakılır, kaynayan suya pirinçler ilave edilir, tam suyunu çektikten sonra deme bırakılır.

3.7.3.2.1.3. Döğme (Keşkek) Pilavı

Malzemeler: *Döğme, yağ, su, tuz, nuhut ve et (KK-9).*

Yapılışı: Yağda et kızardıktan sonra üzerine bir gün önce su da bekletilmiş keşkeklerle birlikte haşlanmış nohutları ilave edildikten sonra kaynatılmaya bırakılır, suyunu aldıktan sonra deme verilir.

3.7.3.2.1.4. Şibitli (Dereotu) Baklalı Pilav

Malzemeler: Beyaz pirinç, yağ, tuz, kaynatılmış bakla içi ve dereotu.

Yapılışı: Yağ, su ve tuz konulduktan sonra bakla ve dereotu ilave edilir biraz kaynadıktan sonra pirinç konulur hep beraber kaynadıktan sonra deme verilir.

3.7.3.2.1.5. Kırmızı Pilav

Malzemeler: Yağ, tuz, su, domates salçası ve pirinç, isteğe bağlı olarak üzeri için patates ve şehriye.

Yapılışı: Yağda domates salçası kavrulduktan sonra pirinç, tuz ve suyu ilave edilir, kaynamaya bırakılır, kaynadıktan sonra deme verilir. Bir ayrı tavada şehriye kavrulur üzerine de kızartılmış küçük patatesler ilave edilir.

3.7.3.2.1.6. Herište (Erište) Pilavı

Malzemeler: *Herište*, su, tuz ve yağ.

Yapılışı: *Yağda herişteler kavrulur istediğin renge geldikten sonra kaynar suyu ve tuzu ilave edilir, ve deme bırakılır (KK- 9).*

3.7.3.2.1.7. Nenem Aşı veya Nergiz Pilavı

Malzemeler: Yağ, su, pirinç, mercimek ve tuz.

Yapılışı: Önce pirinç yağ ve su da haşlanır tam suyunu çekene yakın mercimekler ilave edilir en sonunda da tuz konulur ve deme bırakılır. Yörede en sevilen ve her zaman yapılan yemeklerden biridir.

3.7.3.2.1.8. Baba Aşı Pilavı

Malzemeler: Yağ, su, tuz, pirinç ve bulgur.

Yapılışı: Nenem aşından farklı olanı sadece mercimek yerine üzerine bulgur ilave edilir. Önce pirinçler yağ ve suda haşlanır üzerine ince bulgurlar konulur tuzla beraber deme verilir.

3.7.3.2.1.9. Karaharman (Ferik) Pilavı

Malzemeler: Karaharman, su ve tuz biraz da soğan.

Yapılışı: Karaharman, bir tür buğday olan bu pirinç bir gün önce suda bekletilir. Ertesi gün aynı bulgur gibi yapılır. Önce tencereye yağ ve suyu aldıktan sonra karaharmanı ilave edilir tuzu da atıldıktan sonra deme verilir.

3.7.3.2.1.10. Beryani Pilavı

Malzemeler: Beyaz pirinç, yağ, su, patates, şehriye, havuç, bezelye, kuru üzüm, tavukgöğsü, tarçın ve karabiber.

Yapılışı: Beyaz pirinç yapıldıktan sonra üzerine kavrulmuş şehriye, kavrulmuş küçük boy patates, küçük doğranmış ve haşlanmış havuç, kavrulmuş tavuk göğsü ve bezelye konulur bu sebzeler beyaz pirinçle karıştıktan sonra üzerine karabiber ve tarçın eklenir tekrar karışılır ve çok az suyla deme verilir.

3.7.3.2.2. Dolmalar

3.7.3.2.2.1. Karışık (Kırmızı) Dolma

Irak Türkmenleri arasında dolmaya daha çok "yaprağ" denilmektedir. En yaygın olan yaprağlar genellikle Türkmenler arasında yapılan bir kültürü temsil etmektedir. Her evde çok sevilen ve her hafta yapılan yemeklerden birisidir dolmalarımız. Çok sevilen bu dolmaların çeşitleri şöyledir:

1. Karışık yaprağ, Kerkük dolması

2. Sulu Dolma

3. Mew yaprağı, sarma

4. Pencer dolması

5. Mumbar dolması

6. Beyaz lahana dolması ve zılk dolması. Olmak üzere en çok yenilen ve yapılan kırmızı karışık yaprağla mew yani sarma yaprağı özellikle Kerkük'te çok yapılır ve her davete de olmazsa olmazdır dolmalar.

7. Tikme (Patlıcan Dolması).

Karışık dolmanın, Malzemeleri: Pirinç, yağ, tuz, patlıcan, kabak, biber, maydanoz, dereotu, domates, zılk, et, soğan ve baharatlar.

Yapılışı: Önce patlıcan, kabak, biber, soğan ve domatesin iç harçları çıkarıldıktan sonra küçük küçük doğranıp ve çiğ beyaz pirinç içine ilave edilir, daha sonra et, doğranmış maydanoz ve dereotu eklenir, yağ, tuz ve baharatları eklenir, bu iç harçları, çıkartılmış olan patlıcan, kabak, soğan biber ve zılka sarılır, üzerine tabak konulduktan sonra kaynamaya bırakılır, ve pişirildikten sonra büyük bir tabağa boşaltılır afiyetle yenilir.

3.7.3.2.2.2. Sulu Dolma

Malzemeler: Kabak, et, pirinç, tuz, salça, su, yağ ve baharat.

Yapılışı: Kabağın içi çıkarılır sonra iç harcı hazırlanır, iç harcına et ve pirinç, tuz ve baharatlar eklendikten sonra, hazırlanan iç harçları kabağın içine konulur ve salçalı suda kaynatılmaya bırakılır.

3.7.3.2.2.3. Tikme (Patlıcan Dolması)

Malzemeler: Et, patlıcan, tuz, salca, su, yağ ve tarçınla karabiber.

Yapılışı: Patlıcanın içi çıkarıldıktan sonra iç harcına pirinç, et veya kıyma, tuz ve tarçınla karabiber eklenir. Bu iç harçları patlıcanın içine konulur konulduktan sonra patlıcanın ağzı iğneyle dikilir ve suyla salçayla kaynatılır. Bu yemek Altunköprü yöresinin en meşhur yemeklerinden biri sayılır ve her ev de yapılan ve sevilen bir dolmadır.

3.7.3.2.3. Doğramalar ve köfteler

3.7.3.2.3.1. Sulu Kebab Doğraması

Malzemeler: Kuzu eti, su, yağ, sarımsak, yoğurt ve tuzla zerdeçal.

Yapılışı: Kuzu etini yağda kavrulduktan sonra suyu ilave edilir ve kaynamaya bırakılır, et suda kaynadıktan sonra tuz ve zerdeçalı ilave edilir. Bir tabağa ekmek doğranır etle suyu ilave edilir en sonunda da sarımsak ve yoğurt etin üstüne konulur ve yenilmeye hazır olur. Bununla birlikte Kerkük'ün yemek kültürleri içerisinde de bir sürü doğramalar vardır bunlardan bazılarında. Tavuk- teşrip doğraması, bamya, bakla, nohut doğramaları da mevcuttur.

3.7.3.2.3.2. Pirinçli ve ya Şambe Köfte

Malzemeler: Pirinç, su, yağ, tuz, kıyma, kuru üzüm ve tarçın.

Yapılışı: İlk önce pirinçle su kaynatılır deme bırakılır daha sonra iç harcı hazırlanır, iç harcına kıyma, kuru üzüm ve tarçınla tuz ilave edilir. Pişmiş pirinçlerin içine kıyma iç harcı konulur ve şekiller verilir. Yağda kavrulur.

3.7.3.2.3.3. Yarmalı İçli Köfte

Malzemeler: İnce bulgur, yarma, yağ, kıyma, soğan, maydanoz, tuz ve karabiber.

Yapılışı: Bir gün öncesinden ince bulgurla yarma suda bekletilir, ertesi günü iç harcı hazırlanır, yağda soğan ve kıyma kavrulur üzerine maydanoz eklenir en sonunda da tuz ve karabiberi eklenir. Bir gün öncesinden hazırlanan bulgur ve yarma tuzla iyice yoğrulur içine hazırlanan iç harcından konulur, isteğe bağlı olarak kavrulur veya zılk aşında pişirilir. Bu köftelerin yanında ızgaralık kavurmalı yemeklerde vardır bunlardan biriside:

Zilbiye (tavada kızartılır), kıyma, soğan, sarımsak, domates, patlıcan, tuz, karabiber, pul biber ve un hep birlikte küçük doğranarak kıymaya ilave edilir ve şekil verilerek kızartılır. *Kifteni gözəl yarmaydan burgulu qatardix açılmasın hette, içine qıyme qoyarix elimizden şekil werrix özüne atarix zılıq aşına yoxsada suya atarix çıxardarix qavurrux özünü (KK- 4).*

3.7.3.2.3.4. Gelinbudu (İçli Köfte)

Malzemeler: Pirinç, yağsız kıyma, kuru üzüm (kişmiş), badem içi, maydanoz, karabiber, tarçın ve tuz. 2 pardak pirinç 2 bardak su ve yeterli tuz ile haşlanır. Haşlanan pirinç deme verilir. Pirinç dem aldıktan sonra soğumaya bırakılır. Soğuduktan sonra uzun süre yoğrulur pirinçler hamur haline gelir bazıları hamura tarçın ekler, bazıları eklemmez. İç harçı için kıyma az yağda kavrulur, piştiğinde badem, kuru üzüm, maydanoz, karabiber, tarçın ve tuz ilave edilir harç soğuk olmaya bırakılır. Hazırlanan hamurdan çevizden büyük parçalara alınır ve elde yuvarlandıktan sonra ortası oyularak içine harçtan konulur ve üstü kapanır. Genellikle oval şekil verilen gelinbudu kızgın yağda kızartıldıktan sonra sıcak servis edilir (Avcı, 2011: 24).

3.7.3.2.4. Turşular

3.7.3.2.4.1. Şalgam Turşusu

Bu turşuya yörede "Şalgam turşu" denilir. En meşhur ve en sevilen muhakkak her evde bulunan bir turşudur. Özellikle kış aylarında yapılan bu turşu daha çok yörede de yaşlılar ve gençler tarafından yapılan ve çok toplumca çok sevilen bir turşudur (KK- 4).

Malzemeler: Şalgam, turp, üçkündür (Pancar), siyah havuç, kırmızilahana ve karnabahar.

Yapılışı: *Şalgam temizlendikten sonra küp küp doğranıp bütün malzemelerle birlikte karıştırılır he malzemeler doğranıp içine su ve kaya tuzu konulur ve yaklaşık bir hafta beklendikten sonra turşu hazır kıvama gelir ve kırmızı bir turşu olu, üç gün bını qarıştırırır (KK-4).*

3.7.3.2.4.2. Sarı Turşu

Malzemeler: *Sirke, su, havuç, salatalık, sarımsak ve beyaz lahana, kaya tuzu.*

Yapılışı: *Bu malzemelerin doğrandıktan sonra sirkeye suya katılı, ondan sonra kawanoza yerleştiren özlerini yarım sirkeyle yarım suyu koyasan iri tuzla birlikte, başını qapadasan bir fetre bir ay qalar (KK- 4).*

3.7.3.2.5. Tathılar ve İçecekler

3.7.3.2.5.1. Köpme Tatlısı

Malzemeler: *Un, yağ, nişasta, xumra (Maya), şeker, ılık su ve tuz.*

Yapılışı: *2 klas un, 1 kaşux yağ, 1 kaşux nişast, xumra, 1 kaşux şeker, ılık su ve duzu qoyarix karıştırırx, baxarix şişmeğe geldi 2 saat koyarix sora yağda kızartarix, soğu şerbete koyarix (KK-18).* Bu tatlı en çok ramazan ayında yapılır her evde iftardan önce veya sonra muhakkak yapılır.

3.7.3.2.5.2. Kehye Tatlısı

Bir adet yufka, yuxa açılı parçalara bölünü, tawada bükülük bükülük yapılır we kızartılır, şerbete konulur bina biz tatlı diyerix en çox ramazanda yaparix (KK- 18).

3.7.3.2.5.3. Beyaz Muhallebi

Pirinçi ki gün ewwel yıxarız kuruytarix hawanda bını pudra yaparix un gibi bina şeker su we un koyduxtan sora karıştırırx üzerine herkesin istediğine göre findık, badam, qoz (ceviz) koyarix istemiyende koymaz hiçbir şey (KK- 18).

3.7.3.2.5.4. Şurup Damda Durup Tatlısı

Bu tatlı çok önceden ve halende meşhur bir tatlıdır en çok çocukların seveceği için her ev de çocuğu olan kişi bu tatlıyı yapar. Bu tatlının malzemeleri: Atardan alınan tatlı şurubu, şeker, su ve un.

Yapılışı: Tencereye atardan alınan şurup konulur üzerine şeker ve su eklenir karıştırılır, katı olduğunda ocaktan alınır ve kenarda bir büyük tepsiye un konulur ve çay bardağının altı ile yuvarlak şekli verilir, yuvarlak olan yerlere o yapılan şuruptan konulur ve bir gece oda sıcaklığında beklenir ertesi gün unun içinden kalıp şeklinde çıkılarak yenilir.

3.7.3.2.5.5. Külçe (Kurabiye)

Malzemeler: Un, su, maya, hel (kakule), tereyağı, tuz, süt, şeker, ceviz, hurma, kündüç (susam) ve şuruplu lokum.

Yapılışı: Hamuru için önceden un, tuz, süt, tereyağı, su ve mayayla hamurunu güzelce yoğrulur. Yarım saat hamur dinlendikten sonra ceviz büyüklüğünde hamurlar elde ederiz, hazırlanan iç harçlarından hamurun ortası açılarak bırakılır sonra şekiller verilerk hamur kapanır. İç

harçını ceviz ile şekeri karıştırıp konulur veya hurmanın çekirdeği çıktıktan sonra tereyağında ezildikten sonra hamurun üzerine konulur ve şekiller verilir veya susamla şekeri birleştirip hamurun içine konularak şekiller verilir veya lukumlu yapılır isteğe bağlı olarak yapılan bu kurabiye, Irak Türkmenlerinde "Külçe" olarak bilinmektedir en meşhur bayram tatlısından biri sayılır muhakkak her Türkmen evde bulunur ve özelliğide tandırda pişmesidir.

3.7.3.2.5.6. Erik Ezmesi

Malzemeler: Erik (Kuru kayısı veya yaş kayısı), su ve şeker.

Yapılışı: Yörede genellikle yaş erikle yapılır, *sıcax yaz günlerinde eriki pak yıxarix elimizden ezerix ezedixten sora sızarix süzkeçte gözel suyunu weri, suyuna şeker qatarix yoxsada qatmarix biraz ekmek doğrarix qarda (buzda) atarix bını gözel içerix, yoxsada qar ederix özünü bele içerix (KK- 21).*

3.7.3.2.5.7. Kara Üzüm Ezmesi

Qere üzümü ibiderdix böyük böyük qazanlarda, ewwel mekne yoxıydı elden ezerdix bes indi mekneye vurrux gözel açılırdı bı şeker günyesi wariydı ona qoyardix sızardix özünü gözel sıxardıg elden ederdix birez şekerde qaterdix özüne (KK- 21).

3.8. Giyim- Kuşam (Geleneksel Türkmen Kıyafeti)

Giyim- Kuşam, insanoğlunun kültürel gelişim sürecinde, bazı kültürel işlevler karşılamaktadır. Bu işlevlerden biri kültürün aktarımı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu cümleden olarak giyim kuşam elemanları " ekolojik" koşulların toplumsal ve kişisel değer yargılarının törelerin kültürel ve ekonomik koşulların biçimlendirildiği önemli kültürel öge ve aynı zamanda da kültürün bir taşıyıcısıdır (Aça, 2016: 293). İnsanlar ilk çağlardan beri örtünmeyi ihtiyaç bilmişlerdir. Yaşadıkları yeryüzü köşesinin Tabiat şartları, iklimi onlara vücutlarını dış tesirlerden koruma şekillerini tespit etmiştir. Soğuk iklimlerde kalın ve ısıtıcı, sıcak iklimlerde ince ve serinletici, dağlık bölgelerde dayanıklı ve sert, ova bölgelerinde ise nârin ve kibar elbiseler geçerlidir (Dede, 1978: 154). Kerkük'te Türkmenlerin giydikleri geleneksel Türkmen kıyafeti, Irak'ın birçok şehrinde görülmemektedir, çok ağırlıklı olarak Kerkük'te Türkmen kıyafetini görmek ve en özel günlerde girilen geleneksel kadın ve erkeklerin özel olarak diktirilmiş bir gelenek halinde bulunurlar. Giyilen Türkmen kıyafetini uzaktan bakıldığında Kerküklü ve Türkmen olduğu anlaşılır. Eski kadınlara mahsus giyimler vardı, kadınların başörtülerinin adları şöyledir:

Yazma, boyama, fitta, çırgat, pilekli yazma, leçek, albağ, atğa, til qırma, törme, al törme ve sarı törme.

3.8.1. Erkek Giyimi

Erkekler başlarına beyaz börk " arak n" adı verilir.  zerinden camadanı bağlanır, camadan beyaz üzerine, siyah gelir. Sol yandan camadanını ters bir sarma ile b kerler ve özel bir g r    olur.  htiyarlar börk yerine yine bir camadanı başlarına bağlarlar, onun üzerinden ikinci camadanı burmaca ederler.

Zubun, ağır ve pahalı kumaştan yapılır, zubun yakasından kur ak altına kadar, iki cebinin ağzına, iki kol laxmasına ve iki çekine kırma kırma kaytan dikilir. Bele aynı kumaştan yapılmış kur ak bağlanır, zubun altından beyaz gömlek giyilir. Eskiden bu gömlekler yenge li olurdu ve uzun ayak donu tuman giyerlerdi.

Zubun üstünden ceket giyilir. Ceketle zubun aynı kumaştan olur. Eskiden ceket yerine salta giyerlerdi. Erkekler omuzlarına aba alırlardı. Bunun yakası genellikle sırmalı olurdu.

Ayakkabı olarak, kı  günleri kondura giyerler, yaz günleri semtinden yapılmış "beyaz kala " "Acem kala " giyerlerdi. Eskiden yemeni giyerlerdi. Kerkük genci bu kıyafetiyle güzel ve heybetli görünür ki y r se yer ayağı altında incinmez, eğer dokunulursa kurt gibidir, pençesinden düşman kurtulmaz (Be irli, 2016: 16).

3.8.2. Kadın Giyimi

Kerkük Türkmen kadınları zubun giyerler, fakat bu zubun erkeklerin zubunundan daha farklıdır yakaları ve çekleri yakasız olur kaytan yerine sancak dikilir, şimdi kalmamış gibidir, yalnız ya lı kadınlar giyer. Zubunun altına gömlek giyerler, göğüste sıkma onun üstünden salta yoksa fermana kumaşlar, renkli renkli iplikten, kimisi pul pul altından yedi saplı bir "a kbend" takarlar. Ba  rt lerine pilek ve saçak dikilir. Albağıysa, kara murmustan yapılır. Ve sa lakları olur. Kadın evden çıktığında aba giyer, yüzlerine pe e örter. Kadınların giydikleri aba siyah ve genellikle ipekten olur.

Ayakkabısıysa, kadınlara özgü konu-ralar giyerler, eskiden yemeni giyerlerdi. Kadınların kullandıkları söz ve düzen eşyalarına gelince, gözlerine sürme, yüzlerine evlik ve kır an, dudaklarına ya  ceviz kabuğuyla yapmış oldukları dermanı sürerler. Elllerine ve ayaklarına kına çalarlar, saçları beyazla ırsa kına veya vesme ile boyarlar. Kulaklarına sırėa (Küpe), saçlarına tarax (tarak), sancak ve sacbağ (sa  tokası), boyunlarına altın boyunbağ, altın tesbih, inciden boyunbağ, gerdene, altın zincir ve silahlık, kollarına bilezik, kolbağ (bilezik) ve dilmi  (burma bilezik), bellerine altın kemer, ayaklarına hicil ve halhal takarlardı.

Irak'ta her yıl 10 Martta milli kıyafet günü olarak bilinmektedir,  niversiteler, okullar,  ar ı kaT rkmenler değil Irak ve Kerkük'te bulunan bütün kavimlerden olsun ister Türkmen, ister Arap

ve Kürtler olarak üç kavimde okullarda, üniversitelerde öğrenciler kendi milli kıyafetlerini giyerek törenler düzenlenir, bu tören ve giyimleri günümüzde bir gelenek haline getirmişler. 2010 yılında da Irak Türkmen Kardeşlik ocağının düzenlediği bir defilede Geleneksel Türkmen kıyafetlerimiz sergilenmiştir, kültür değerimizi temsil eden bu kıyafetlerin tasarımcısı İlham Şerifin katkısıyla büyük önem taşımaktadır.

3.9. Halk Takvimi

Takvim, Arapçadan gelen bir sözlük anlamını doğrultusunda, doğrultma, düzeltme yoluna konulan anlamlarına gelir. Bir olayı devamlı bayram ve bilimsel gerekli bir devreyi, günleri, zaman süreci içinde, bir toplumun üyeleri tarafından bilinene, belirli noktalara oturtmayı sağlayan bir düzen, tesbiti kolaylaştıran bir anlar tablosu olarak tanımlayabiliriz (Erginer, 1969-1970: 8). İnsan topluluklarının eski dönemlerden itibaren önemli bir toluluk hayatına etki eden bir takım olayları zaman seyri içinde konumlandırmayı başlamıştır. Opluluk zaman içinde kolektif hafızada yer edilen başka olaylarla karşılaştıkça bu olayların gerçekleştireceği günlerde vtakvim bilgisi içinde özel anlamlar taşımaya başlamıştır. Böylece her yeni olay tarihsel bölümlenmeye yardımcı olan bir hatırlatıcı görevigörmüştür. Sözlü kültür sürecinde işlevsel olarak geliştirilen geleneksel takvim bilgisine ait bazı unsurların yazılı kültür sürecinde ortaya çıkan krolojik takvim bilgisine dâhil edildiği görülebilmektedir.

Türk kültür içerisinde geleneksel takvim bilgisi kadim dönemlerden bugüne kadar devam etmiştir. Zaman seyri içinde sürekliliğini korulanmaya devam ederken resmi/formek nitelik taşıyan farklı takvim sistemleri de kullanılır hale gelmiştir. On iki hayvanlı Türk takviminden başlamak üzere tarih seyri içinde çeşitli takvim sistemlerini forumelleştirme yoluna giden Türk halkları içinde özellikle Anadolu Türklüğü iki önemli takvim sistemini yan yana kullanmaya devam etmiştir. Hicri (Kameri) ve Miladi (Şemsi) takvim şeklinde adlandırılan bu iki takvimden ikisicisi bugünkü resmi takvim bilgisinin merkezini teşkil etmiştir (Boratav, 1994: 132).

Yörede halk takvimi ile ilgili çok eskiden halk arasında dolaşan ve halen de devam eden ayların ve hafta günleri adları mevcuttur. Günümüze kadar halk arasında dolaşmakta olan bu takvimler ve haftanın günlerinin adları şöyle sıralayabiliriz:

Halk arasında haftanın günleri ve Altunköprü yöresinde günlerin adı

1. Cuma- Cüm'e
2. Pazartesi- Şembe
3. Pazar- Ehet
4. Pazartesi- Peyğember
5. Salı- Salı
6. Çarşambe- Çerşembe

7. Perşembe- 'Eli

Yörede halk arasında haftanın adlarını şöyle tesbit ettikten sonra, Ayların adlarını da şöyle sıralayabiliriz:

Ramazan, Boş ay, Aralık, Kurban, Aşure, Safar, Dört mevlüt, Nur ve Şaban ayı.

1. Aşure " Muharrem" ayı, aşure ayı, ay takviminin birinci ayı idir. Bu ayda imam Hüseyin şehadeti münasebetiyle yas tutulur.

2. Safer Ayı: bu ayda Muharrem ayından sonra gelidiği için kimi Türkmenler bu ay sona ermiyeyince evlilik ve sünnet işlerini yapmazlar.

3. Büyük Mevlüt: birinci mevlüt " Rebi'ülevvel" dir.

4. Küçük mevlüt: ikinci mevlüt " Rabi'ülâhire" dir.

5. Üçüncü mevlüt: " Cumâdelûlâ" dir.

6. Dördüncü mevlüt: "Cumâdelâhire" dir.

7. Nur: Recep, bu ayın çok aydınlık olduğuna inanılır.

8. Şa'ben. Üç ayların ikincisi olan bu ay kutsal aylardan sayılır. Ramazandan önce geldiği on dördünden sonra oruçta tutulur.

9. Ramazan: üç ayların sonuncusu olan bu ay. Ayların en kutsal ve uğurlusudur. Oruç ayı olan bu kutlu ay, içki içilmez, en fazla tanrı buyruklarına yerine getirmek için dinsel törenler düzenlenir.

10. Boş ay: Şewel ayı, ramazan ayından sonra gelen, ve ilk üç günü ramazan bayramı yapılır. Bu aya bayram ayı da denilir.

11. Aralık " Zilka'de", iki bayram arasına düştüğü için Aralık adı verilmiştir. Uğurlu aylardan sayılır.

12. Kurban "Zilhicce", kurban ayı ya da bayram ayı olarak adlandırılır. Hac törenlerinin sona ermesiyle kurban bayramı bun ayın onunda başlayıp dört gün sürer. Bu bayramada büyük bayram denilir.

Yörede en soğuk ay olan Aralık ve ocak ayına "Çille" ayı denilmektedir. Şubat ayında "Şubat suya bat, damda yat" bu ayın yağmuru hafif ve baharın kapıları açıldığı için yağmuru çok fazla canı incitmediği için şöyle söylenmiştir. Mart ayı ise " Mart sümbülü yerden kadar". Nisan ayı ise " Qırık kindi" adları yörede çok yaygındır ve her zaman bu aylar geldiğinde söylenilir. Mart ayı da nevrüz bayramı yapılır, bu aya genellikle nevrüz ayı da denilir.

3.10. Geleneksel El Sanatlar

Geleneksel el sanatları, yüzyıllardır bir çeşitlilik içinde toplumların duygularını ve sanatsal beğenilerini aktarma aracı olmuştur. El sanatları, bireylerin bilgi ve becerisine dayanan çoğunlukla, doğal hammaddelerin kullandığı, el ile ve basit araçlarla yapılan, toplum kültürünü yansıtan ve

üretimi yapan bireylerin duygu, düşünce ve becerisini kattığı, üreten kişinin ihtiyacı karşılayan, fazlasının ise gelir getirdiği kültür miras ürünüdür. Geçmişi geleceğe taşıyan el sanatları, toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik hayat tarzını yansıtan en kalıcı ve anlamlı belgeler arasında yer alır. El sanatları, gelenek ve göreneklerimizin, yaşam biçimimizin gelecek kuşaklara aktarılmasında büyük önem taşımaktadır. Bu açıdan bakıldığında el sanatlarımız nesiller arasında bir köprü vazifesi görmekle birlikte geçmişten geleceğe uzanan bir kültür hazinesi konumundadır (Aça, 2016: 241). El sanatlarının üretiminde de değişen ve gelişen yaşam koşullarına göre ayakta durabilmek için farklı tasarımlar ortaya koymak zorunda kalmıştır. Geleneksel üretiminin dışında üreticisine ekonomik fayda sağlayabilmek ürünlere dönüşen birçok el sanatı böylelikle varlığını sürdürmektedir. Ancak bu durum el sanatı ürünlerini üretim teknikleri aynı olmasına rağmen kullanım amacı yönünden gelenekselliğinden uzaklaştırılmıştır. Artık bir yazma kenar oyası bir kolyede görülürken, bakır kazan dekoratif bir obje olarak iç mekân dekorasyonunda yer almaktadır. Yeni ürünler tasarlanırken bazen önceden geleneksel olarak kullanılan el sanatı ürünleri değişme uğratılmakta bazen de bu yeni tasarımlar için yeniden üretim yapılmaktadır. Yeni kullanım amaçlarına yönelik görülen bu değişim en başta ekonomik kaybının bir sonucu olarak değerlendirilmektedir (Kılıçarslan, Etikan ve Evecen, 2017: 36).

Yörede el sanat işlemlerine çok eskilere dayanıldığı ve günümüzde de birçok el sanatlarının halen devam etmesine şahit olunsu da, birçok el sanatları alanında da geride kaldıklarını söyleye biliriz çünkü önceden herşeyin el emeği göz nuru kendileri yaparlardı, ama günümüzde bu eşyaların çoğunu hazır görüyoruz ve el sanatlarımız birçoğunun değişimini görmek mümkün olabiliyor. Yörede ele alınan el sanatlarından örnekleri şöyle sırlayabiliriz:

3.10.1. Demircilik

Kerkük'te demircilik işi çok evvelden ve halende devam eden bir sanattır. Bu sanat içerisinde demirden yapılan kapı, pencere akla herhangi şey gelen yapılır. Demircilik sanatı Kerkük'te zamanında demirden yapılan nesneler şöyledir: orağ, çift demiri, bel, karga, cancar baltası, balta, toqmaq, şiş, bıxaw, zincir ve diğer nesnelerle birlikte, demircilik kullanılan âletler ise: göre, oçağ, çakuç, zından, kerbetin, yan çakuç. Körelerde maden kömürü veya kömür yakarlardı. Körede kırmızı olan demire kelbetin ile çıkarır, zından üzerine karşısında bırakıp kendisi ve karşısında halifesi, döğerek istedikleri nesneyi yaparlar ve incene içindeki suya batırıp savudurlardı. *Bından çox ewwel insanlar demirciliğe ihtlci vardı, bı felehler bugdanı, arpanı neyden ekiri neyden biçiri elinde olduğu haceti hepsini demirci yapardı, düz demiriydi, beliydi, orağıydı, çenceriydi, sora herkes demire ihtiyaçıydı ewler dukanlar, qazancılar herşeyi demirden yapardılar, qapı demirci yapardı indi çox ayrıldı değişilipti, çox şeyler hazır gelli aha ihtiyaçları yoxtu onca insanların, o hecetler geliri millet hazır alır, indi çox az olıptı ewwel kömürdeniydi herkes uşağını getirirdi alışırdı sora usta olırdı o qalmadı kömür elemeğ, ewwel Kerkük'te 50 demirci wariydı indi çox az qalıptı (KK- 85).*

3.10.1.1. Xençerçilik (Hançer çelik) Sanatı

Bizim bu xençerçilik işimiz dededen babadan qalmadı bizim için, b1 Türkmen xençerçiliği bir sürasi iştir eskiden qalmadı, eskiden Kerkük'te sürasi xençerlerimiz wariydı indi de wardı, dedelerimiz, biz yapardıx b1 işi Türkmenler hepsi qaldırırdı xençer, b1 xençerleri ewwel Sultanlarcın yapardıx, melikler için yapardıx, hediye wererdıx, kılıç'te yapardıx derwişlercın, qama, tamır yapardıx, b1 iş çox ewwelden qalmadı we indi de biz yapırıx b1 işi we inşallah'ta hebele yapırıx b1 işi b1 Türkmen sanatı hiç yox olmaz (KK- 87). Demircilix babadan qalmadı bizim için, xençerçeliktən bıçaxcılık, kılıçtan xençerin çeşitleri war, daban war qezbin war demirine we yapımına göre wardı, eski ustalar daban yapardılar, qezbin yapardılar indi o demirler eski oldı qalmadılar, onı tutardılar hamır kimin ederdiler demiri, altmış yedi tabaqa açardılar örterdiler, war özleri xam ondan sora madde wurardılar özlerine zax maddesi ondan sora b1 demire paslax atardılar, tabi b1 demir hiç pakır olmazdı o cevheride getmezdi özünden, indi qalmadı daha sanat özelliği ölüptü az kimseler qalıptı Türkmenler'den o da yadigar olduğu için bırakılmıy, dileriz Allah'tan b1 sanatımızı öne ataxın başarılı ossın bizim Türkmen milletin özelliği sürasisi di bu eserler (KK-87). Eskiden bizim Türkmen milletin bütünü xençer qaldırırdı, dedelerden qalmadı bizim için sultanlar melikler için yapıldı, Türkmen xençeri en önemli di bizim için indiye kimin helen dewam etmexteyix b1 işe (KK- 87).

3.10.2. Nacarçılık (Marangozluk)

Kerkük'te marangozluk zamanından beri ilerlemiş ve bugüne kadar en son modellerin işlerini yapmaktadırlar. Tarla için yapılan aletler: " havçar, çancar, yaba, bil, balta ve gerkli saplar". Ev için yapılan gerekli aletler ise: "kapı, iskemele, tahta, pencere, nakışlı sandık" yaparları. Bugün kerkük kabkablari Irak'ta nem kazanmıştır. Nacarçılıkta bulunan hacetler ise " buhçe, karga, çekuç, rende, iskana, kelbetin, günye, kattüh, tiyz, miknatis, fut, direl, çırx ve ege"dir. Günümüzde en çok yapılan bu işlerden bir çoğuda şöyledir: kalbur, elek, beşik çeşitleri ve rawrawa.

3.10.3. Çülha- Bezirgen (Dokumacılık)

Kerkük'te dokumacılık zamanında pek çok ilerlemiş bir sanattır. Kerkük'te elle dokunan eşyalara "bez ve tavultma" çiriğlerle pamuk iplik olur, sonra çülhalar bez ve tavultma işlerlerdi. Bu kumaştan iç ve dış giyisiler çokluk yapıları çülhanın işlediği bez ve tavultma "kazaz" denilen diğer sanatkırlar tarafından ak şeklin de bırakılırdı bu da Kerkük çölleri de biten "çoğan" kurulurdu, sonra kumaş onunla yıkanırđı, çülhanın yapabileceği diğer nesneler ise:

- Kafte: bez gibi pamuktan işlenir, bezden daha şaş ve mesametleri daha fazladır. Yazan kadınlar bundan atnara yaparlardı.
- Katma'aba: halız yüngünden işlenilir, kadın ve erkekler için özel yapıldı.
- Yünk çorap: kız ve kadınlar boş oludukları vakit çorap işlerlerdi.
- Çarşaf ve Kilim: ipekten ve ya pamuktan yapıldı, Kerkük'ün en özel sanatlarından biridir Çarşaf yapmak.
- Cicim ve çibinliğ: kalın yünk katmadan çülhalar renga renk, çiva çiva nakışlarla işlenirdi.
- Namazlık: namaz kılmak için çiçim gibi işlenirdi.
- Çerege: namazlık gibi olup kadınlar ev ve tarla işlerinde kullanırdı.

Altunköprü'de dokuma ve el örgüsü sanatlarında ileri gitmiş bir Türkmen beldesidir. Özellikle " Kilim, cicim, heybe ve börk" gibi el örgüsü ve dokuma teknikleri bakımından, ayrıca incelenmeye değer bir yerleşim birimidir (saatçi, 2018: 41).

Ewwel el işlerimiz de eski olan 'ezyelerimizi (elbiseler) nenem diyerdi qızım ala bıları maqastan bir barmağ kesin, bizde bıları hepsini bir barmağ kederi keserdix, ondan sora bıları top ederix, qırmızı top, qere top, mawı top, ondan sora bıları teşiye orardix, teşiyden bıları burardix burma top olardı nenemnen özüm gedibem, aparardix minı kilim ederiler bize de getirerdix.(KK- 9). Nakış işlerdix qenefe (koltuk) örtüş, baxasan Allah yazılıptı bını doldurardix içini gözel nakış çıxardı bı sefer tebeneyden içini doldururdix, ay yullduz da işlemişem (KK- 10- 89). Biz bezirgenlerdenix eskiden bezirgenlix çox başkaydı kullanılan çox asapların qumaşı hepsini bezirgenlerden alınırđ içinde xaması ossın, kuderisi, bazası ossın, hangorası ossın indi bılar hiç birsi qalmadı yavaş yavaş bı sanat ölmeğe başladı Kerkük'te hepsi hazırda geçir bizler bir kaç dükân qalmışix, eskiden bele döğöldü hepsi mahallede dolanırdılar satardılar ne istersew almax yoxıydı hazır hepsi bezirgenden alınırđ indi qalmadı daha yeni sisteme geçti (KK- 89).

3.10.4. Konduracı

Sanatlarımızdan konduracı ustalarımız kondura, butin ve çizme gibi sanatları yaparlardı kullandıkları maddeler: "gün, sıhtıyan, daban, keten, çeriş, mix ve kullandıları aletler ise şöyledir: çakuç, kelbetin, dişli, pıçak, bez, ege, ütü, sıskal ve mıkñatis. Konduracı yapımı Kerkük'te çok eskiden kalma bir sanattır günümüzde hemen hemen çok az kullanılmakta olan ve bu işte çalışanlar oldukça azdır. Kondura dikmek, düzeltmek ve boyatmak gibi ustaları bulmak mümkündür.

3.10.5. Yorgancılık

Yorgancılık işini ewwelden qalmadı çox eskiden bı işi yapardılar, arwatlar koyunun tüyünü aparardılar yıxardılar dam da quruturdular bı iş 20 gün falan sürerdi bizde bı tüyü makineye vurardix ince ince ta pamuğ olana kim ondan sonra bı pamuğları yorğan, döşşek yapardix indi o qedar qalmıyptı ewwl xas adam warıydı mahalle mahalle dolaşırdı "yorğançı, yorğñçi" çağırırdı bı işiydi ewler de çağırardılar özünü eski yorğan vererdiler sa'etlerce otırdı bı pambuğu açardı yengi yorğan ederdi sora parasını alıp giderdi, indi qalmıyptı herşey hazır çıxıptı bes genede teke tük wardı köylerde yapan (KK- 47).

3.10.6. Kazancı (Bakırcı)

Bakır sanatlarımızdan gelen Kerkük'te en meşhur sanatlardan biridir yaptıkları nesneler "kazan, tava, süzkeç, çemçe, kap, kaşuk, kefkir, tas, hamam tası, leğen, hamam leğeni, iprik ve diğer nesnelerde mevcuttur bu işler günümüzde ne kadar ilerlemiş olmazda fakat yörede görmek mümkündür ve yapılan bakır işlerinin birçoğunu görmek mümkündür.

3.10.7. Lif kabuğu (Life) işlemi

üingü önce su da ibtrix sora yıxarix qurutarix, quruduxtan sora eğrikten eğerix özünü, iğden katma ip katarix özüne sora başlarix işlemeğe (KK- 22).

3.10.8. Sepetçilik

Yörenin en meşhur el sanatlarından olan sepetçilik işi hemen hemen yörenin bütün kadınları sepet işlemelerini bilmektedirler. Altun köprü'de sepet işlemi bütün halkı arasında yaygın ve canlı bir gelenektir. Yörenin Irak kenelinde ün yapmasına vesile olan ve çeşitli biçimlerde imal edilerek, kullanılan eşyası dükkânlar da ve kahvehanelerde satılır. Bunun satışını yapan enünlü dükkân sahibi rahmetli Ömer Merden ve Sinan İzzet de, el sanatları ürünlerini satan dükkân sahipleriymiş. Yörenin yolundan geçen ziyaretçilerin ilgisini çeken sepetler, yörenin süsü olarak büyük ilgi toplar. Turistlik el işleri, bir yandan yörenin tanıtmasına vesile olurken, diğer yandan da Altunköprü halkının ekonomisinin de canlanmasına katkı sağlamış olur. Eskiden sepetçilik işini hemen herkes yapardı ve genellikle kızların bu el sanatında beceri ve ustalık göstermeleri önemli bir gelenektir. Hatta bu sanata yatkın olmayan kızların evlenme şansının az olduğu da söylenebilir. Çünkü yörede yaşayan gençler, evlenmek istedikler kızların hangi el sanatlarında beceri gösterdiklerini ve başarılı olduklarını araştırırlardı. Bu husus hem ekonomik açıdan, hem de boş vakitleri değerlendirme bakımından önemli bir kiriter sayılırdı (Saatçi,2018: 39-40).

Sepetin yapılışı ise: günümüzde de canlılığını sürdüren bu el sanatının ana malzemesi, doğal bitkisel ürünlerdir. Özellikle yaz mevsiminde harman zamanı buğday ve arpa gibi tahıl ürünlerinin biçilmesinden sonra, yerde kalan saplar toplanır. Bunların içinden temiz, düzgün ve ince olanlar ayıklanır ve kırılmaları için suya bırakılır. Sapların kabukları deste halinde bırakılır ve üzerinden ince sap sarılır. Ayrıca örgü kullanımında monotonluk gidermek için, renkli saplar da hazırlanır. Renklendirilmesi istenilen saplar sıcak suya yatırılır. Sapların yatırıldığı suya istenilen reng karıştırılır ve birkaç dakika sonra çıkarılarak kurutulur. Böylece saplar işlenmeye hazır olur. Sapların işlenmesi ve örülmesi de belli bir takım kurallara bağlıdır. Sepet örgü işleme tekniğinde, bu sanata özgü teknik deyimler de kullanılır. Bunlar kuruma adı verilen zemin ve duvar adı verilen kenarlardır. Örnek olarak çukur sepet için kurum 8-9 sıra, duvar ise 20-21 sıra işlenmesi gerekir. Yapılan el işi örgülerden çeşitli kullanım eşyaları ortaya çıkar, bunların arasında sepet çeşitleri, tabak çeşitleri, şapka, çanta, vazo, kuş kafesleri, sini (tepsi), valiz ve benzeri yararlı kullanım ve ihtiyaç eşyaları imal edilir. Sepet çeşitleri arasında bebeklerin yatması için iki kulplu kayak sepeti, elbise ve öteberi koymak için çukur sepet, yarım sapla işlenen ve ortasına renkli inci boncuk dizilen incili sepet, yine yarım sapla ortasına rekli motifler işlenen meyve ve sepeti, ekmek veya yufka sepeti ve çerez sepeti adını alan örnekler vardır. Bunlardan başka beşik ve salıncak gibi biçimlerde çocuk oyuncakları yapılır (Altunköprü, 1974: 40).

Son yıllarda Altunköprü'nün bu geleneksel sanatında bazı yozlaşmalar olmuştur. Özellikle doğal bitkisel saplar yerine naylon ipleri kullanımına başlanmıştır. Bunların daha parlak ve canlı görünen renklerine aldanarak, hiç sağlıklı olmayan bu yapay malzemenin kullanımının artmaması en büyük dileğimizdir.

Çok ince bir el sanatı olan bu ürünlerin ticari değerinin yanı sıra büyük bir folklorik değeri de vardır. Bu ürünlerin çeşitli örnekleri Bağdat'ta Eğitim Bakanlığı'nın daima sergisinin mutena bir köşesinde sergilenmektedir (Saatçi, 2018: 41). *Evvel sepet işlerdix bı sipirgeydi bir sipirgeni (Süpürge), ki sipirgeni bir ederdix getirerdix bı sefer naylon alardix hazır malı bı sepetleri bükerdik qaplardix neylona burardix ekmek sepeti olardı, bı sefer nakışları nenem özi ederdix, diyerdi siz bes işleyin bı naylondan işlerdix bizde (KK- 9).*

SONUÇ VE ÖNERİLER

Irak Türkmenlerinin yerleşim merkezlerinden biri sayılan Altunköprü ilçesi, tarihi, kültürü, folkloru, gelenek ve görenekleriyle zenginlik varlığını ve kimliğini sürdüren önemli Türkmen merkezi sayılmaktadır. Altunköprü yaşandığı olaylardan dolayı her zaman Türkmen tarihinin geçmişi, coğrafi ve konumu ile ilgi odağı olmuştur. Türkmeneli bölgelerinin en önemli şehirleri Kerkük- Erbil arasında birbirine bağlayan bir "altın köprü" gibidir. Altunköprü Zap suyu üzerinde, doğa güzelliğine sahip şirin Türkmen bucağıdır.

3 bölümden oluşan "Kerkük İli Altunköprü İlçesinin Halk Bilimi Monografi" adlı çalışmanın ilk bölüm de şu konular yer almaktadır. Irak Türklerinin tarihi, ilk Türklerin yerleşmeleri, Baas Saddam Hüsey'in döneminden sonra Irak'taki Türklerin hakları, hukuklarının elde edilmesi, etnik ve sosyal bilgileri, nüfus yapısı, dini yapısı, Türk yerleşim yerleri, aldıkları Türkçe eğitimleri, yer yer göç eden Türklerin aşiretleri nerden geldikleri. Tam bir Türk bucağı sayılan Kerkük İli'nin tarihi, etrafında bulunan Türk ilçelerin adları ve Altunköprü ilçesinin tarihi, sosyo- ekonomik özellikleri, ayrıca ilçede bulunan Türk nüfusu belirlemek, cemiyet ve derneklerin bulunmasıyla her biri ayrı ayrı yazılı kaynaklardan ve derlenmiş olan halk ağzından alınmıştır.

İkinci bölümde, Altunköprü İlçesin de "Sözlü Edebiyat Ürünleri"i incelenmiştir. Bu ürünler "dualar ve beddualar, atasözleri ve deyimler, tekerlemeler, bilmeceler, mâniler, niniler, türküler, hoyratlar, oxşamalar ve destan "olmak üzere bu bölümde ayrı ayrı yer almaktadır. Irak Türkleri'nin konuştuğu dili muhafaza edilerek yazıya aktarılmıştır. Bilindiği üzere Irak Türkleri konuştuğu dil Azeri diline yakındır. Derleme yapılan yerlerde şahıs ağızlarından çıkan bütün kelimeleri korunarak Türk dil kurumuna uygun olarak yazılmıştır. Kültür bakımından oldukça zengin olan Kerkük İli Altunköprü İlçesi'nde derlenen "Sözlü Edebiyat Ürünleri" incelendiğin de hemen hemen kültürel bakımından Türk kültürüne yakın olan fakat coğrafi bakımından farklılığı görülerek bir benzerlik görülmektedir. Çok zengin ürünlere sahip olan Altunköprü İlçesi "Hoyrat" söylenmesinde oldukça zengin ve geniş olduğu tespit edilmiştir.

Üçüncü bölüm de "Halk Bilgisi" başlığı altında toplanan bu bölüm," Doğum, evlenme ve ölüm olarak hayatın geçiş dönemleri bunun yanında Kerkük yöresinde mezarlık ve mezar taşları ile ilgili bilgiler verilip değerlendirilmiştir. Diğer başlıklar ise; inanaçlar, halk oyunları, halk hekimliği, halk takvimi, halk hukuku, geleneksel el sanatlar, geleneksel mimari, bayramlar, mevlütler ve giyim kuşam" olmak üzere bu bölüm de ayrı ayrı başlıklar altında toplanmıştır. İlçede yapılan delemeler sırasında inançların çok fazla yaygın olduğu ve günümüzde de halk

arasında bu inançların devam ettiğine rastlanmıştır. Halk oyunlarının kökeni de çok eski dönemlere kadar uzanıldığı günümüze kadar bu oynanan oyunların yine devam ettiği, o dönemlerden beri süre geldiği ve üzerine veriler toplanmıştır.

Halk hekimliliği başlığı altında ele alınan bilgiler ve uygulamalar da kaynağının çok eski olduğunu ve gündelik hayata da bu uygulamaların devam ettiğine rastlanılmıştır. "Soğan, sarımsak, yumurta, kranfil, tarçın ve kaya tuzu" gibi bu ürünler başta olmak üzere bu uygulamalar devam etmiş ve yine halk arasında yaygın bir hale gelmiştir. Yörede ilaç uygulamasını yapan insanlar en çok yaşlıların yaptığı görülmektedir.

Halk takvimi başlığı altında toplanan bilgiler. Yörede halk takvimin de kullanılan en çok haftanın günleri "Pazartesi'ne- Peygember, Perşembe'ye -'eli, Cumaertesi'ne- Şembe". Bu şekilde adlandırmalar bütün yörede ortaklık göstermektedir. Yine ayların adlandırılmasında da farklı takvimlerin adları da tespit edilmiştir.

Geleneksel mimari de, yaygın olarak kullanılan malzeme taştır. Çünkü yöre'nin evleri genellikle taştan yapılmış bir katlı olması veya iki katlı olması. Büyük evin giriş katına girdiğin de "dör ve âtebe" bulunur. Selamlık adını taşıyan âtebe evin hemen girişinde bulunur. Kapının tam yanında "tonozla" örtülü dikdörtgen bir dör bulunur. Dör evin en canlı ve çokta kullanılan mekânlardan biridir. Dör'de günlük yemekler yinilir ve akşamları yatakların serildiği yerdir. Dör'ün iç kısmında yer alan "sırhane" evin en gizli yerine girilmiş olur ve genellikle bu 'sırhane'de kadınların ev eşyalarını ve kuru yemeklerin saklandığı yerlerden biridir. Büyük ev denilince, Dör, atebe, yangöz ve köşkler bodrum kadıt ile bir bütünlük gösterir. Kerkük evlerinin bir diğer elmanı da damdır. Evlerde ahşabı en çok kapı ve pencerelerde kullanırlar. Yörede çok eski ustaların yapabileceği ve evin en ilgi çekici örtüsü "Tonoz"dur ve yörede de yaygın olarak eski evlerin atebelerinde bulunmaktadır.

Bütün Türk dünyası kendi yörelerine ait geleneksel giyim kuşamlarının olduğu bilinmektedir. Yörenin de giyim kuşam geleneği ve dedelerden kalma giyimlerin arasında, "Zubun-çeket", kalaş, camadanı, börk ve ellerinde teşbihin bulunması hemen hemen Irak'ta yaşayan bütün Türklerin geleneksel giyimleridir.

Irak- Kerkük topraklarına giren Türkler, yerleştikleri tarihten günümüze kadar kültürel değerlerini korumuştur. Bu değerlerin biri de halk inançlarıdır, Türk inançları bakımından zenginliğini koruyan yöre halkı hemen hemen her gün de, her ayda, bedensel, ruhsal, rüyalar, ev, tarım, yolculuk ve bitkiler ile ilgili farklı inançlar bulunması tespit edilmiştir.

Folklor bakımından oldukça zengin olan yöre, oyun folkloru açısından da oyun malzemeleri bulunmaktadır. Yörede en çok oynanan oyunlar şu şekilde tespit edilmiştir: "kağıt oyunu, hellük

oyunu, muncuğ oyunu, uçu uçu oyunu, deve deveci oyunu gülle mistik oyunu ve 'ete baçı oyunu". Bu oyunlara derleme yapıldığı sırada şahit olunmuştur, fakat genel olarak teknolojinin gelişmesiyle beraber çocukların daha çok bilgisayar ortamında oyunların oynandığı tespit edilmiştir. Yöre de büyüklerin oynadığı en meşhur ve dedelerden kalma oyunlardan biri "sini zarf" oyunu tespit edilmiştir. Sini- zarf oyununu en çok ramazan geceleri sahura kadar oynanır.

İnsanoğlu tarih boyunca yeme içme alışkanlıklarına çok fazla önem verdiği için beslenme kültürü de Türkler arasında çok önem gördüğü için Altunköprü mutfağında bu açıdan zengindir. Altunköprü mutfağını incelendiğinde, yörede Türkmenlere özgü "Dolma, biryani, tikme, külçe, içli köfte ve en meşhur olan mada-tendür ekmeği "beslenme listesinin başlarında gelir.

Toplum içinde varlığını tespit eden ve günümüze kadar uygulamaları yapılan el sanatlarından olan "sepet" yörede en yaygın kullanım araçıdır. Evde kadınlar tarafından yapılan bu ürünler ilçenin ekonomisini de canlı tutmasını sağlar. Dokumacılık işlemide yörede oldukça yaygındır. Yaşlı kadınlar tarafından örülen"lif kabağı"olarak adlandırılan işleme, yörede genellikle " Life" denilmektedir.

Son olarak yapılan çalışmanın amacı yörenin bölgesel, coğrafi ve Türk kültürü bakımından varlığını koruyan Kerkük İli Altunköprü İlçesini kültürel özelliğiyle tanıtmaktır. Yapılan çalışmada coğrafi kültürel ve Türk kültürü açısından çok önem taşıyan ve ayrıca Türk bucağı tarafından çok önemli malzemelerin bulunduğu Kerkük İli Altunköprü İlçesinin tanıtılması bizim nihai amacımızdır. Irak – Kerkük Türkleri her ne kadar Türkiye dışında kalsa da her zaman Türk kültürel değerini muhafaza etmiştir. Kerkük İli folklor ve edebiyat açısından yoğun malzemelerin bulunduğu ve ayrıca tarih bakımından da Türklerin önemli yerleşim merkezleri arasında bulunmasından dolayı birçok Türk kültürel değerlerini ve ürünlerini muhavaza edilmiştir. "Kerkük İli Altunköprü İlçesi"nin folklor ve edebiyat açısından çalışılmamış bir yer olması sebebiyle bu çalışma öncü bir değer taşımaktadır ve derleme metoduyla elde ettiğimiz bilgileri inceleyip sunmak amaçlarımızdan biridir.

KAYNAKÇA

- Aça, Mustafa (2016), **Halk Bilimi El Kitabı**, 1. Baskı, Motiv Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Açıkgözoğlu, Ahmet Sacit (2009), "Mezar Taşı Çalışmaları", **Türkiye Araştırma Literatür Dergisi**, (14), 297- 314.
- Akkoyunlu, Ziyat (1992), " Kerkük Ağzında Mâni ve Hoyrata Dair", **Milli Folklor Dergisi**, 14, 3-204.
- _____ (2012), Türk Mutfağından Kayıbolan Kerkük Yemekleri, **Motiv Akademik Halk Bilimi Dergisi**, 11, 326-343.
- Aksoy, Ömer Asım (1965), **Atasözleri ve Deyimler**, 1. Cilt, TDK Yayınları, Ankara.
- _____ (1976), **Deyimler Sözlüğü**, 2. Cilt, Kerkük Vakfı Yayınları, Kerkük.
- Al- Hassani, Abdulrazzak (1956) **Al- Irak Kadimen ve Hadisen**, 2. Baskı, Sayda Yayınları, Bağdat.
- Altunköprü, Bektaş (1974), Altunköprü de Sepet İşleme Sanatı (Folklor), **Kardaşlık Dergisi**, 1-2, 40-48.
- Artun, Erman (2008), **Halk Kültürü Araştırmaları**, 2. Baskı, Kitapevi Yayınları, İstanbul.
- Asafoğlu, Murtaza (2010), **Kerkük Türkmenleri Bilmecelerinde Yapı ve Konu**, 1. Baskı, Kerkük Vakfı yayınları, Kerkük.
- Avcı, Perihan (2011), Türkmen Bohçası, Türkmeneli Kadının Sesi, **Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi**, 13, 1303- 7315.
- Aydemir, Adem (2013), " Türk Dünyasında Bazı Düğün Terimleri ve Al Duvak Geleneği Üzerine", **Türkçe veya Türkçenin Dilleri, titreleri ve taihiyle ilgili uluslararası süreli yayın**, 8/9, 691-655.
- Aytaş, Gıyasettin ve Uysal Başak (2017), "Oyun Kavramı ve Sınıflandırılmasına Yönelik Bir Değerlendirme", **Manisa, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, 15, 676-677.
- Başçetinçelik, Ayşe (2009), **Adana Halk Kültüründe Doğum, Evlenme ve Ölüm**, 1. Baskı, Altın Koza Yayınları, Adana.
- Baştür, Levent (2013), **Irak Siyasetini Anlama Kılavuzu**, 1. Baskı, SETA Yayınları, Ankara.

- Bayatlı, Necdet Yaşar (2018), Irak Türkmenleri Arasında Muharrem Ayı Ritüelleri Çerçevesinde Oluşan Sözlü Halk Edebiyatı Ürünlerin Geleneksel Anlatıcıları, **Türkmen Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, (86), 61- 82.
- Benderoğlu, Abdullatif (1989), **Irak Türkmen Edebiyatı Tarihine Bir Bakış**, 2. Cilt, Bağdat.
- _____ (1988), **Atasözlerimiz, Araştırma, İnceleme ve Karşılaştırma**, 1. Cilt, Türkmen Kültür Müdürlüğü Yayınları, Bağdat.
- _____ (1993), **Irak Türkmen Folklorundan Örnekler**, 1. Cilt, Kültür ve Tanıtma Bakanlığı Yayınları, Bağdat.
- Beyatlı, Kemal (2013), **Kerkük'te Zaman**, 1. Baskı, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Beşirli, Çoban Uluhan (2016), Kerkük Folklorundan Yapraklar (Sünnet), **Türkmeneli Edebiyat ve Sanat Dergisi**, 9 (98), 15-17.
- Bezirgen, Nasih (1966), "Kaynana", **Kardaşlık Dergisi**, 6, 6-9.
- Boratav, Perter Naili (2013), **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı**, 1. Baskı, Bilge Su Yayınları, Ankara.
- _____ (1984), **100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar)**, 3. Baskı, Gerçek Yayın Evi, İstanbul.
- _____ (1939), **Folklor ve Edebiyat**, 1. Baskı, Arkadaş Basımevi, İstanbul.
- Boyras, Şeref (2003), **Türkiye'de Mazar Taşı Sözleri**, 1. Baskı, Akçay Yayınları, Ankara.
- Çetin, Nurullah (2019), "Bir Olmak Ya Da Bir Kalmak", **Kardaşlık Dergisi**, 161-162, 6.
- Çetin, Onur (2019), Osmanlı Mezar Taşları Etrafında Gelişen Kültür ve Medeniyet Dünyası Üzerine Bir İnceleme, **Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi**, (2), 113-122.
- Çulpan, Cevdet (1975), **Türk Taş Köprüleri Ortacağ'dan Osmanlı Devri Sonuna Kadar**, 1. Cilt, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara.
- Dakuklu, Mehmet Hürşit (1965), Altunköprü Bucağını Tanıyalım, **Kardaşlık Dergisi**, 4-11, 29.
- _____ (1989), **Eski Sözler Bahçesi**, 1. Baskı, Kültür Merkezi Yayınları, Bağdat.
- _____ (1967), "Dakuk'ta Gelin ile İlgili İnanma ve Adetler", **Kardaşlık Dergisi**, 7, 1-4.
- _____ (1969), "Halk İnanmaları Arasında Ruya Tabirleri", **Kardaşlık Dergisi**, 10-11, 27.

- _____ (1972), "Doğacak Çocuğun Cinsiyeti Hakkında", **Kardaşlık Dergisi**, 8-9, 35.
- Dakuklu, İbrahim (1970), **Irak Türkmenleri**, 1. Baskı, Güven Yayınları, Ankara.
- Daş, Ertan (2010), "Boz Doğan Mezar Taşları" **Sanat Tarhi Dergisi**, XIX/ 2, 109-127.
- Dede, Abdulrahim (1978), **Batı Tırakya Türk Folkloru**, 1. Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Demirci, Nefi (1990), **Dünden Bugüne Kerkük (Kerkük'ün Siyasi Tarihi)**, 2. Baskı, Ey Dizgi Matbaacılık, İstanbul.
- Doğan, Soner (2018), " Irak Türkmenleri", **İnsamar**, İnsani ve Sosyal Araştırma Merkezi, 68, 1-28.
- Doğan, Kuban (1975), Sanat Tarihimizin Sorunları, Çağdaş yayınları, İstanbul.
- Elçin, Şükrü (1981), **Halk Edebiyatına Giriş**, 1. Baskı, Akça Basım Yayınları, Ankara.
- Erginer, Gülbüz (1969-1970), **Uşak Takvimi**, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih- Coğrafi Fakültesi Entoloji Kürsüsü.
- Eroğlu, Cengiz (2008), **Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul**, 2. Baskı, Strateji Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Gazanfer, Paşayev (1995), **Irak Türkmen Folkloru**, 1. Baskı, Irak Türkmen Kültür Yayınları, Bağdat..
- Hasan, Hüseyin Şahbaz (1979), **Kerkük Ağzı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi-Sosyal Bilimlere Enstitüsü.
- Haydar, Coban Khidir (1979), **Irak Türkmen Ağzıları**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Huizinga, Johan (2013), **Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme**, (Mehmet Ali Kılıçbay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Hürmüzlü, Erşat (2003), **Türkmenler ve Irak**, 1. Baskı, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (1994), **Irak Türkleri**, 1. Baskı, Irak Milli Türkmen Partisi Enformasyon Bürosu Yayınları, Ankara.
- Hürmüzlü, Habib (2002), Altunköprü, **Altunköprü Dergisi**, 3, 5-8.
- _____ (2013), **Irak Türkmen Türkçesi Sözcüğü**, 2. Baskı, Türkmeneli İş Birliği ve Kültür Vakfı Yayınları, Kerkük.
- Kalafat, Yaşar (2000a), **Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları**, 1. Baskı, ASAM Yayınları, Ankara.

- _____ (2000b), **Güney Kafkasya Sosyal Antropoloji Araştırmaları (Kuzey Azarbaycan- Gürcistan- Nahçıvan Gezi Notları ve Türk Halk İnançları**, 1. Baskı, ASAM Yayınları, Ankara.
- _____ (1999), **Doğu Anadolu'da İnananların İzleri**, 3. Baskı, AKM Yayınları, Ankara.
- Kayacı, Mevlüt Taha (1969), "Çocuk ile İlgili İnançlarımızdan", **Kardaşlık Dergisi**, 8, 12-17.
- _____ (1969), "Türkmen Folklorunda Ay", **Kardaşlık Dergisi**, 9, 8-17.
- _____ (1968), "İnançlarımızdan", **Kardaşlık Dergisi**, 7, 25-30.
- _____ (1968), Renkler Hakkında İnanış ve Geleneklerimiz, **Kardaşlık Dergisi**, 8, 3-10.
- Kardaşlık Dergisi (1961- 1974), Bağdat, Bütün Sayıları.
- Ketene, Cengiz (1990), **Kerkük Halk Edebiyatından Seçmeler**, 1. Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Kevser, Hasan (2002), "Yanlış İnançlar Hurafeler", **Kardaşlık Dergisi**, 7- 46.
- Kerküklü, Cumhur (2016), "Hoyratlarımızı Kim Ekti Kim Becerdi", **Türkmenli Sanat ve Edebiyat Dergisi**, 12 (114), 17-20.
- _____ (2020), "Eski Günlerde Mevlid Töreni", **"Türkmeneli Edebiyat ve Sanat Dergisi"**, 13, 147-150.
- Kerkük, Aydın (2019), "Be Bizim Merkebimiz", **Türkmeneli Dergisi**, 136, 29.
- _____ (2019), "Gerçekten Xayal", **Türkmeneli Dergisi**, 137, 41-43.
- Kılıçarslan, Hande (2017), El Sanatlarında Ekonomik Kaygılarla Ortaya Çıkan Yeni Tasarımlar, **Kalemiş Dergisi**, 5(5), 3-6.
- Köprülü, Sadun Osman (2005), "Altunköprü Türkmenlerine Soykırım" **Altunköprü Dergisi**, 3(13), 5-10.
- _____ (2008), **Altunköprü Şiirleri**, 2. Baskı, Kerkük Vakfı Yayınları, Kerkük.
- _____ (2009), **İnsan Vatanını Sever**, 1. Baskı, Kerkük Vakfı Yayınları, Kerkük.
- Kuşçuoğlu, Niha (2003), "Yengicedir Köyümüz", 1. Baskı, Kerkük Vakfı Yayınları, Kerkük.
- Marufoğlu, Ali (1989), **Deremet**, 1. Baskı, Kültür ve Tanıtma Bakanlığı Yayınları, Bağdat.
- Merden, Muhammet (1989), **Türkmen Şiirlerinde İzlerimiz**, 1. Baskı, Kültür ve Tanıtma Bakanlığı Yayınları, Bağdat.

- Murad, Nejdett Yaşar (2009), Irak Türkmenlerinde Halk İnançları ve Bu İnançların Etrafında Oluşan Halk Edebiyat Unsurlarının İncelenmesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Nefitçi, Nermin (2003), **Kerkük'te Bulduklarım "O yakadan Bu Yakaya"**, 2. Baskı, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Oğuz, M. Öcal (2015), **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı**, 12. Baskı, Grafikler Yayınları, Ankara.
- Örnek, Sedat Veysel (2000), **Türk Halk Bilimi**, 2. Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınlar, Ankara.
- Sarıkahya, Kasım (1988), **Çağdaş Türkmen Şairleri**, 1. Baskı, Kültür ve Tanıtma Bakanlığı Yayınları, Bağdat.
- Saatçi, Suphi (2018), **Altunköprü**, 2. Baskı, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2013), **Kerkük Evleri**, 3. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- _____ (1989), Kerkük Maddesi, **Ana Britanica Ansiklopedisi içinde** 204, 13. Hürriyet Ofset A.Ş. İstanbul.
- _____ (2003), **Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri**, 1. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- _____ (1996), **Tarihi Gelişimi İçinde Irak'ta Türk Varlığı**, 1. Baskı, Tarihi Araştırmalar Vakfı, İstanbul.
- _____ (2008), **Kerkük Çocuk Folkloru**, 2. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Şimşir, Bilal (2004), **Türk Irak İlişkilerinde Türkmenler**, 1. Baskı, Bilgi Yayınları, Ankara.
- Terzioğlu, Nazım, (2018), **Kerküklü Nasih Bezirgean Hayatı, Edebi Kişiliği, Şiirleri**, 1. Baskı, Şenyıldız Matbaacılık, İstanbul.
- Terzibaşı, Ata (1955), **Kerkük Hoyrat ve Manileri**, 1. Baskı, Kültür ve Tanıtma Bakanlığı Yayınları, Bağdat.
- _____ (1989), **Kerkük Havaları1**, 1. Baskı, Zaman Basım Evi, Bağdat.
- _____ (1991), **Kerkük Havaları2**, 2. Baskı, Zaman Basım Evi, Bağdat.
- _____ (1962), **Kerkük Eskiler Sözü**, 1. Baskı, Zaman Basım Evi, Bağdat.
- Türkmenoğlu, Şemsettin (2006), **Kalıtımız**, 1. Baskı, Nerciz Basım Evi, Kerkük.
- _____ (2019), **Türkmen Halk Edebiyatında Olaylar**, 1. Baskı, Avcı Basım Evi, Kerkük.
- _____ (2004), **Büyük Varlığımız Atasözlerimiz**, 1. Baskı, Abdülvahhap Avcı Basım Evi, Kerkük.

- _____ (1990), Çoban ile Avcı Halk Şiiri, 1. Baskı, Kültür Yayınları, Bağdat.
- Türkmenoğlu, Ömer Asım (2016), **Altunköprü Destanı**, 1. Baskı, Kerkük Vakfı Yayınları, Kerkük.
- Vasfi, İhsan (2001), **Irak Türklerinde Deyimler ve Atasözler**, 2. Baskı, Kültür ve Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Yalçın, Emruban (2015), "Kerkük'ün Nüfus Yapısının Değiştirmeye Yönelik Çalışmalar", **Avrasya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü**, (23), 137-166.
- Zabıt, Şakir Sbir (1961), **Kerkük'te İctimai Hayat**, 1. Baskı, Zaman Basım Evi, Bağdat.
- Ziraatçı, Şakir Sabır (1961), Kerkük'te eski Toylar, **Kardaşlık Dergisi**, 7, 50- 51.
- _____ (1961), Kerkük'te Eski Toylar, **Kardaşlık Dergisi**, 1, 35-44.

EKLER

Ek 1: SÖZLÜK

A

Adaxlı: Nişanlı

Arwat: Eş- Kadın

Awadan: Aydınlık

Acuğ: Açık

Axşam: Akşam

Axeşşer: Talihsiz

Alnenesi: Ak karası

Altun: Altın

Ayağ: Ayak

Aş: Yemek

Aspap: Kıyafet

Ayağ: Bacak

Axır: Son

Axtarmax: Aramak

Ayax Açmak: Düğünden sonra gelini davet etmek

Aparmax: götürmek

'aba: Aba (Siyah kumaştan yapılmış yakasız ve uzun üstlük).

B

Bala: Çocuk- Yavru

Babuç: Papuç

Bax: Bak

Barmağ: Parmak

Baynamağ: Ötmek

Bezek: Süs, Ziyet

Berxudar: Berhudar

Bele: Böyle

Beye: Sana

Besine: Ona

Beme: Bana

Bibisu: Kumru

Biçmeğ

Biryani: Bir çeşit pilav yemeği

Börk: Takke- Başlık

Böyig: Büyük

Buğda: Buğday

Bulamazsaw: Bulamazsın

Burdan: Buradan

Bühten: Yalan

C

Cadıçı: Büyücü

Cahas: çeyiz

Cicim: Bir çeşit örtü

Çibinlix: Yaz günü Örtülen hafif battaniye

Çebin: Nişan

Ç

Çaxmax: Çakmak

Çemçe: Kepçe

Çefçir: Kevgir

Çewirçe: Çekirdek

Çerşambe: Çarşamba

Çirax: Çırak

Çiklet: Kâğıtlı Şeker

Çit: Başörtüsü

Çi: İki

Çise: Poşet

Çülha, Bezirgen: Dokumacı

D

Dad: Şikâyet

Daş: Taş

Dawıl zırna: Çalgı Aletleri

Dırnaxlı: Bir çeşit kurabiye

Dilekçi: Görücü

Dilmiç: İnce bilezik

Dilekçiliğ: Kız istemek

Diş: Rüya, Düş

Dör: evin sedir kısmı, Büyük oda

Duru: Sulu, Durular: Sulu Yemekler

Duz: Tuz

E

Ehet: Pazar

Emmi: Amca

Essük:Eksik
'ete: Hala
'ezye: Elbise
'eşe: Yatsı Namazı
'elem: İnsanlar
Edibix: Yaptık

F

Fağfırı: Tabak
Fıtta: Kadın başörtüsü

H

He: Hep
Hefte: Hafta
Helhele: Zılgıt
Heket. Söz
Hicil: Ayağa takılan bir tür ziynet
Hörük: Örgü

X

Xayın. Hayın
Xeber: Haber
Xer: Hayır
Xencer: Hancer
Xınna: Kına
Xızma:Hızma
Xoş:Hoş
Xulq: Zevk
Xuda: Tanrı

G

Gidiri: Gidiyor
Gewil: Gönül
Güzgü: Ayna
Güllab: Gül suyu
Gözel: Güzel

I

Işığ: Işık

İ

İğne: İğne

İlan: Yılan

İmşag: Yumuşak

İndi: Şimdi

İl: Yıl

İzzet: Kıymet

K

Kantor: Dolap

Kelle Kuppe: Kele Paça

Kebin: Nikâhl

Keçel: Kel

Ker Sağır

Kifte: Köfte

Ki: İki

Kimin: Gibi

Kolbağ: Kalın Bilezik

Külçe: Kurabiye çeşiti

Küreken: Damat

Q

Qazan: Tencere

Qapalı: Kapalı

Qere: Kara- Siyah

Qebir: Mezarlık

Qeder: Kader

Qeyyim: Kuvvetli

Qehir: Kahr

Qılıç: Kılıç

Qulağ: Kulak

Qoz. Koz- Ceviz

Qolbağ: Bilezik

L

Lal: Dilsiz

Letke: Kayısı Yemeği
Leş: Ceset
Leçek: Kdın Başörtüsü
Luqma: Lokma

M

Manqas: Makas
Mağrur: Gururlu
Maşala: Maşallah
Mawı: Mavi
Men. Ben
Me'ni: Şarkı
Mıraz: Murat
Muncuğ: Boncuk
Mindi: Bindi
Mühimi: Önemli

N

Nanca: Ne Kadar
Nardıwan: Merdivenuncu
Narıñç: Tur
Naçar: Marangoz
Nece: Nasıl
Nene: Anne

O

Ocağ: Ocak
Oğlı: Oğlu
Oldı. Oldu
Ossın: Olsun
Oriç: Oruç

Ö

Ögce: Önce

P

Parmağ: Parmak
Pıçağ: Bıçak
Pisik: Kedi

Pilekli yazma: Kadın Başörtüsü adı

R

Raqıp: Rakip

Rehmet: Rahmet

Reft: Raf

S

Sağdıç: Düğünlerde gelin ve damada kılavuzluk eden

Sauvğ: Soğuk

Saçbağ: Kadınların saç örgülerine takılan gümüş bir ziynet

Saqqız: Sakız

Sebbeh: Sabah

Seleş: Konuş

Sele: Söyle

Sarı Törme: Kadın Başörtüsü

Serxoş: Sarhoş

Sırxa: Küpe

Sipirge. Süpürge

Soqaq: Sokak

Sümük: Kemik

Ş

Şedde Aparmağ: çeyiz Alayı

Şerbe: Testi

Şıwan: Çılık, yas

Şüşe: Şişe

T

Tapmaca: Bulmaca

Taxım: Takım

Tamata: Domates

Tebene: Büyük İğne

Tendür: Tandır

Teref: Taraf

Tepme: Tekme

Toy: Düğün

Turuş: Ekşi

Tikme: Patlıcandan yapılan bir çeşit patlıcan yemeği

Til qırma: Kadın başörtüsü

Toba: Tövbe

Türme: Başörtüsü

Türembel: Otobis

Ü

Ümür: Yaş

Ürek: Yürek

Üz: Yüz

Üzük: Yüzük

V

Vurğun: vurgun

W

Waxıt: Vakit

Warmax: Evlenmek

Wezir: vezir

Weçil: Vekil

Y

Yağış: Yağmur

Yandör: Eski evlerde dörün bitişinde yardımcı bölüm

Yangöz: Eski evlerde dörün bitişinde olan yardımcı oda.

Yastuğ: Yastık

Yazma: Bir takım kadın başörtüsü

Yox: Yok

Yeddi: Yedi Gün

Yexe: Yıka

Z

Zeyistan: Yeni doğum yapmış kadın (Lohusa)

Zubun: Giyim türü, Zıbın

Ek 2: Fotoğraflar

Irak Haritası (Kerkük) İli

Kerkük ve Etrafında bulunan İlçelerin Haritası

Kerkük Kalesi

Kerkük Kalesinde Bulunana bir Ev

Kerkük Kalesinde Gök Kümbe

Kerkük Kalesinde Osmanlı Subay Mezarlığı

Altunköprü İlçesi'nin Demir Köprüsü

Altunköprü İlçesi'nde Demir Köprü

Altunköprü İlçesin'de Yeşillik alanı

Kerkük Evlerinden Eski Bir Ev

Altunköprü'de İmam Özbek Türbesi

Altunköprü İlçesin'den bir Sokak

Kaynak Kişisinden Kemen Çalımı

Sarı Turşu Yapımı

Ev Yapımı Yufka (Yuxa)

Büyük Yarmalı Köfte

Şurup Damda Durup Tatlısı

Aşure (Halim) Yapılışı

Türkmen Milli Kıyafeti

Türkmen Halay Takımı

Çok Eskiden Kadınların Giydikleri Aba

Küp

Süpürge (Sipirge)

Tanır (Tendür)

Elek

El İşlemeli Örtü

Yorgan

Elle İşlenmiş Tabakta Türkmen Bayrağı

Türkmen Dolması (Sarı- Mew Yapraklı)

Ekmek

Kızırma Dolma Karışık

Kerkük'te Bayram Sabahı Yemeği

El İşlemeli Türkmen Bayraklı Hasır

El İşlemeli Kilim

Havan (Hawan)

İçli Pirinçli Köfte (Gelin budu)

Kerkük Tikkesi

Sini Zarf Oyunu

Kerkük'te Eskiden Kalma Eşyalar Fuarı

Qereharman Pilavı

Çocuklar İçin Yapılan Dua (Muska)

Bayram Hazırlığı Külçe Yapımı

Çok Eski Bir İmama Ait Tesbih

Kafes Türb

Şerbe (Suluk)

Altunköprü'de Sepetçi Dükkânı

Altunköprü İlçesi'nin Suyunda Balık Tutulma Anı

El İşlemeli Duvar Süslemesi

Altunköprü Suyunda Yüzme ve Piknik Anı

Çocukların Yürümesine Yardımcı Olan
(Rawrawa)

İçli Yarmalı Köfte Yapımı

Isınmak İçin Sopa

Gülapdan

Çocuk Beşiği (Beşik)

Mezheriye (Evi Süslemek için kullanılır)

Altunköprüde Gezici Kumaş Dükkanı

Kerkük Kalesi

Kerkük evlerinin giriş kapısı

Ek 3. Kaynak Kişiler

Kaynak Kişi No	Adı Soyadı	Doğum Yeri	Mesleği	Öğrenim Durumu	Yaşadığı Ye
KK:1	Ahmet İzzet	1968	Mühendiz	Okur Yazar	Altunköprü
KK: 2	Yüksel Şıxa	1973	Ev Hanımı	Okur Yazar	Altunköprü
KK: 3	Nisan Osman	1958	Ev Hanımı	Okur Yazar	Altunköprü
KK: 4	Nurcan Fazıl	1978	Ev Hanımı	Okur Yazar	Altunköprü
KK:5	Nursen Abdullah	1977	Ev Hanımı	Okur Yazar	Altunköprü
KK: 6	Muhammed Velid	1938	Emekli	Okur Yazar	Altunköprü
KK: 7	İsam Kara	1964	Balıkçı	Okur Yazar	Altunköprü
KK: 8	Muhammet Ata	1959	Emekli	Okur Yazar	Altunköprü
KK: 9	Ayşan Yusuf	1971	Ev Hanım	Okuma Yazması Yok	Altunköprü
KK:10	Hişam Halil	1967	Balıkçı	Okuma Yazması Yok	Altunköprü
KK:11	Gülşan Mustafa	1965	Öğretmen	Okur Yazar	Kerkük
KK:12	Eyser Abdülkadir	1947	Emekli	Okur Yazar	Kerkük
KK:13	İhsan Namık	1948	Emekli	Okur Yazar	Kerkük
KK:14	Büşra Mustafa	1963	Ev Hanımı	Okuma Yazması Yok	Kerkük
KK: 15	Nurhan Abdullah	1970	Ev Hanımı	Okur Yazar	Kerkük
KK: 16	Kadir Hurşit	1961	Öğretmen	Okur Yazar	Altunköprü
KK: 17	Necibe RahmatuAllah	1936	Ev Hanımı	Okuma Yazması Yok	Kerkük
KK: 18	Sercan Muhammet	1975	Öğretmen	Okur Yazar	Kerkük
KK: 19	Münevver Merden	1945	Ev Hanımı	Okuma Yazması Yok	Altunköprü
KK: 20	Fathiye Suvar	1925	Ev Hanımı	Okuma Yazması Yok	Altunköprü
KK: 21	Emire İzzettin	1944	Ev Hanımı	Okuma Yazması Yok	Altunköprü
KK:22	Perihan Abdullah	1969	Ev Hanımı	Okuma Yazması Yok	Altunköprü
KK: 23	Ethem FathuAllah	1926	Emekli	Okur Yazar	Kerkük
KK: 24	Zeynep Ömer	1988	Öğretmen	Okur Yazar	Kerkük
KK: 25	Hüseyin Mustafa	1968	İşçi	Okur Yazar	Kerkük
KK: 26	Çınar Muhammet	1974	Ev Hanımı	Okur Yazar	Kerkük

KK: 27	Sabiha Zeynel	1949	Ev Hanımı	Okuma Yazması Yok	Kerkük
KK: 28	Eyser İzzettin	1948	Emekli	Okur Yazar	Altunköprü
KK:29	Fatma Merden	1954	Ev Hanımı	Okuma Yazması Yok	Altunköprü
KK:30	Fatma Bahram	1978	Ev Hanımı	Okuma Yazması Yok	Kerkük
KK:31	Sitte Ali Malı	1946	Ev Hanımı	Okuma Yazması Yok	Kerkük
KK: 32	Güzide Ahmet	1963	Ev Hanımı	Okur Yazar	Kerkük
KK: 33	Şeyh Muhammet	1975	Mevlid Okuyucu	Okur Yazar	Kerkük
KK: 34	Hüseyin Abdullah	1968	Mevlid Okuyucu	Okur Yazar	Kerkük
KK: 35	Zeynep Ahmet	1970	Ev Hanımı	Okur Yazar	Altunköprü
KK: 36	Güzid Namık	1979	Öğretmet	Okur Yazar	Kerkük
KK: 37	Ali Usta	1966	Mevlütücü	Okur Yazar	Kerkük
KK: 38	Sedir Mustafa	1965	Terzi	Okur Yazar	Kerkük
KK: 39	Sittar Habib	1968	Araba Ustacı	Okur Yazar	Altunköprü
KK: 40	Ayhan Salahattin	1968	Ev Hanımı	Okur Yazar	Kerkük
KK: 41	Nihayet Mustafa	1956	Ev Hanımı	Okur Yazar	Kerkük
KK: 42	Hüseyin Namık	1966	İşçi	Okur Yazar	Altunköprü
KK: 43	Suriye Enver	1937	Ev Hanımı	Okur Yazar	Altunköprü
KK: 44	Rafide Muhammet	1942	Ev Hanımı	Okur Yazar	Altunköprü
KK: 45	Ahmet Sinabar	1990	Bakkal	Okur Yazar	Altunköprü
KK: 46	Aslan Köpürlü	1941	Emekli	Okur Yazar	Altunköprü
KK: 47	Ahmet Fatih	1986	İşçi	Okur Yazar	Altunköprü
KK: 48	Mehmet Emin	1957	Emekli	Okur Yazar	Altunköprü
KK: 49	Haba Habib	1921	Ses Sanatçısı	Okur Yazar	Altunköprü
KK: 50	Fuat Hüseyin	1923	Emekli	Okur Yazar	Altunköprü
KK: 51	Hamid Ata	1920	Emekli	Okur Yazar	Altunköprü
KK: 52	Mahyeddin Dayı	1932	Emekli	Okur Yazar	Altunköprü
KK: 53	İbrahim Fuat	1945	Emekli	Okur Yazar	Altunköprü
KK: 54	Haçlı Sadun Veli	1926	Emekli	Okur Yazar	Altunköprü
KK:55	Abdullah İbrahim	1958	İşçi	Okuma Yazması Yok	Altunköprü
KK: 56	Kevser Dayı	1922	Emekli	Okur Yazar	Altunköprü
KK: 57	Hüseyin Veli	1928	Emekli	Okur Yazar	Altunköprü
KK: 58	Fikret Kudret	1957	Emekli	Okur Yazar	Altunköprü
KK: 59	Ahmet İsmail	1956	İşçi	Okuma Yazması Yok	Altunköprü
KK:60	Kamil Berber	1955	İşçi	Okuma Yazması Yok	Altunköprü
KK: 61	Mehmet Camal	1957	Tiyatrocu	Okur Yazar	Kerkük

KK: 62	Ahmet Celal	1963	İşçi	Okur Yazar	Kerkük
KK: 63	Şemsettin Türkmenoğlu	1957	Araştırmacı ve Yazar	Okur Yazar	Kerkük
KK: 64	Raid Babaoğlu	1987	Şair	Okur Yazar	Kerkük
KK: 65	Zülfikar Vacid	1988	Okuyucu	Okur Yazar	Kerkük
KK:66	Ahmet Arsaln	1981	Okuyucu	Okur Yazar	Kerkük
KK: 67	Cihad Demirci	1954	Şair	Okur Yazar	Kerkük
KK: 68	Cumhur Kerkük'lü	1947	Şair	Okur Yazar	Kerkük
KK: 69	Rukiye Fatih	1932	Ev Hanımı	Okuması Yazması Yok	Altunköprü
KK: 70	Günay Şükür	1967	Öğretmen	Okur Yazar	Altunköprü
KK: 71	Beyqal Ferhat	1970	Ziraatçı	Okur Yazar	Altunköprü
KK: 72	Qeyser Faruk	1957	Emekli	Okur Yazar	Altunköprü
KK: 73	Mezer Ağa	1947	Emekli	Okur Yazar	Altunköprü
KK: 74	Nebil Hüseyin	1954	Emekli	Okur Yazar	Altunköprü
KK: 75	Yaşar Vendeve	1947	Türkmen Muharibler derneği Başkanı	Okur Yazar	Kerkük
KK: 76	Yaşar Salim	1948	Emekli	Okur Yazar	Kerkük
KK: 77	Şahin Dayı Kadir	1959	Parti Başkanı	Okur Yazar	Kerkük
KK:78	Kamal Abbas	1956	Emekli	Okur Yazar	Kerkük
KK:79	Yahya Bakır	1981	İşçi	Okuma yazması Yok	Kerkük
KK:80	Nacat Zeynel	1957	Emekli	Okur Yazar	Kerkük
KK: 81	Muzeffer Küzeci	1960	İşçi	Okur Yazar	Kerkük
KK: 82	Sait İbrahim	1959	Ziraatçı	Okur Yazar	Kerkük
KK: 83	Irfan Hamza	1967	Cami İmamı	Okur Yazar	Kerkük
KK: 84	Kamal Köpürlü	1964	İşçi	Okur Yazar	Kerkük
KK: 85	Eyet Beyatlı	1962	Mulla	Okur Yazar	Kerkük
KK: 86	Mustafa Demirci	1939	Demirci	Okuma Yazması Yok	Kerkük
KK: 87	Kamal Xencerci	1966	Xencerci	Okuma Yazması Yok	Kerkük
KK:88	Kamil Xencerci	1964	Xencerci	Okuma Yazması Yok	Kerkük
KK: 89	Cevdet Emin	1969	Bezirgen	Okur Yazar	Altunköprü
KK: 90	Sadiye Maruf	1955	Ev Hanımı	Okuma Yazması Yok	Altunköprü
KK: 91	Zeynep Abbas	1934	Ev Hanımı	Okuma Yazması Yok	Altunköprü

ÖZGEÇMİŞ

2003 yılında Musalla İlkokulu'nu; 2007 yılında Musalla Ortaokulu'nu; 2011 yılında Musalla Lisesi'ni; 2016 yılında da Kerkük Üniversitesi-Eğitim Fakültesi, Türkçe Bölümü'nü bitirdi. 2018 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda yüksek lisans programına başladı.

QADER OMAR, evli ve iki kız annesi olup, Arapça ve İngilizce bilmektedir.

